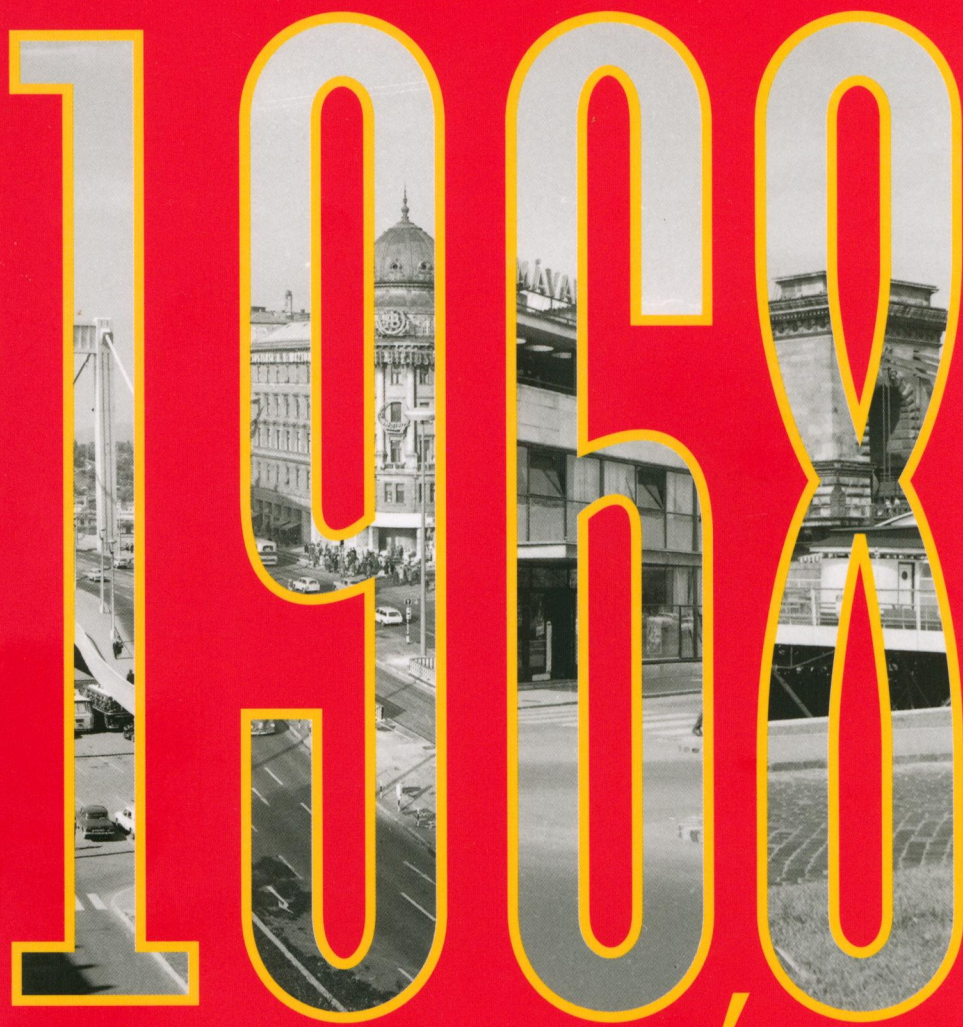

Murai András – Tóth Eszter Zsófia

1989

MAGYARORSZÁGON

Miért hagytuk, hogy így legyen?

SCOLAR

Murai András – Tóth Eszter Zsófia

1968

MAGYARORSZÁGON

Miért hagytuk, hogy így legyen?

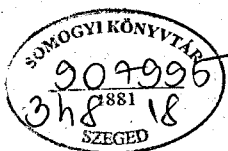
SCOLAR

Somogyi-könyvtár, Szeged

S000551542

2

301
M95

Szüleimnek és Briginek
M. A.

Fiamnak és Édesanyámnak
T. E. ZS.

Szerzők © Murai András, Tóth Eszter Zsófia, 2018

© Scolar Kiadó, 2018

Minden jog fenntartva. A mű egyetlen részlete sem
használható fel, nem tárolható és nem sokszorosítható a kiadó
előzetes írásbeli engedélye nélkül.

Egyes fejezetek korábbi megjelenési helyei:

A Coca-Cola és a csokis Mese sajt bevezetéséről, az Infecundin fogamzásgátlóról,
a szívátültetésről, valamint a csehszlovákiai megszállás
visszaemlékezéseiről szóló rész korábbi szövegváltozata a *Napi történelmi
forrás* internetes folyóiratban jelent meg.

A Che Guevaráról szóló fejezet a *Médiakutató* folyóirat 2017. őszi számában jelent meg.

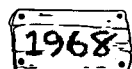
A Bauer Sándorról szóló fejezet a *VERITAS Évkönyv* 2016-ban jelent meg
(szerk. Ujváry Gábor, *VERITAS-Magyar Napló*, 2017.).

A képek forrása:

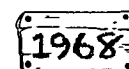
© Fortepan

Wikipedia (172. o.), Tóth Eszter Zsófia (207. o.)

ELŐSZÓ – SOKSZÍNŰ '68 ÉS A MAGYARORSZÁGI LÁZADÁS HIÁNYA	8
HÉTKÖZNAPOK – „FRIZSIDERSZOCIALIZMUS” A HATVANAS ÉVEK VÉGÉN	18
Új termékek bevezetése – Mese sajt, Omnia kávé, Túró Rudi, Coca-Cola	22
Az első fogamzásgátló tabletta, az Infecundin és a szexuális forradalom	42
Táncdalfesztivál harmadszor – a magyar beatzene sikere	46
Kéthetente: szabad szombat	51
A technikai haladásba vetett hit – a nyugati szívátültetések visszhangja Magyarországon, avagy verseny a szocialista és kapitalista világ között	55
Menekülés a szocialista rendszerből – sikertelen határátlépési kísérlet	60
DIÁKMOZGALMAK NYUGATON ÉS A SZOCIALISTA ORSZÁGOKBAN – A HAZAI SAJTÓ OLVASATAI	66
„A kapitalizmus jellegzetes problémáiról van itt szó ...” – az oktatás és a Nyugat csődje	71
„Avantgardista extravagancia” – diákok vs. munkások	75
„A hivatalos szervek a diáksággal együtt oldották meg” – tüntetések a keleti tömbben	82
Merényletek	87
SZELLEMI HATÁSOK, PÉLDAKÉPEK – A MAGYAR VÁLTOZAT	96
A sztárfilozófus Herbert Marcuse – a helyes bírálat és a „logikai bukfenck”	100
Mit kezdjünk egy forradalmárral egy magát forradalminak tartó diktatúrában? – Che Guevara sajtórepresentációja a szocialista rendszerben	103
Maóval Kádár ellen – a „maoista összeesküvés” az állambiztonsági források tükrében	117

ÉLETMÓDVÁLTOZATOK	132
Huligánok	135
Magyar hippik	137
Budapesti kommuna	145
DALOK BALRÓL – A POL-BEAT, AZ ÚJBALOLDAL ÉS A MEGFIGYELÉSEK	150
A HIÁNY MOZIJA – '68-AS MAGYAR FILMEK	170
Lendület – az Agitátorok, a Fényes szelek és a magyarországi baloldali hagyomány	174
Pangás – A sípoló macskakő és a beletörődés közérzete	182
A REMÉNY ELVESZTÉSE – A CSEHSZLOVÁKIAI KATONAI INTERVENCIÓ	188
A bizonyítvány magyarázata – Kádár János a Budapesti Harisnyagyárban	193
Önégetők – Bauer Sándor, aki önkéntes tűzhalált halt a csehszlovákiai megszállás elleni tiltakozásul	201
Az emlékezet felszabadítása: 1968 – 1989-ben (egy dokumentumfilm visszaemlékezései)	220
UTÓSZÓ – GENERÁCIÓS ÉLETÉRZÉS ÉS POLITIKAI ÖNMEGHATÁROZÁS	234
FÜGGELÉK	242
Irodalomjegyzék	242
Forrásjegyzék	247
A könyvben szereplő filmek jegyzéke	248
Jegyzetek	249

**ELŐSZÓ –
SOKSZÍNŰ '68 ÉS
A MAGYARORSZÁGI
LÁZADÁS HIÁNYA**

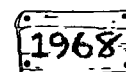

Száguldás a Balatonra

A 20. század második felének egyik legtöbbször hivatkozott évszáma, még sincs egységes jelentése, annyi mindenre asszociálhatunk, ha 1968-ról van szó: tértől, időtől, társadalmi pozíciótól és politikai meggyőződéstől függően sokféle megközelítése lehetséges. Nézőpont kérdése, hogy '68 társadalomjobbító, utópikus eszméket kergető romantikus mozgalom vagy a baloldali ideológiáktól megfertőzött, szélsőségesen gondolkodó fiatalok tradicionális értékeket felforgató, káoszba vezető megmozdulása.

'68 nemzeteken átívelő, hasonló célok vezérelte, megvalósításában rokon jegyeket mutató globális eseménysorozata egyúttal országokként eltérő sajátosságokra vezethető vissza. Természetesen más volt a tiltakozások célja Nyugaton, mint a változtatás szándéka a szocialista tömbben. Egészen mást jelentett a hatalom intézményét képviselő számára, mint a társadalmi hierarchia intézményesült formáit megkérdőjelező és lebontani szándékozó tüntetőnek, másként élte meg ezt az évet a nyugati egyetemfogadásokban részt vevő diák, az egyetem ideiglenes bezárására kényszerülő rektor, és a diákok tiltakozásához csatlakozó, jobb munkakörülményekért tüntető munkás. És egészen más hozzá a viszonya a különböző generációknak, az akkor fiatalságát élő, ma hetvenes éveiben járó, '68-at valószínűleg nosztalgiával megidéző egykori nagy generáció tagjának, mint annak a fiatalnak, aki az évtizedek során egyre jobban misztifikált sűrű évet csak filmekből és esetleg tankönyvekből ismerheti. Az egykori események ötven év elteltével lassan kikerülnek a személyes élmények elbeszéléséből építkező kommunikatív emlékezetből, és '68-ból végképp történelem lesz.

Tekinthetünk erre az évre úgy, mint határköre, a második világháború utáni időszak egyik legfontosabb esztendejére, amely felforgatta a világot, és fordulópontja lett a nyugati demokráciáknak. Más volt Párizsban, Berkeley-ben, Prágában, Belgrádban és Rómában, miközben mégis nagyon hasonló események tették egyetemessé '68-at. A lázadás esztendejében a világméretű mozgalom főszereplője az egyetemi diákság, amely a világ számos pontján kezdeményezte a merev társadalmi intézmények reformját, és szinte egy időben tiltakozott

a vietnami háború ellen, a tekintélyelvűség, a fogyasztói életforma és az elavult egyetemi oktatás miatt. 1968 az erőszakhullám kiemelkedő esztendeje is, a nyugati országokon végigvonuló utcai összecsapások mellett politikai merényletek fokozták a feszültséget, mint Martin Luther King és Robert Kennedy meggyilkolása, valamint a Rudi Dutschke elleni támadás. Az erőszak a szocialista országokat sem kerülte el: 1968 augusztusában a prágai tavaszt a Varsói Szerződés katonai erővel számolta fel, többek között magyar részvétellel.

Tágabb értelemben „1968” – így, idézőjelben – nem egyszerűen egy évet jelöl, hanem a hatvanas évek sűrűsödését: az évtized politikai mozgalmait, kulturális és eszmei áramlatait. „1968” új ideológiák emblematisztikus kifejezése, az újbaloldalé, a marxizmus reneszánszáé, és a női emancipációs mozgalmaké, a feminizmusé, de 1968 törekvéseiből fejlődött politikai erővé az ökológiai mozgalom is. „1968” kifejezi a közösségek megújulásának utópiáját, és egyúttal az életmódváltozás szimbóluma is, a szexuális forradalomé, a szabad szerelemé. És „1968” új művészeti (zenei, filmes, irodalmi) divatok és áramlatok időszakát kifejező évszám is.

Sajátos perspektíva, ha 1968-at magyar nézőpontból vizsgáljuk. Forrong a világ ebben az évben – mi történik mindeközben Magyarországon? Az emberek többsége itthon nem érezte a saját bőrén '68 hatását: senki nem szedte fel az utcaköveket, mint Párizsban a diákok, az utcákat járva nem lehetett barikádokon harcolókkal találkozni (mint az 1956-os forradalom alatt), nem tüntettek az egyetemisták, mint a „testvéri” Lengyelországban, Prágában és Belgrádban. A tiltakozási hullám elkerülte az országot. Magyarországon ugyanis 1968-at alapvetően 1956 határozta meg: a hatalom hatékonyan tartotta távol a forradalomtól, a Nyugatról érkező lázadás eszméjének még a gondolatát is az ifjúságtól. Az '56-os forradalom leverését és a megtorlásokat követően a hatvanas években kiépülő, társadalmi méretű megalkuváson alapuló kádári konszolidációban nem volt nyílt összetűzés a hatalommal. A hatvanas évek eszmei áramlatai azonban nem álltak meg a vasfüggönnyel védett országhatárnál, s a Nyugaton divatos baloldali ideológiához, főként az újragondolt és aktualizált marxizmushoz már jóval szorosabban kapcsolódott a magyarországi értelmiség egy része,

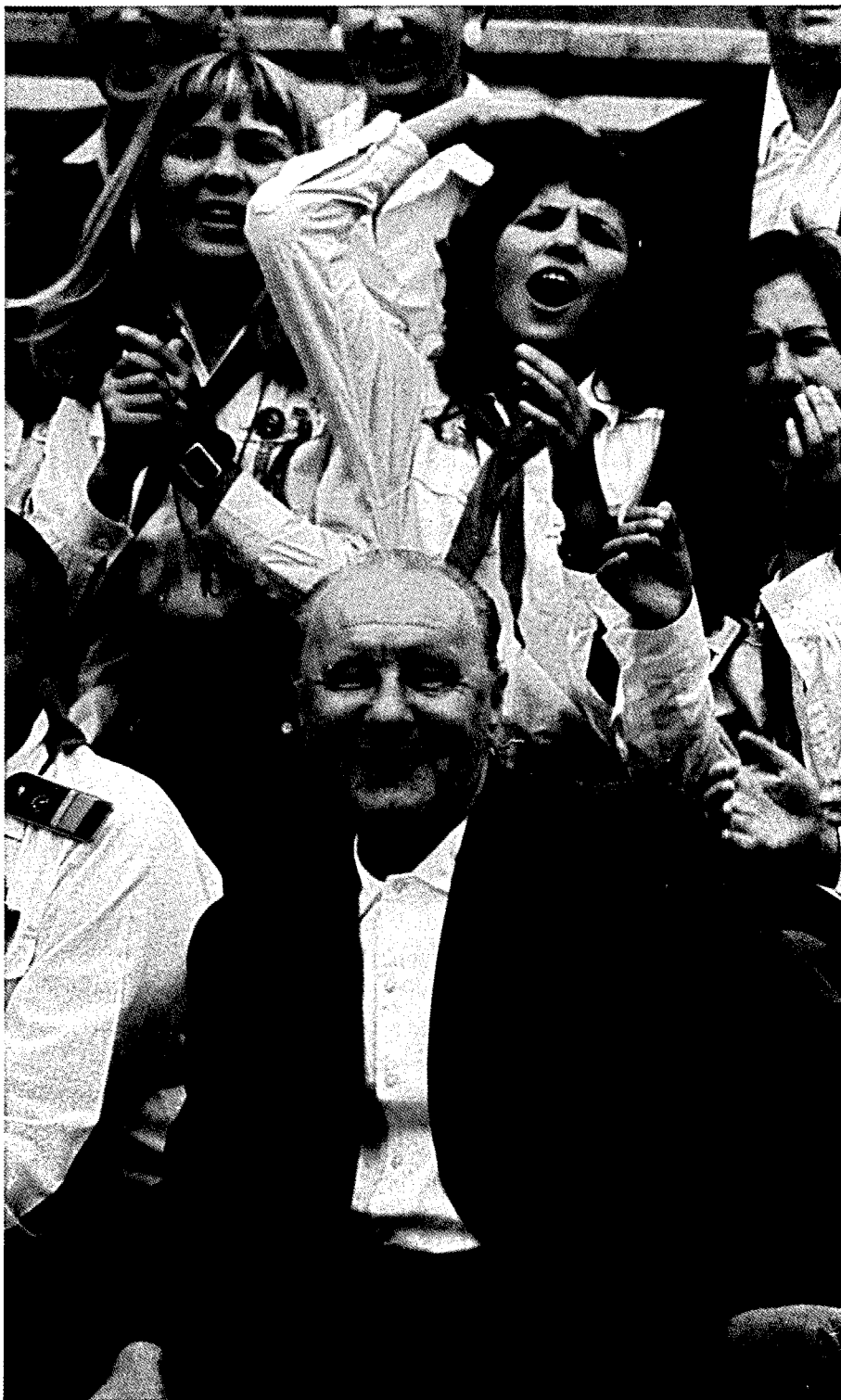
még ha a hatalom el is utasított minden eltérést a Magyar Szocialista Munkáspárt által mértékadónak tartott marxizmusfelfogástól.

1968 két esemény miatt Magyarországon biztosan kiemelkedik a Kádár János nevével jelzett rendszer több mint három évtizedéből. Javában tart már a „frizsiderszocializmus”, a sajátos szocialista fogyasztói életforma, mikor január 1-jétől bevezették az új gazdasági mechanizmust. '68-ban a lázadás hiánya minden bizonnyal összefüggésben van a viszonylagos jóléttel, az életszínvonal – ötvenes évekhez képest – növekedésével, és a hatvanas évek elejétől tartó óvatos, ellenőrzött, de fokozatos nyitással a nyugati kultúra felé. A rövid életű gazdasági reformokkal összefüggésben megjelent új fogyasztási termékekről szóló fejezete e könyvnek a hatvanas évek magyar életvilágát hozza közelebb.

Az év másik, és a Kádár-rendszer további sorsát is alapvetően meghatározó fontos eseménye a prágai tavasz – melynek célja az „emberarcú szocializmus” kialakítása volt Csehszlovákiában – vérbe fojtása volt a Szovjetunió és szövetségesei, köztük Magyarország katonai bevonulásával. A beavatkozás legnagyobb tanulsága a kelet-európai értelmiség és a baloldali eszmékben hívő és illúziókat tápláló nyugatiak számára is, hogy nem lehet a szocializmust belülről megreformálni. A csehszlovákiai katonai intervenció emlékét a Kádár-kori sajtópropaganda és katonák visszaemlékezései alapján idézzük fel, valamint bemutatjuk Bauer Sándor történetét, aki a szovjet megszállás elleni tiltakozásul halt önkéntes tűzhalált. Mártírhalála nem kerülhetett nyilvánosságra, mint ahogy a Csehszlovákiába bevonuló magyar katonák sem beszélhették el nyilvánosan, hogyan éltek meg az intervenciót.

Lehetett viszont örülni 1968-ban a harmadik Táncdalfesztiválnak (nyert az Illés együttes az *Amikor én még kisser voltam* című számmal), a Coca-Colának, amit addig a rothadó kapitalizmus termékének neveztek, majd megindult itthon is a gyártása, s elkezdődött a szabad szombatok bevezetése is, annak reményében, hogy a dolgozó nép több időt fordít majd kulturálódásra.

Mindemellett '68 szellemisége nem hagyta érintetlenül Magyarországot. Hogyan szivárogtak be a nyugati eszmei áramlatok és politi-

Lelkesedés az ifjúsági mozgalomban. Kádár János Csillebércen, az Úttörővárosban

Marx és Engels szobra Budapesten (1970)

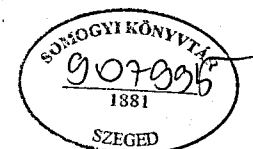
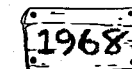
'68-ban a lázadás hiánya minden bizonnyal összefüggésben van a viszonylagos jóléttel, az életszínvonal – ötvenes évekhez képest – növekedésével, és a hatvanas évek elejétől tartó óvatos, ellenőrzött, de fokozatos nyitással a nyugati kultúra felé.

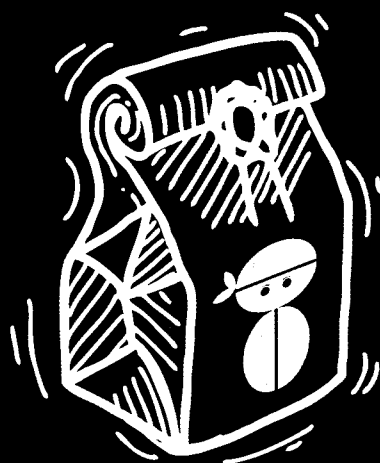

Che Guevara-kultusz a magyar fiatalok körében

kai mozgalmak hazánkba, és az ellenállás milyen formái jelentek meg a létező szocializmussal szemben? A kérdésre válaszolva megkerülhetetlen az úgynevezett maoista összeesküvés, amely a fiatal értelmiségiek szűk körét érintette, mégis meghatározott valamennyi jelentős rendszerellenes tevékenységet a korban. Hogyan láttatta a szocialista rendszer sajtója a nyugati világot megrázó eseményeket? Könyvünk bemutatja a diákmozgalmak, egyetemfoglalások, rendőri összecsapások szocialistasajtó-olvasatát, ami azért is érdekes, mert az újbóloldali gondolatok és forradalmi események Kádár-kori értelmezése hozzájárul az államszocialista rendszer működésének árnyaltabb megértéséhez. A szocialista időszak sajtója ugyanis akkor sem azonosulhatott a diáklázadásokkal, ha azok a keleti tömb imperialista ellenségeinek társadalmi berendezkedését marxi elvekre hivatkozva ingatták meg: az MSZMP elutasított minden olyan forradalmi eszmét és tevékenységet, ami ellentétes a létező szocializmus elvtársai által értelmezett marxi-lenini forradalomfelfogással. Arra is kitérünk, mit lehetett tudni Magyarországon '68 nyugati fiataljainak példaképeiről, például az önmagát hivatásos forradalmárnak valló Che Guevaráról, vagy hogyan értelmezte a hivatalos sajtó a kor sztárfilozófusának, Herbert Marcusének kapitalizmus- és szocializmusbírálatát.

Könyvünk korabeli források (sajtó és levéltári anyagok) alapján, és visszaemlékezéseket is felhasználva nyújt válogatást 1968 és szűk holdudvarának magyarországi eseményeiből.

**HÉTKÖZNAPOK –
„FRIZSIDER-
SZOCIALIZMUS”
A HATVANAS ÉVEK
VÉGÉN**

Kicsi vagy kocsí? Gyerekvállalás vagy gyarapodás? – életmódvita a hatvanas években

A Kádár-rendszer bővelkedett paradoxonokban. Az 1968-as sajtót olvasva például jól látszik az ötvenes évekhez képest egyre növekvő, ám így is szerény gyarapodáshoz, és a nyugati határokon erős kontrollal beengedett termékekhez és eszmékhez való sajátos kettős viszony: míg a nyugati mintát elítélik, a fogyasztás szocialista változatát erősítik. E kettő szétválasztása azonban csak ideológiai alapon történt, hiszen a vágy elérhetetlen tárgya a magyar lakosoknak épp a nyugati árucikkek voltak. Míg '68 Nyugaton életmód-forradalmat is jelentett, és lázadást a fogyasztói társadalom és termékei ellen, addig a keleti tömb szocialista országaiban, így Magyarországon is a hatvanas években megkezdődött egy sajátos szocialista fogyasztói társadalom kialakítása. Ennek hatására új termékeket vezettek be, többek között épp a kapitalista rendszer szimbolikus fogyasztási cikkét, a Coca-Colát – ami ráadásul annak az amerikai imperializmusnak a jelképe, amely ekkor napalmmal bombázta Vietnámot, és amely hatalom ellen az egész világon – így Magyarországon is – tiltakoztak.

A Kádár-korszakban a viszonylagos jólét biztosításának (a fogyasztási cikkek növekvő választékából fakad a „frizsiderszocializmus” ironikus elnevezés) célja volt többek között, hogy az emberek mindennapjait élhetőbbé tegyék vágyott nyugati termékek magyar változataival. A tartós fogyasztási cikkek (lakás, autó, hétféle telek) mellett megjelent az egyéb termékek bővülő választéka is. A hatvanas évek végétől vált mindennapos használati cikké a mosógép, a hűtőszekrény, a porszívó, és a fogyasztás módjai is modernizálódtak, mikor megjelentek az önkiszolgáló üzletek, és így a fogyasztói öntudatra ébredő állampolgárok bevásárlásélménye is megváltozott.¹

Mindennek elsőrendű oka, hogy az ötvenes évek hiánygazdaságának reformálását is célzó új gazdasági intézkedések a rendszert a fogyasztás lehetőségeinek kibővítésével próbálták vonzóvá tenni.² A többéves előkészítés után³ hivatalosan 1968. január 1-jén bevezetett új gazdasági mechanizmus célja a tervgazdaság visszaszorítása, a jövővelmek differenciálása, és a tömegek életszínvonalának emelése volt. A gazdasági reform kidolgozói⁴ szorgalmazták a vállalatok önállóságát⁵ a szigorú tervutasításos rendszer helyett, ami kedvezett az új termékek

előállításának. Bár a gazdasági reform nagyon rövid életet élt, és 1972-73-ban leállításra került – részben a szovjet vezetés nyomására, részben belső pártharcok következtében⁶ –, a „hatvanas éveket már egy évtizeddel később is a fogyasztás évtizedeként tartották számon”.⁷ A fogyasztás politikai szintre emelt ösztönzése azt a célt szolgálta, hogy a lakosság életszínvonalának korlátozott javításával a politikai vezetés a szocialista rendszert és benne saját hatalmát stabilizálja – és így elfedjék, feledtessék az 1956-os forradalom leverését követő megtorlásokat.

Azzal, hogy a fogyasztás politikai jelentést kapott a Kádár-rendszerben, éltetése és kritikája egyaránt jelen volt a korabeli nyilvános vitákban, mivel a fogyasztás, az életszínvonal-javulás és a szocialista embertípus elvárásai között ellentmondás feszült. Ezt a kettősséget jól mutatja az évtized elején, 1961-62-ben kibontakozó „friziderszocializmus”-vita,⁸ amelyben az egyik oldalon a fogyasztás örömeit a megvetendő kispolgári életesménnyel azonosították, míg az ellenérvek-nél az életszínvonal növelésének szükségességét találjuk.⁹

Bár a szocialista internacionalizmus időszakában a szocialista hazafiság fejlesztése nem volt kifejezett cél, ebben a fejezetben magyar fejlesztésű termékekről is szó esik.

Új termékek bevezetése – Mese sajt, Omnia kávé, Túró Rudi, Coca-Cola

Csokis Mese sajt és más furcsaságok a szocialista tejiparban

A szocialista időszak tejipari termékei közül talán a legmegosztóbb az 1967-ben bevezetett csokis Mese sajt volt: félzsíros, ömlesztett csokoládés sajt sztaniolpapírba csomagolva, dobozán oldtimer automobil volt látható és a felirat kézírással. Mindenkinnek, aki megkóstolta, határozott véleménye volt róla: volt, aki utálta, mások odavoltak érte. Az Esti Hírlap tudósítása szerint a Tejipari Vállalat gyári óvodájában próbálták ki a terméket: az óvodások közül „négy otthagya, három engedelmesen, de minden lelkesedés nélkül megette, három pedig nem tudta abbahagyni.”¹⁰

Ismeretségi körünkben az alábbi válaszok érkeztek, mikor arról érdeklődtünk, milyen élményük volt az embereknek a Mese sajtjal:

Konszolidált buli, ami a szülőknek is megfelelt

A fogyasztás politikai szintre emelt ösztönzése azt a célt szolgálta, hogy a lakosság életszínvonalának korlátozott javításával a politikai vezetés a szocialista rendszert és benne saját hatalmát stabilizálja – és így elfedjék, feledtessék az 1956-os forradalom leverését követő megtorlásokat.

- Most is kiráz a hideg, ha rágondolok, a sajtok réme.
- Én a „nem tudta abbahagyni” kategóriába tartozom, nagyon ízlett.
- Kiskoromban szerettem a Mese sajtot, húszéves koromban újra megkóstoltam, akkor már nem ízlett.
- Felejthetetlen ízkombináció. Brrr. Akkor ettem meg, ha utána elővarázsolták az igazi csokit.

Mindenesetre 1968-ban a 30%-os tetszésindexet elegendőnek gondolták a termék bevezetéséhez. A csokis sajtot a Budapesti Tejipari Vállalat gyártotta, igazi hungarikum volt, rajtunk kívül nem állította elő senki. A sajt tudatos kísérletezés eredménye lehetett (és nem véletlenül esett a csoki a sajtot előállító üstbe, mint a legenda tartotta), hiszen az új gazdasági mechanizmus keretében több új terméket is piacra dobtak, többek között a Túró Rudit is, és ekkoriban érkezett hazánkba a Coca-Cola is. A csokis Mese sajt célközönsége a gyermekek voltak, így a korszakban egészségesnek tartott tejterméket ötvözték a vonzó édességgel. Ha megnézzük, hogy a hasonló elképzelésen alapuló Túró Rudi milyen sikeres lett, a két termék közti alapvető különbség abban rejlett – és itt most az elfogult egykor gyermek fogyasztó beszél belőlünk –, hogy nem találták el jól az ízt. 1968 márciusában a *Ludas Matyi*,¹¹ a Kádár-rendszer első számú vicclapjának az egyik olvasója számolt be az új termékkel kapcsolatos élményeiről:

„Nem hittem el, amikor mesélték, hogy van ilyen ízé... Mese sajt. Pedig nem csak mese. Sajt is. A tetején különböző mesefigurák vannak. És csokoládéízű. A sajt... Ez nem mese. Tessék elhinni nekem. Sőt nemcsak csokoládéízű, hanem csokoládészínű is... Nagyon megörültem, amikor megláttam, mert egyik lányom a sajtot szereti nagyon, a másik meg a csokoládét. Tudom, már ki is találták, mi történt! Sajnos nem szolgálhatok meglepetéssel. A sajtos gyerekem nagyon csokisnak találta, a csokis meg nagyon sajtosnak. Most mindkettő utálja a csokit is meg a sajtot is.”¹²

Míg a csokis Mese sajt különlegességnek számított, addig a mindennapi fogyasztásra szánt tejeszacskó igazán meg tudta keseríteni a szocialista rendszerben élők hétköznapjait. Az önkiszolgáló élelmiszerboltokban mindennapos élménynek számított a csöpögő és bűdös tejeszacskó. A Budapesti Tejipari Vállalat főmérnöke írt magyarázó levelet erről a jelenségről a *Ludas Matyinak*:

„A műanyag csomagolású tejnél, sajnos, még esetenként – a gondos átválogatás ellenére is – előfordul a szivárgás és folyás. [...] Oka főleg a műanyag fólia rejtett hibája, továbbá a szállítás és bolti kezelés közben előforduló sérülések.”¹³

Hiába a tejipar fejlesztése, amiről már 1958-ban, majd 1962 májusában megfogalmazódott a szándék:

„A tejiparban fel kell újítani a Budapesti Tejipari Vállalat kelenföldi üzemét, Budapesten új, modern tejpalackozó üzemet kell létesíteni. Ezenkívül fejleszteni fogjuk a tejgyűjtő hálózatot, felújítjuk a gyűjtőcsarnokok gépi berendezéseit és új csarnokokat építünk. A vidéki városokban 8 új tejüzemet létesítünk és palackozóberendezésekkel szereljük fel azokat. A műszaki fejlesztés fontos feladata a tej zárt rendszerű feldolgozásának kialakítása minél több üzemben. A tejszállítás korszerűsítése a tankautók alkalmazásával ugrásszerűen javulni fog.”¹⁴

A beruházások azonban nem javítottak a csomagolás problémáin. Napi gondot jelentett a vásárlóknak a műanyag dobozban forgalmazott tejipari termékek felbontása is, amit a következő újságcikk is kifiguráz.

„Felpanaszoltam a magasságos Tejiparnak, hogy a műanyag pohárban, dobozkában forgalmazott termékeit (joghurt, tejföl, krémsajt stb.) a hagyományos módon (a fedőlap leszakításával) nem lehet kinyitni.” A Budapesti Tejipari Vállalat válaszában közli, hogy: „A poharak felnyitása pedig minden különösebb fáradság nélkül is végrehajtható, ha a fogyasztó a pohár belső pereme mellett egy késsel a fóliát körbevágja. [...]”

A jó tanács ellenére a csendes hétköznapiak a Kádár-rendszerben egy tejtermékkedvelő ember számára azonban így zajlottak:

„Bevallom bűnös szenvedélyem – útközben is szoktam tejterméket fogyasztani. [...] Maradnak hát a közértek. Akadnak egyszemélyes boltok, ahol megtűrük, hogy állva joghurtozzam, sőt van, ahol még privát (!) kanalat is adnak. Rendszerint azonban megyek a legközelebbi kapu alá, ott tunkolom a kiflit a kefirbe, miután az ujjammal kiböktem a záró alufóliát.”¹⁵

A Coca-Cola 1973-ra népszerűbb lett a tejnél, amit nem igazán értettek a gyártók.

„A tejet és tejtermékeket még most is dotációval hozzuk forgalomba. Egy liter Coca-Coláért 12 forintot fizet a fogyasztó. Egy liter tejért 5 forintot. A Coca-Cola fogyasztása évről évre nő. Pedig hát a tej sokkal értékesebb, jóval több benne a tápérték.”

(Népszabadság, 1973)

A Coca-Cola már nem a rothadó kapitalizmus jelképe

„A tejet és tejtermékeket még most is dotációval hozzuk forgalomba. Egy liter Coca-Coláért 12 forintot fizet a fogyasztó. Egy liter tejért 5 forintot. A Coca-Cola fogyasztása évről évre nő. Pedig hát a tej sokkal értékesebb, jóval több benne a tápérték.”¹⁶

A Budapesti Tejipari Vállalat privatizációja 1993-ban zajlott le, a Danone vásárolta meg a céget. 2002-ben megpróbálták újra bevezetni a Mese sajtot (az újraélesztett termék dobozán egy egérfigura volt látható), azonban nem maradt tartósan a piacon. Úgy látszik, a sokis Mese sajt igazi szocialista termék volt, amelyet manapság már csak a retró érzésekre alapozva lehetne eladni. Annak viszont őszintén örülhetünk, hogy a csöpögő zacskós tej és a nyithatatlan kefires doboz már csak rossz emlék a szocialista időszakból.

Az Omnia kávé a szocialista időszakban

Miért tekinthető sajátosan szocialista terméknek az Omnia? Egyrészt 1968-ban vezették be a hazai piacra, másrészt sajátos bolti tevékenység kapcsolódott hozzá, ugyanis a közérték kijáratánál kávédarálógépeken lehetett megdarálni. Érzékletesen és nosztalgiaiával írja le a kávédarálók hangulatát az alábbi visszaemlékezés:

„Hogy mit nem szerettem gyerekkoromban? Például a közértben kávé-t darálni. Nagyon utáltam. Megvenni a 250 grammos Omniát, feltépni a csomagolást, amit persze mindig elbénáztam, a daráló kürtőjébe beleszórni a magokat, a tépett tasakot a daráló csővéhez (kifolyójához?) tartani, beindítani a gépet, ami fülsiketítő robajjal el is indult. [...] Micsoda koncert volt ott, amikor a 3-4 daráló egyszerre ment! Volt, aki mákot, diót darált ott, de a legnépszerűbbnek a kávé őrlése mutatkozott. Utáltam. Akkor. Ma meg imádnám. Mert ez egy újabb távozó szeletke abból a világból, amikor még az ember úgy működött, mint egy emberi lény, nem kézhez kapott mindent. [...] Utána mindig a földre potyogtattam a darált kávéból, és a cipőmmel pironkodva a pult alá próbáltam sepregetni az elszabadult őrleménydarabokat. Ui.: A frissen őrölt kávé illata tényleg vadító volt.”¹⁷

A márkanév a latin mondás, *Omnia vincit amor* (a szerelem mindent legyőz) rövidítése. A *Népszabadság* 1968. május 31-én számolt be a termék bevezetéséről: „Omnia néven saját pörkölésű kávé-t hoz

forgalomba az Élelmiszer- és Vegyipari Cikket Csomagoló Vállalat. Az Omnia a fővárosban egyelőre 220 kávészaküzletben és csemegeboltban kapható, 10 deka 16 forintért.¹⁸ (1980-ban már 31,5, 1984-ben pedig 44 forint 10 deka.)¹⁹

A kávé bevezetését megelőzte az, hogy az Élelmiszer- és Vegyipari Cikket Csomagoló Vállalat megvásárolta Európa legkorszerűbb, teljesen automatizált kávépörkölő berendezését, amely mellesleg meg is tisztítja a kávé minden szennyeződéstől. Az ideális kávékeverék kialakításához a Műegyetem Élelmiszerkémiai Tanszékét hívták segítségül, ahol 50-féle keverési arányt próbáltak ki, míg eljutottak ahhoz a speciális keverékhez, amelyet Omnia néven hoztak forgalomba.²⁰

Az Omniát elegánsabb 250 grammos kiserelésben is árulták, patentzáras, aranszínű dobozban. Omnia kávészalonokat nyitottak, az egyiket a Rákóczi úton, a másikat a Szent István körúton, a Víg-színház mellett. Vidéken Balatonlellén, Sopronban, Nyíregyházán és Debrecenben működött Omnia-szalon.

„Az eszpresszók tekintélyes részében is Omniából főzik az illatos duplát; a vendéglátóipar Balatonlellén Omnia kávékoktéltárlát létesített, a Pannónia Szálloda és Vendéglátó-ipari Vállalat pedig a siófoki Hangulat presszót alakítja át a jövő szezónra Omnia-szalonná” – írta 1969-ben a Népszava.²¹

Többek között az Omnia kávéhoz kapcsolódóan élénkült meg a hazai reklámtevékenység, így az egyik első fényreklám is Budapesten az Omniához kötődik: egy Belgrád rakparti házban volt látható a kávé népszerű figurája. A Budapesti Pártbizottság és a Fővárosi Tanács VB rendelte el 1968 szeptemberében Budapest neonosítását, annak a szlogennek a jegyében, hogy legyen Budapest világváros.²² A Ludas Matyi újságírója arra a jelenségre hívta fel a figyelmet, hogy az Omniát gyártó Compact és a Csemege és Édesipari Vállalat versenyének következménye lett a kávéval kapcsolatos rádió- és tévéreklámok sokasodása.

„A rádióban egymást érték a kávéreklámok, a televízióban két kávéreklám között sugároztak valami műsort, a falragaszokról csinos lányok emelték ránk kávécsészéjüket, és bájaikkal próbáltak meggyőzni minket arról, hogy az ő kávéjuk olyan kávé, amilyen kávé nincs az egész világon.”²³

A hazai gyártású kávé olyannyira áthatotta a szocialista rendszer hétköznapijait, hogy még kriminalisztikai hírből is szerepelt. Igaz, az Omnia kávélopási ügyről szóló újsághírben a szerző nem a lopás tényét helyezte a cikk középpontjába, hanem a nagy jövedelmű maszek lejáratását a kisstílű lopással.

„Szedlicsán Lajosné született Tóth Margit negyvenkilenc éves siófoki cserépkályhás kisiparos városszerte híres arról, hogy szolgáltatásaiért ugyancsak borsos árat számol. Egy kályha átrakásának díja nála 1000 forint. Szedlicsánné mégsem átalott május 23-án a Sió Áruház ABC osztályáról egy csomag Omnia kávé ellopni.”²⁴

Már a Kádár-rendszer utolsó éveiből származik a következő történet, amelynek érdekessége, hogy az Omnia kávé megfelelő eszköz volt a „szigorú” vámtisztek megvesztegetésére is. A román-magyar határon került sor az alábbi esetre.

„A román félen egy középkorú vámtiszt felnyitotta a gépkocsi csomagtartóját. A megpakolt bőrönd tetején egy negyedkilós Omnia volt. Értetlenül néztem Hajnalkára, hogy kerül ez ide? Hajnalka hunyorgott: várjál csak! A tiszt emelgette a kávécsomagot:

– Tudják, hogy ez tilos?

Hajnalka rávágta:

– Persze, de ezt magának hoztuk húsvéti ajándéknak.

A tiszt is körülnézett, s hirtelen mozdulattal zsebre vágta a kávé.

– Na menjenek gyorsan!

Pecsételés semmi.”²⁵

A Túró Rudi sikertörténete

„A kommunistákban a számháború volt jó, meg a Túró Rudi” – írta Esterházy Péter *Egy két haris* című könyvében.²⁶ A számháborúkról nem fog itt most szó esni – hiszen nem kötődik kifejezetten 1968-hoz –, a Túró Rudi történetéről annál inkább.

Az 1968-as őszi vásáron mutatták be a terméket, melyről az *Esti Hírlap* is hírt adott.

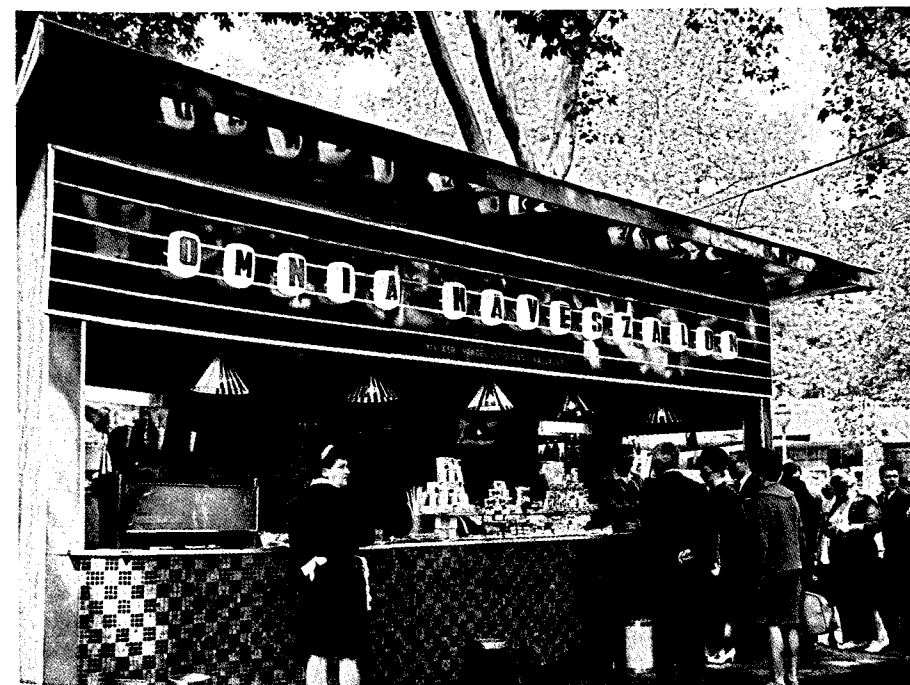
„Fejlesztési munkánk eredménye lesz érdekes új cikkünk, az alufóliába csomagolt, csokival bevont krémtúrórúd, a Túró Rudi. Reméljük, gyorsan a gyermekek kedvencévé válik.”²⁷

„Hogy mit nem szerettem gyerekkoromban? Például a közértben kávé darálni. Nagyon utáltam. Megvenni a 250 grammos Omniát, feltépni a csomagolást, amit persze mindig elbénáztam, a daráló kürtőjébe beleszórni a magokat, a tépett tasakot a daráló csövéhez (kifolyójához?) tartani, beindítani a gépet, ami fülsiketítő robajjal el is indult. [...] Micsoda koncert volt ott, amikor a 3-4 daráló egyszerre ment! Volt, aki mákot, diót darált ott, de a legnépszerűbbnek a kávé őrlése mutatkozott. Utáltam. Akkor. Ma meg imádnám. Mert ez egy újabb távozó szeletke abból a világból, amikor még az ember úgy működött, mint egy emberi lény, nem kézhez kapott mindent. [...] Utána mindig a földre potyogtatam a darált kávéból, és a cipőmmel pironkodva a pult alá próbáltam sepregetni az elszabadult őrleménydarabokat. Ui.: A frissen őrlött kávé illata tényleg vadító volt.”

Magyar termék – az Omnia hétköznapi és elegánsabb kiszerelésben 1969-ben

A fogyasztás öröme a szocializmusban – Omnia kávészalon a BNV-n

Így is lett. A Túró Rudi a szocialista fogyasztástörténet siker-sztorija, melynél nem is volt kérdéses, hogy a rendszerváltozás után is népszerű marad.

Gyártástörténetével kapcsolatban több tény közismert: az alapötlet a Szovjetunióból érkezett (1954-ben hazai tejipari szakemberek látogattak ki és figyeltek fel e termék őséire), hazai bevezetése a gazdasági reformokhoz köthető, amikor több új termék is zöld utat kapott. A Túró Rudi nevet és a csomagolást Klein Sándor²⁸ pszichológus ötlötte ki, s hozzá fűződik a bevezető reklámkampány is.²⁹ Az eredeti termékcsomagolás piros pöttyös, copfos kislány rajzával díszítve. A fő termékfejlesztő Mandeville Rudolf, az Erzsébetvárosi Tejüzem művezetője volt. Itt kezdték előállítani, innen került át hamarosan Mátészalkára a gyártósor.

„A gyártás megindításakor 25-30 fő dolgozott három műszakban a hatcsöves adagolóval rendelkező géppel, a túrókigyókat háromdekas darabokra, szemmérték alapján vagdalták”.

A Túró Rudi gyors elterjedését kezdetben akadályozta a mindössze háromnapos szavatossági idő, és ebből egy nap elment a szállítással. Az üzletekben viszont rögtön elkapkodták, így Túró Rudiból hiány volt. A gyártást a nyolcvanas években modernizálták, az NDK-ból beszerzett mártógép átkerült Nagybánhegyesre, a fejlesztéseknek meg a tartósítószereknek köszönhetően az eltarthatóság 14 napra nőtt.³⁰

1979-ben a *Ludas Matyi* satirikus írásában³¹ egy olyan vevő látogatott a Sajtósroló bisztróba, aki kalóriaszegény termékeket keresett, többek között Túró Rudit.

– Hogyhogy nincs semmi?! – vicsorgott méregzöld szemmel udvariasan a már szintén említett illető. – Lángolt kolbász, kocsonya, tepertő, disznósajt, kenőmájas, téliszalámi, füstölt szalonna, olajos hal...

– Túró Rudi!

– Én?!

– Nem maga. De amiket eddig felsorolt, azok kalóriaértéke már négyezer kalórián is túl van. Az én kalóriaszükségletem pedig csak napi kétezer-hétszáz kalória. Túró Rudi van?!

– Túró Rudi nincs!

– Hát paprikás-hagymás krémtúró? Habosított tejszín? Karamellás tej?

– Sajnos nincs...

Azért emeltük ki a korabeli sajtóból éppen ezt a sztorit, mert kiderül belőle, hogy a Túró Rudi keresett termék, hiánycikk volt. 1978-ban épült fel a mátészalkai tejüzem, hogy ki tudják elégíteni a fogyasztási igényeket, főként, hogy közelgett a Nemzetközi Gyermekév (1979), és kínos lett volna, ha hiány lesz a gyermekek körében népszerű finomságból. Másrészt a fenti írás az egészséges táplálkozással is viccelődik. Míg az 1960-as évtized az 1950-es évek ínséges éveinek kompenzálása volt, az étkezésben az 1970-es években megjelenik a tudatosság is. (Ekkoriban a *Magyar Konyha* fogyókúramintákat is közölt már.)

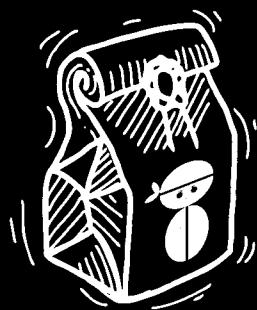
1984-ben a Túró Rudi gyártásával kapcsolatos bűnszövetkezetet leplezték le: a nagybánhegyesi Zalka Máté Termelőszövetkezetben kispórolták a termékből az alapanyagok egy részét. A szövetkezetnek 1 800 000 forint gazdasági bírságot kellett fizetnie a Békés Megyei Bíróság ítélete alapján. Az indoklás szerint „a szövetkezeti tejüzem, nagy keresettségét látva, egyre »takarékosabban« készítette közkedvelt termékét, a Túró Rudit. Az értékesebb anyagokat – a vaját és a csokoládémasszát – kihagyták; szójalisztet, zselatint és ételzsírt használtak helyettük. A drágább és olcsóbb anyagok értékkülönbségéből 1 millió 413 ezer forint tisztességtelen haszonhoz jutottak. A fogyasztók hamar észrevették a minőségromlást. Bejelentésük alapján előbb a Kermi, majd a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság indított vizsgálatot ebben az ügyben.”³²

A Legfelsőbb Bíróság az első fokon hozott ítéletet helyben hagyta, és további 108 ezer forint fellebbezési illeték megfizetésére kötelezte a téeszt. A *Ludas Matyi* szerint így lett a Túró Rudiból Csóró Rudi.³³

Bevezetése után húsz évvel, talán a rendszerváltozás közeledtével felerősödő piaci szemlélet hatása miatt, némileg ártéltelmezték a Túró Rudi gyártásának az okát. Egy 1987-es *Népszabadság*-cikk szerint, mely visszatekintett a kezdeti időszakra, valójában azért kezdték el gyártani a terméket, hogy az önmagában nem nyereséges túróat csokival megfejlve nyereségessé tegyék, sőt később a gyártás során keletkező hulladékanyagból lett a kakaós és diós Túró Rudi.

„A csemeget annak idején azért kezdték el gyártani, mert így a kis nyereségtartalmú tejtermékből, a túróból, kombinálva a csokoládéval,

„A fizetésem? 6900-7000 forint, amit hazahozok, meg a családi pótlék, három gyerek után 4400 forint. [...] Nem élünk rosszul, de jobban szeretnénk, mi megfogjuk a pénzt. [...] Meg kell venni a gyerekeknek a ruhát, meg a Túró Rudit.”

(Népszabadság, 1988)

jobban fizető, a vállalatnak hasznot hozó s a fogyasztónak is kedves édességet gyárthattak. [...] a gyártás során képződő törmelék – a csokoládédarabkákkal összekeveredett túró – nem marhatápként kell értékesíteni, amint addig tette, hanem finoman össze kell gyúrni, sőt dióval is megfűszerezni, és új választékként piacra vinni. Így született meg a Túró Rudi csokoládés, majd kakaós-diós változata.”³⁴

Az 1980-as évek végére a Túró Rudi olyan státusszimbólummá is vált, amit a szülők mindenképpen meg szerettek volna vásárolni gyermekeiknek. 1988-ban nyilatkozta a következőket egy szülő:

„A fizetésem? 6900-7000 forint, amit hazahozok, meg a családi pótlék, három gyerek után 4400 forint. [...] Nem élünk rosszul, de jobban szeretnénk, mi megfogjuk a pénzt. [...] Meg kell venni a gyerekeknek a ruhát, meg a Túró Rudit.”³⁵

A Túró Rudi rendszerváltás utáni népszerűségét mutatja, hogy 2002-ben évente 10 ezer tonna (!) fogyott, 2015-ben 20 milliárd forintot költöttünk e termékre.

A rothadó kapitalizmus szimbóluma?

A Coca-Cola Magyarországon

– Pierre, Pierre, ezt kóstold meg, már mindenki ivott egy csöppet. Teljesen kikészít. Pierre, én már nem látok, már képeslapokat látok tőle. Ez kábítószer.

– Mi a szar ez?

– Coca-Cola.

– Honnan van?

– Az apámék hoztak Londonból egy egész üveggel. Örület, Pierre.

Pierre és Vilma párbeszéde a hatvanas évek közepén játszódó, 1981-ben készült *Megáll az idő*³⁶ című filmnek abból a jelenetéből való, mikor középiskolások házibulin isszák a Nyugatról behozott italt. Ekkor, a film cselekményének idején nálunk még nem volt kapható a Cola – Magyarországon 1968-ban vezették be.

A Coca-Cola magyarországi népszerűsége természetesen annak volt elsősorban köszönhető, hogy az elérhetetlen Nyugat szimbólumának számított a szocialista időszakban. Jól érzékeltetik ezt a következő visszaemlékezések:

„Ízét ugyan egyáltalán nem szerettem, de hát annyi marhaságot írtak össze néhány évvel korábban a Coca-Cola-máморban fetregő amerikai tengerészgyalogosokról, hogy ez a gyógyszerízű – nevezetesen Fagifor-ízű – barna lé még ekkor is a tiltott gyümölcs varázslatával kecsegtetett. Mindig némi elfojthatatlan, sőt örömteli büntudattal kortyoltam belőle.”³⁷

A Coca-Cola-érzés a vasfüggöny mögött élő embereket képzeletben az ígéretek földjére repítette.

„A nagy Nyugat varázsa... sok termékkel volt így. Jobb volt a dizájnya, mint a »szocialista« termékeknek, és szerintem ettől (is) ízlett jobban. A '70-es, '80-as években, amikor én voltam kisdíák-nagydiák, úgy emlékszem, rendszeresen lehetett Coca-Colát kapni. Nem tudom, mikor ittam először kólát, de azt tudom, hogy kamaszkoromban a Coca-Cola a gazdagságot, világutazást (akkor még nem volt könnyű nyugatra utazni), azt a fajta jólétet és életérzést jelképezte, amit a nyugati-amerikai sorozatok révén elképzeltünk (*Colombo, Derrick, Charlie angyalai* stb.). Nyilván ott sem pontosan olyan volt az élet, mint a filmekben, de mi itt, a vasfüggönyön innen így hittük. Ezért is mentem ki pár évvel az érettségi után az akkor NSZK-ba. Bíztam benne, hogy ott ki tudok törni, mert itthon nem ment tovább. A Coca-Cola által itthonra sugárzott életérzés azt sugallta, hogy minden lehetséges, bármit megtehetsz, bármi lehetsz, ha van erőd, kitartásod.”³⁸

Mikor végre itthon is kapni lehetett, nemcsak az íze, hanem az üveg és a név is ámulatba ejtette a Nyugat után áhítozó magyarokat:

„1968-ban, egy-két nappal a csehszlovák bevonulás körül (nem emlékszem, hogy előtte vagy utána történt), gyerektáborban voltam a Balatonon. Átmentünk Tihanyba, és ott lehetett egy szállodában Pep-sit venni. A Coca-Coláról akkor még nem hallottam. Egy velem nyaraló fiú vett magának. Úgy emlékszem, drága volt, nekem nem volt annyi zsebpénzem, hogy magamnak is vegyek. Megengedte, hogy egy kortyot igyak belőle. El voltam ragadtatva, nagyon ízlett. A bambikhoz képest isteni volt. [...] Mentünk a mólón vagy a parton, és reménykedtem, hogy enged még egy kortyot inni. Csalódott voltam, hogy nem vehettem magamnak is. Tudtam, hogy amerikai, varázsos volt a neve és az íze. Az üveg csodás volt.”³⁹

Az 1968. május 17-én nyíló Budapesti Nemzetközi Vásáron (BNV) mutatták be Magyarországon a Coca-Colát. Erről azonban nem számoltak be a lapok. Az *Ország Világ* tudósítója írt arról, hogy a szovjet pavilonban összerakható olajfűrógép makettjét lehet megtekinteni, a csehszlovák pavilonban pedig kis textilgyárat, s hogy 36 országból 1400 kiállító vett részt a rendezvényen, azonban a Coca-Cola bemutatásáról szó sem esett.⁴⁰ És még az élelmiszeripari tudósításokban is hallgattak a Coca-Coláról: az *Esti Hírlap* arról számolt be, hogy Budapest Főváros Nagydíját a szegedi halászléköcka nyerte,⁴¹ és nagy sikert aratott a bemutatott Videoton színes tévé is.⁴²

1968 előtt a Coca-Cola mint a nyugati, imperialista világ, akkori szóhasználat a rothadó kapitalizmus szimbóluma szerepelt a sajtóban. A hidegháború kezdetekor a „Coca-Cola-máморban fetregő imperialista” a szocialista propaganda egyik kedvenc alakja volt. Mivel a vasfüggöny mögött csak beszámolókból ismerhették az imperialisták mákonyát, azt eleinte mint folyékony kábítószer, az élvezet, degenerált, elpuhult élet szimbólumát mutatták be. Ám ezt a képet hamarosan árnyalni kellett, a folyamatos máмор korántsem volt olyan riasztó, mint amilyennek először képzelték.⁴³ Így a *Népsport* 1952-ben, a helsinki olimpiai falut bemutató riportjában már az ott kapható Coca-Cola más érényeit ecseteli, kiemelve, hogy „ez a nedű politikai kérdés is”. A tudósító fejtegetéseit ekképpen összegzi:

„Nem hinném, hogy butító hatása lenne ennek az italnak, amelyet különben nem az jellemez, ami benne van, hanem ami nincs benne. A butító hatás talán inkább abban nyilvánul meg, hogy nem vall nagy szellemi képességre ezt az üres lötytyöt rendszeresen inni.”

A Kádár-rendszerben is többnyire rossz hírért keltették a hazai sajtóban az italnak, egészen 1968-ig, a magyarországi bevezetéséig. Egy olaszországi tudósító erre így reflektált:

„Késő este van, s kint a tengerparton, egy üveg Coca-Cola mellett – amelyet minden ellenkező híreszteléssel szemben én kitűnő italnak tartok – észak-olaszországi tapasztalataimat rendezgetve próbálom megérteni a titkot: miért tátog szakadék Észak és Dél között.”⁴⁴

1965-ben a *Népszabadság* washingtoni tudósítója a reklám körmonfontnak tartott módszereiről értekezett:

„A minap megint Coca-Colát akartam inni. Nem sikerült. Sorra jártam mindazt a helyet, ahol feltehetőleg árulnak ilyesmit, ám hiába. Kiderült, hogy mihelyt érkezik egy szállítmány Coca-Cola, a vendégek eléggé el nem ítéhetően s mohón fölisszák az egészet. [...]” *A cikk szerzője később a magyar fogyasztási viszonyokon élcelődik:* „...emellett azt is tudni vélik egyesek, hogy a Coca-Cola-cég európai anyavállalata nemcsak az eredeti receptúra betartását ellenőrzi nálunk, hanem az elárusítóhelyek hűtési lehetőségeit is. Ezen az alapon több üzletet kizártak a Coca-Cola eladásából, mivel a melegen árusított ital élvezhetetlen, kompromittálja a céget. Így nem maradt más választásom, ittam egy pohár sört. Hogy is mondjam, kézmeleg volt és a fele hab. S eltűnődtem, milyen jó is, hogy a kőbányai sörgyár nem olyan kényes márkájára, mint a coca-colások.”

(Népszabadság, 1968)

A jéghideg Coca-Cola az igazi – bevezetése után hiánycikk volt

Az elérhetetlen Nyugat varázstalanítása: a Coca-Colát 1968-tól Magyarországon is gyártják

„...mellette persze szünet nélkül folytatják a vevő tudatának »bombázását« a hagyományos reklámfogásokkal is. Egy-egy reklámdalra nagyobb gondot fordítanak, mint egy slágerszerző egy dal megkomponálására, hiszen egy sláger általában rövid életű, de egy jól sikerült reklámdal évekig is cseng a fogyasztó fülében, ha az árut sikerült bevezetni a piacra és kelendővé tenni. A reklámdal néha csupán egyetlen mondat, mint az Egyesült Államokban milliók által fogyasztott szeszmentes üdítőital, a Coca-Cola hirdetése: »A dolgok jobban mennek Coca-Colával.«”⁴⁵

A Coca-Cola a nyugati élet szimbólumaként jelent meg abban az írásban is, amely a vietnami háború miatt Saigonban tartózkodó amerikai katonafeleségekről és gyermekekről szól:

„Ezek részére gyorsan felépítették a szupermarketokat, működésbe hozták a Coca-Cola-automatákat, felépítették a tiszti kaszinókat, jöttek a fényes amerikai személyautók, jöttek az életbiztosítási ügynökök, tanárok, tanítók és a propaganda emberei.”⁴⁶

New York szimbólumai egy 1965-ös cikk szerint a vad rock and roll, felhőkarcolók és Coca-Cola-reklám.⁴⁷

A Coca-Cola ellen folytatott negatív propaganda ellenére 1967-ben a Fővárosi Ásványvíz- és Jégipari Vállalat tárgyalásokat folytatott a Coca-Cola licencének megvásárlásáról.⁴⁸ 1968. február 1-jén úgy nézett ki, hogy az üveghiány megakadályozza a Coca-Cola 1968-as forgalomba hozatalát, azonban ez nem így lett.⁴⁹

A gyártás megindításáról a *Népszabadság* számolt be 1968 májusában:

„Bár a legutóbbi években sokat tettek a hazai üdítőital-ellátás javítására, a végleges megoldás még nem sikerült. A helyzeten javít, hogy hazánkban is megkezdődik az eredeti Coca-Cola gyártása és árusítása. [...] A Coca-Cola-cég szállítja a sűrítmenyt, ugyanakkor keverő- és töltőgépet is vásároltak. [...] A Coca-Cola-cég az állandó minőség érdekében hetenként vegyvizsgálókat küld Bécsből Budapestre, s ellenőrzi az üveg-, a zárókupakgyártást is. A Magyar Likőripari Vállalat a kőbányai gyárában állította fel a Coca-Cola-gyártó gépet, amely egyelőre naponta két műszakban, mintegy 70 ezer palack kellemes ízű, húsító italt készít. [...] A Coca-Colát két deciliteres palackban 3 forintért hozzák forgalomba, az üveg betétdíja ugyancsak 3 forint lesz.”⁵⁰

Érdekesség, hogy a Fővárosi Ásványvíz- és Jégipari Vállalat tervezte Pesti Cola néven magyar Cola bevezetését is, azonban ettől az igazi Coca-Cola forgalmazása után elálltak. 1968-ban más üdítők bevezetésével is próbálkoztak, így a Vállalat igazgatója szerint népszerű ital volt a szénsavas gyümölcsle, az Erdei Rubin, valamint a likőrízű almapezsgő, a Maki is.⁵¹ Ezek azonban rövid életű termékek voltak.

Az ital bevezetése után hamarosan meg is jelent egy újságírói tárcsa a Coca-Cola-élményről – s az eddigi propagandával szemben más megítélésben részesült a bűnös kapitalizmus szimbolikus itala:

„Mostanában sokat gondolok azokra az időkre, amikor is a Coca-Cola bűnös italnak számított, szinte megtestesítője volt az imperializmusnak. [...] Ilyen meggondolások alapján jelent meg nálunk is a Coca-Cola. Bevallom, kissé félve kóstoltam meg, s miután lenyeltem, azért titokban figyeltem magam: nem szőrösödik-e a szívem, nem lóg-e szivar a szám sarkában, mint afféle sematikus ábrázolt finánc-oligarchának. Semmi ilyen nem történt, változatlan anyagi helyzetben levő, s továbbra is szocialista szemlélettel áthatott magyar állampolgár maradtam.”⁵²

A Coca-Cola a kezdeti időben hiánycikk volt.

„A minap megint Coca-Colát akartam inni. Nem sikerült. Sorra jártam mindazt a helyet, ahol feltehetőleg árulnak ilyesmit, ám hiába. Kiderült, hogy mihelyt érkezik egy szállítmány Coca-Cola, a vendégek eléggé el nem ítélték s mohón fölisszák az egészet. [...]”⁵³ A cikk szerzője később a magyar fogyasztási viszonyokon élcelődik: „...emellett azt is tudni vélik egyesek, hogy a Coca-Cola-cég európai anyavállalata nemcsak az eredeti receptúra betartását ellenőrzi nálunk, hanem az elárúsítóhelyek hűtési lehetőségeit is. Ezen az alapon több üzletet kizártak a Coca-Cola eladásából, mivel a melegen árusított ital élvezhetetlen, kompromittálja a céget. Így nem maradt más választásom, ittam egy pohár sört. Hogy is mondjam, kézmeleg volt és a fele hab. S eltűnődtem, milyen jó is, hogy a kőbányai sörgyár nem olyan kényes márkájára, mint a coca-colások.”⁵⁴

1971-ben a Coca-Cola már bekerült az ajánlott italok közé, amelyeket a nyári kánikulában érdemes fogyasztani, a tej, a tea és a gyü-

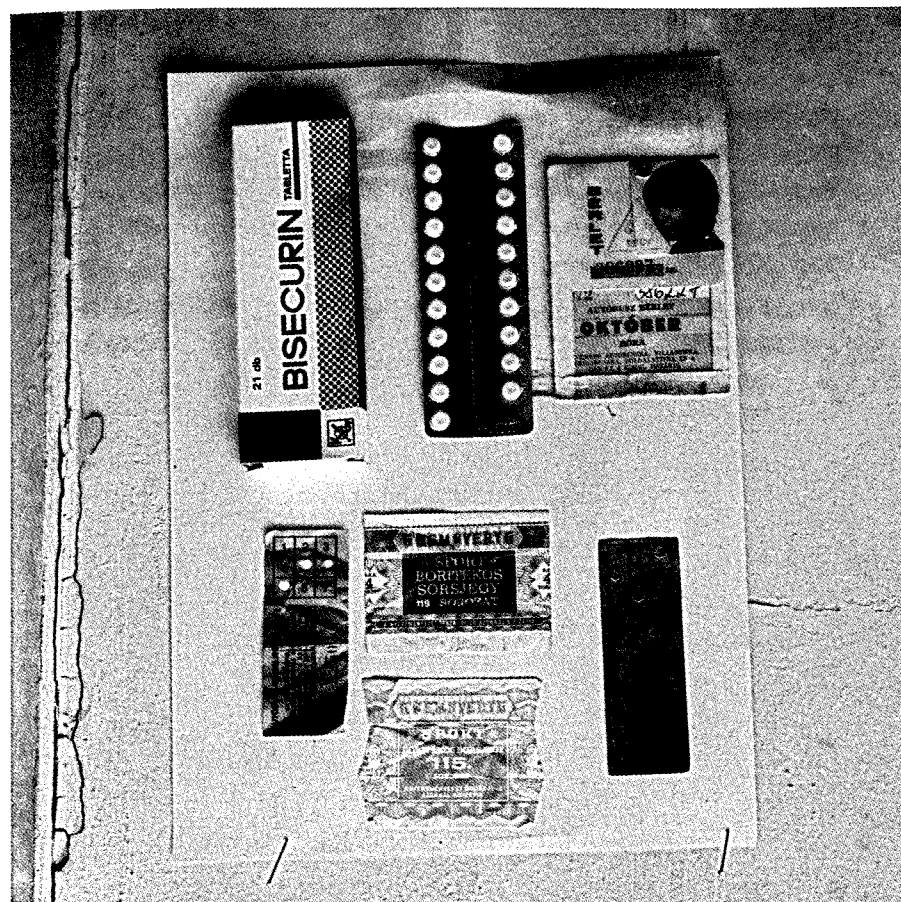
mölcslevek mellett.⁵⁵ Az emberek a szocializmusban szomjaztak az imperializmusra: 1969-ben évente már 20 millió palack Coca-Colát gyártottak Magyarországon.⁵⁶ 1967–1973 között az egy főre jutó palackozott üdítők fogyasztása évi 4 literről 15 literre emelkedett.⁵⁷

Az első fogamzásgátló tabletta, az Infecundin és a szexuális forradalom

Szeretkezz, ne háborúzz! A vietnami háború elleni tüntetéseken elterjedt híres jelmondat a hatvanas években kezdődő szexuális forradalomra, az intézményesült tiltások ledöntésére utal, melynek hatására egyre népszerűbbé váltak a szexualitás szabad kiélésére kialakult közösségek (kommunák), fokozatosan átalakultak a társadalomban addig kiosztott nemi szerepek, elfogadottá vált a házasság előtti szexuális kapcsolat, és elterjedt a fogamzásgátló tabletta,⁵⁸ amely az emberiség történetében első alkalommal valóban a nő kezébe teszi le a döntés lehetőségét a szülés ügyében, így fontos emancipációs lépés volt. Természetesen nem volt egységesen pozitív a fogamzásgátló szerek bevezetésének fogadtatása, hiszen míg a fiatal nők a szabad döntés lehetőségét látták benne, addig a katolikus egyház az Isten által elrendelt természetes folyamatok emberi ellenőrzését. Érdeemes megemlíteni, hogy a fogamzásgátló tabletta elterjedésének aggodalmából fakad az 1968 nyarán VI. Pál pápa által kiadott enciklika, a *Humanae vitae*, amit részben a szexuális forradalomra adott válaszként, annak ellenpontjaként értelmezhetünk.

Az enciklika a „helyes szülésszabályozásról” fogalmazott meg útmutatást, kiemelve e dokumentum kiadásának azt az okát, hogy „valamiképpen megváltozott a nő személyének és a társadalomban betöltött szerepének értékelése, valamint a házastársak közötti szeretet és a hozzá kapcsolódó házasság értelmezése.”⁵⁹ A pápai dokumentum szerint minden nemi aktusnak nyitottnak kell maradnia a termékenységre, fogamzásgátló szerekkel ne avatkozzanak az emberek ebbe a folyamatba.

A feminista mozgalom híre Magyarországra is eljutott, többek között a téves információkon alapuló melltartóégetés akciója. 1968-

Mi kell a nőnek? – egy női táska tartalma; fogamzásgátló, bérlet, borítékos sorsjegy

„A mozgalom harcosai [...] a »szexista« társadalommal szemben érzett elidegenedésük és undoruk demonstrálására bojkottálják a szépségversenyeket, elégetik melltartóikat és szemétre hajítják a »női elnyomatás« szimbólumait: mint például a műszempillákat.”

(Nők Lapja, 1970)

ban történt az Egyesült Államokban, a Miss USA verseny döntőjének napján, hogy a tüntetés helyszínére kitétek egy „szabadság szemete” feliratú kukát, és ebbe dobáltak a nők tárgyasítása ellen tiltakozók melltartókat és sminkkészletet, de az összegyűlt holmi felgyújtása nem történt meg. A női egyenjogúságért harcoló mozgalom természetesen távol állt a hivatalos, szocialista értékrendszertől csakúgy, mint a szépségverseny, amit a *Nők Lapja* feministakritikája is közvetített:

„A mozgalom harcosai [...] a »szexista« társadalommal szemben érzett elidegenedésük és undoruk demonstrálására bojkottálják a szépségversenyeket, elégetik melltartóikat és szemétre hajítják a »női elnyomatás« szimbólumait: mint például a műszempillákat.”⁶⁰

Hazánkban a szexualitásról való közbeszéd elsősorban mint ifjúsági probléma jelentkezett, sorra adták ki a szexuális felvilágosító könyveket is, és 1967-ben először volt kapható Magyarországon anti-bébi tabletta, az Infecundin. Bevezetéséről a döntést a legszűkebb pártvezetés hozta meg⁶¹ – amellet, hogy az állampárt gondoskodása az élet minden területére, így a házasságra és a gyerekvállalásra is kiterjedt, az egyre emelkedő abortuszok száma miatt is foglalkoznia kellett az MSZMP vezetésének a fogamzásgátlással. Kádár Jánosnak a kommunista prűdériát jól érzékeltető kérésére, miszerint „Ne lássunk villamoson plakátokat!” a fogamzásgátlásról, az Infecundin megjelenéséről csupán a három országos napilap (*Népszabadság*, *Népszava*, *Magyar Nemzet*) rövid hírből értesülhetett a lakosság.⁶² Talán a népszerűsítés hiánya miatt is, a tabletta lassan terjedt a nők körében, 1972 végéig a 17–49 éves nőknek a 10%-a szedett fogamzásgátlót. Ha lassan is, mindenesetre a gyógyszer elterjedése forradalmasította az addig leggyakrabban megszakított közösülésen alapuló védekezést.

Magyarországon a művi vetélések száma világviszonylatban is magas volt, és folyamatosan emelkedett a fogamzásgátló tabletta elterjedése előtt. A hivatalos statisztika szerint 1965-ben 180 ezer, 1968-ban pedig 201 ezer abortuszt végeztek, és az Infecundin bevezetése utáni évben is, 1969-ben 207 ezer volt (a népességszám alakulását tovább rontotta, hogy az abortuszok száma minden évben ötven-hatvanezerrel meghaladta az élveszületéseket). 1970-ben mintegy nyolc

százalékkal csökkent a művi vetélések száma, 1973-tól, a népese-
déspolitikai koncepció részeként pedig szigorították az abortuszok engedélyezését, és így egyre kevesebben keresték fel az abortusz-
bizottságokat.⁶³ Az Infecundin bevezetése utáni másfél évben Ma-
gyarországon azért sem csökkent a művi vetélések száma, mert az
eredeti rendelet előírásai szerint nagyon bürokratikus volt a tabletta
beszerzése. Később ezen módosítottak, így a tablettát gyakorlatilag
minden szakrendelő-intézetben, kórházban, klinikán felírhatták, s
a vényt bárhol beválthatták.⁶⁴ 1970 decemberében 170 ezer csomag
Infecundin tablettát váltottak ki a gyógyszertárakban, 1971-es adat
szerint Budapesten 40 ezer nő használta védekezésre a tablettát.⁶⁵
1976-ban minden 18. évet betöltött nő szedhetett fogamzásgátlót, or-
vosi rendelvényre, tizenhét éves kor alatt csak akkor írta fel az or-
vos, ha a nő már volt terhes.

Tanulságos az Infecundinnal kapcsolatos korabeli propaganda
kettőssége: míg a mindenki számára hozzáférhető sajtótermékek-
ben a tabletta káros hatásait rémhírnek minősítették, azt írták, any-
nyi kockázatot jelent, mint napi 3 cigaretta, és hangsúlyozták, hogy
közvetlen összefüggés nem fedezhető fel a tabletta szedése és vég-
taghiányos gyermekek születése, ikerterhességek gyakoriságának
növekedése, trombózis, agyi trombózis, májfunkcióromlás, diabetes
kialakulása, foglázulás között. Az orvosi szaksajtó, az *Orvosi Hetilap*
viszont rendszeresen beszámolt ilyen esetekről – ezt azonban rendsze-
rint csak a szakmai közönség olvasta. Czeizel Endre orvos-genetikus
az Infecundin bevezetésének tanulságait összefoglaló írásában meg-
állapítja, hogy a gyógyszer „jogos riadalmat keltett szakmai körökben,
majd a nők között”. Megemlít egy esetet, amikor egyik barátja felesé-
ge az őáltala felírt tabletta szedésekor kapott halálos szívinfarktust.⁶⁶
A tablettát szedő nők 20%-ának abba is kellett hagynia a fogamzás-
gátlás e módját.⁶⁷ 1981-re az Infecundin teljesen alkalmatlan minősí-
tést kapott,⁶⁸ használatát először, 1972-től a Bisecurin, majd az Ovidon
és a Rigevidon váltotta ki.

Addigra már teljesen feledésbe merült a hetvenes évek elején az
autóbuszváróban kihelyezett, nyúlcsaládot ábrázoló plakát, amelyen
a nyulak szájába a következő szöveget adták: „Mi már tudjuk, hogy

mit jelent, foglalkozzon ön is családtervezéssel." A képen nyúlányó egy Infecundin feliratú üvegcsét tart a „kezében”, s a nyúlshülők körül csak két csemete látható.⁶⁹ Ők már a tudatos családtervezés gyümölcsei voltak.

Táncdalfesztivál harmadszor – a magyar beatzene sikere

A hatvanas évek elején angol hatásra, brit zenekarok mintáját követve indult el a magyar beatzene története. Az új zenei stílus terjedésének hazánkban is – csakúgy, mint a nyugati országokban – politikai jelentőséget tulajdonított a hatalom. Nálunk azonban ez az aggodalom a kultúrpolitika részéről minden bizonnyal összefüggésben volt az 1956-os forradalommal. Ezért, a forradalom tapasztalatából kiindulva a pártvezetés jobbnak látta az ifjúságot megszelídíteni, vagyis a zenészeket és közönségüket meghatározott keretek között engedték kibontakozni – felügyelet alatt, a politikai kontrollt mindvégig fenntartva. Kezdetben a Nyugatról érkezett könnyűzenét lenézte és az ifjúságra veszélyesnek ítélte a KISZ (Kommunista Ifjúsági Szövetség) irányítása alá tartozó ifjúsági sajtó (*Magyar Ifjúság*), az 1960-as évek közepétől azonban folyamatosan enyhült az elutasító magatartás.⁷⁰ A Beatlesről először 1964-ben jelenhetett meg cikk, és egy 1964-es, az ifjúsággal foglalkozó elemzés elismerte, hogy a legnépszerűbb szórakozási formának a könnyűzene hallgatása számít.⁷¹ Az 1965-től megjelenő *Ifjúsági Magazin* már jelentős teret szentelt a beatzenének, különösen a magyar zenei élet szereplőit népszerűsítették. A kezdeti elutasítást követően tehát – az ellenőrizhetőség reményében – a párt- és a KISZ-vezetők hamarosan fellépési lehetőségeket biztosítottak az egyre növekvő számú, többnyire középiskolai és egyetemi barátságokra épülő együttesek számára. A Táncdalfesztiválokat tekinthetjük a beatzene és az ifjúsági kultúra hatalom által felügyelt intézményesült formájának, melyek a Magyar Televízió legnézettebb adásai közé tartoztak, akárcsak a tehetségeket felfedező szórakoztató műsor, a *Ki mit tud?*⁷²

A beatzenészeket is ezek a népszerű műsorok tették országosan ismertté, holott az első, 1966-os Táncdalfesztivált megelőzően egy év-

vel már megszülettek az első magyar beatdalok. 1965 nyarán az Illés zenekar Nógrádverőcén játszott a KISZ-táborban, itt írta Bródy János⁷³ és Szörényi Levente⁷⁴ első közös szerzeményüket *Óh, mondd* címmel (s még három számot ezen a nyáron: *Mindig veled*, *Az utcán*, *Légy jó kicsit hozzám*). Így 1966-ban saját szerzeménnyel lépett fel az Illés,⁷⁵ ami kivételesnek számított, és meglepetést is okozott a műsor szervezőinek, mivel hivatalosan a dalok, és nem az előadók versenyének tekintették a Táncdalfesztivált.

Az MTV első Táncdalfesztiváljának döntőjét augusztus 20-ra tűzték ki, mely az 1949-es Alkotmány és az új kenyér ünnepe volt a szocialista időszakban. A helyszín, az Erkel Színház és a díszletek azonban nem voltak alkalmasak az új zenei stílus valódi sajátosságainak kifejezésére, különösen azért, mert nem tette lehetővé a közönség önkifejezését (nem lehetett az előadókkal együtt énekelni, tapsolni, megörölni), így csak sterilizált beatzenét sugárzott a televízió képernyője.⁷⁶

Az Illés együttes szereplése a Táncdalfesztiválokon jól mutatja a beatzene hazai térhódításának ütemét. 1966-ban második díjat kapott a *Még fáj minden csók* című számért, 1967-ben az akkor már közönségkedvenc zenekar tüntetőleg távol maradt, és ezt a döntésüket az ország nyilvánossága előtt egy kisebb vihart kiváltó tévéinterjúban is határozottan megfogalmazták.⁷⁷ 1968-ban pedig az első helyet nyerték meg,⁷⁸ számos különdíjat kaptak, és a második helyezett Koncz Zsuzsa⁷⁹ által énekelt szám, a *Színes ceruzák* is Szörényi-Bródy szerzemény volt. Az Illés együttes – és vele a magyar beatzene – a harmadik Táncdalfesztivállal ért a csúcsra.

Az 1966-os Táncdalfesztiválon, majd az 1967-ben készült *Ezek a fiatalok* című filmben – amely felvonultatta a kor valamennyi népszerű előadóját – az Illés legtöbbször az elvárt, illedelmes viselkedést képviselő öltönyben szerepelt (a ruhát az Elegancia Szövetkezet biztosította, olvasható a film stáblistáján). 1968-ban azonban az *Amikor én még kisser voltam* című számot a Beatles ruhájára emlékeztető jelmezben adták elő, ami nyilvánvaló utalás volt a zenéjük és az egész beatjelenéség nyugati gyökereire. Ennek ellenére a zsűri a díjak döntő többségét nekik ítélte, és ezzel egyúttal a hazai beatzene – más könnyűzenei műfajokhoz képest – fölényét legitimálta.

**„Furcsa ma elképzelni, hogy mindenki, de a szó
szoros értelemben mindenki nézte-hallgatta
a Táncdalfesztivált. Még kevés embernek volt
televíziója, így eljöttek a szomszédok is. [...]
Mindenki drukolt valakinek. És akkor jött az Illés
együttes, és egy csapásra elvitte a pálmát.”**

(Heller Ágnes)

A magyar beatzene a csúcson – Budai Ifjúsági Park, 1969. Tilos a hosszú haj

A fiatal generáció tagjai a beatzenében vélték felfedezni az életforma elleni lázadás kifejezését. Valószínűleg nem volt a zene iránti rajongásban politikai tudatosság, mégis a dalok a fiatal közönség számára egy új generáció érzésvilágát közvetítették.

Bródy megfogalmazásában „az Illés zenekar nemcsak az egyéni önkifejezési vágynak adott teret, hanem annak a nemzedéknek is, amelynek jelképes képviselőivé váltunk”.⁸⁰ A *Táncdalfesztivál* és a televízió befolyásoló hatását pedig az is mutatja, hogy 1968 szeptemberében a Fővárosi Művelődési Házban elindult az Illés Klub, ami 1973-ig, a zenekar feloszlásáig működött, s fénykorában hatezer tagot számlált.⁸¹

A *Táncdalfesztiválok* a generációs emlékezet részei. Nagy hatásuk részben a televízió monopolhelyzetének volt köszönhető, az emberek azokról a műsorokról beszéltek, amelyeket az akkor még egyetlen csatornán láthattak. A közönségsvavazás lehetőségével pedig úgy érezhették, részesei lehettek a kiválasztás folyamatának, befolyásolhatták a díjak sorsát. Eleinte csak postai levelezőlapon lehetett szavazni, de épp az 1968-as év volt az, amikor már a villanyok le- és felkapcsolásával is lehetett voksolni. Arra vonatkozóan, mennyi embert megmozgatott a *Táncdalfesztivál*, jó példa a *Ludas Matyi* karikatúrája, melyen azt látni, hogy török várostromlók menekülnek Egerből, az alábbi párbeszéddel: „Hova fut a török sereg? Kezdődik a táncdalfesztivál döntője.”⁸²

Heller Ágnes filozófus⁸³ így emlékezett vissza az 1968-as *Táncdalfesztiválra* 1997-ben:

„Furcsa ma elképzelni, hogy mindenki, de a szó szoros értelmében mindenki nézte-hallgatta a *Táncdalfesztivált*. Még kevés embernek volt televíziója, így eljöttek a szomszédok is. [...] Mindenki drukolt valakinek. És akkor jött az Illés együttes, és egy csapásra elvitte a pálmát. Fiatal vagy kevésbé fiatal, de ettől kezdve mindenki, aki »számított«, az Illés együttes dalait dúdolta otthon, kiránduláson, talán még a fürdőszobában is.

Mi volt az Illés együttes titka? A szöveg, a dallam, az előadásmód. Akár tudatos volt ez, akár nem, az együttes tagjai részéről, dalaik protest songok voltak, így hatottak, így fogtuk fel őket. Bármiről is szóltak szó szerint, mi mindig allegorikusan értelmeztük őket, mert alkalmat adtak rá, hogy »arra a bizonyosra«, tehát az elnyomásra gon-

doljunk. [...] Olyan sorokat, mint »Azt hiszed, hogy nyílik még a sárga rózsza« csak nagy allegóriafejtő bravúrral lehetett a prágai tavaszra és annak leverésére asszociálni. Mégis ez történt. [...] Az Illés együttes idézte, megidézte a népdalok világát, hogy ezekkel az idézetekkel abszolúte a jelenkorhoz, abszolúte a jelenkor ifjúságához beszéljen. Ez az együttes volt a hazai Beatles.”⁸⁴

Kéthetenente: szabad szombat

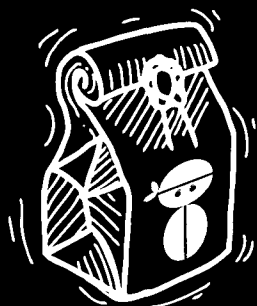
Magyarországon 1968-ban kezdődött meg a kéthetenkénti szabad szombat bevezetése. A Magyar Szocialista Munkáspárt 1967-ben foglalkozott a munkaidő-rövidítés kérdésével, majd a kormány határozata szerint 1968. július 1. és 1970. december 31. között heti 44 órára csökkenthették az ipar bizonyos területein a vállalatok a heti munkaidőt. Az előzetes felmérések szerint „a népgazdaság minden ágában hiányoznak az egyidejű csökkentés feltételei”,⁸⁵ ezért a párt a kéthetenkénti szabad szombat fokozatos bevezetése mellett döntött. A munkaidő csökkentésének részben munkaszervezési okai voltak, ugyanis szombatra a termelésben dolgozók elfáradtak – ezt munkapszichológiai vizsgálatokkal támasztották alá –, így sok értelme nem volt a 4-6 órás munkaidőnek aznap.⁸⁶ A nyilvánosságban azonban a szabad szombatot mindenekelőtt az „életmód fejlesztésének” szükségességével indokolták. A párt ideológusai úgy gondolták, hogy ezeken a napokon kell a dolgozóknak kulturálódniuk, moziba és színházba járni, aktívan pihenni.⁸⁷

Arról, hogy mire jó a szabad szombat, még a Fővárosi Bíróság is állást foglalt. Amikor egy válóperben a férj azt kifogásolta, hogy a feleség elhanyagolta a háztartást, pedig ideje volt, mivel szombaton nem dolgozott, a bíróság hangsúlyozta:

„...a szabad szombat célja, rendeltetése nem az, hogy a nőkre a háztartás még több gondját hárítsa, hanem épp ellenkezőleg, hogy a pihenéshez, művelődéshez való joguk megvalósuljon.”⁸⁸

Pedig ennek épp az ellenkezője történt. A *Ludas Matyi* is „statisztikai adatok” bemutatásával figurázta ki azt, mit csinálnak a nők és mit a férfiak szabad szombaton:

„Azt hiszem, mindannyiunk véleményét mondom azzal, hogy mi, asszonyok, nagyon örülünk a szabad szombatnak. Ilyenkor egész nap otthon vagyok, a kisfiamat nem viszem óvodába, velem van. Kérdezi is: Mikor lesz szabad szombatod, anyu? Mivel töltöm a napot? Bevásárok, főzök, mosok, mint máskor, csak nyugodtabb tempóban, és vasárnapra több időm jut a pihenésre. Máskor ugyanis vasárnap volt a mosás napja.”

„A dolgozó nő szabad szombatjából:

Bevásárlással tölt 1 óra 20 percet

főzéssel-sütéssel 3 óra 15 percet

mosogatással és mosással 2 óra 25 percet

takarítással 1 óra 50 percet

vasalással 2 óra 30 percet

varrással, kézimunkával 1 óra 10 percet

gyermekeinek fegyelmezésével tölt 2 óra 30 percet

férjének fegyelmezésével 2 óra 40 percet

saját fegyelmezésével családja miatt az iménti idő többszörösét

televíziót néz 1 óra 10 percet

rádiót hallgat 0 óra 10 percet

olvas 3 perc negyven másodpercet, aztán kihull kezéből az újság.

A szabad szombatos férj időbeosztása:

reggeli utáni pótalvás 1 óra 50 perc

pótalvás utáni pihenés 1 óra 10 perc

pihenés utáni lazítás 0 óra 40 perc

levezető torna 0 óra 15 perc

otthoni barkácsolás, fusi 2 óra 05 perc

borotválkozás 0 óra 10 perc

ebéd 0 óra 50 perc

ebéd utáni elpilledés 0 óra 20 perc

szusszantás 2 óra 00 perc

nyújtózás 0 óra 10 perc

demizsonok feltankolása 0 óra 45 perc

totószelvények kitöltése 1 óra 30 perc

újságok tüzetes átböngészése 3 óra 35 perc

gyerekek leckéjének kikérdezése 0 óra 05 perc

tv-nézés 3 óra 30 perc

harmadik műszak 0 óra 10 perc.”⁸⁹

A kéthetenkénti szabad szombat bevezetése után még szocialista brigádot is neveztek el Szabad Szombatnak a Budapesti Harisnya-gyárban.⁹⁰ A munkásnőket gyakran kérdezték arról a gyári újságok tudósítói, mivel töltik a frissen felszabadult szombatot.

Épp a Szabad Szombat brigád tagjai nyilatkozták azt, hogy „a szabad szombat valójában nem szabad, akkor végezzük el a házimunka zömét, a heti mosást, nagytakarítást, a nagyobb bevásárlást, aki aszszony, az tudja, de lényegében a szabad szombat teszi lehetővé az igazi vásárnapot, amikor pihenhetünk, szórakozhatunk.”⁹¹

Hasonlóképpen vélekedett egy másik munkásnő is:

„Azt hiszem, mindannyiunk véleményét mondom azzal, hogy mi, asszonyok, nagyon örülünk a szabad szombatnak. Ilyenkor egész nap otthon vagyok, a kisfiamat nem viszem óvodába, velem van. Kérdezi is: Mikor lesz szabad szombatod, anyu? Mivel töltöm a napot? Bevásárolok, főzök, mosok, mint máskor, csak nyugodtabb tempóban, és vásárnapra több időm jut a pihenésre. Máskor ugyanis vásárnap volt a mosás napja.”⁹²

Olyan is előfordult, hogy brigádtalálkozót szerveztek szabad szombatra, mivel a munkásnők külön műszakokban dolgoztak, így a gyárban heteken át nem találkoztak.

A szabad szombat bevezetése tehát nem azzal az ideológiai hatással járt, mint amit a politikusok terveztek, azonban a munkásnők így könnyebben tudták szervezni mindennapjaikat, ellátni a háztartás második műszakját. A sajtónyilvánosság szintjén azonban az elvárt válaszoknak is meg kellett jelenniük. Erre példa a következő interjúrészlet. A körkérdés így hangzott: Mivel töltötte a Csepel Vas- és Fém-művek munkása a szabad szombatot?

„A Csepeli Vas- és Fém-művekben minden második héten tartanak szabad szombatot. Pethes Csaba, a vasalógépgyár betanított munkása így beszél: Nem születtem Pesten, munkásszállóban lakom. Haza szeretek néha utazni Nyíregyházára. Egyelőre azt hiszem, sok az olyan munkás, aki szabadnapján utazással »szórakozott« eddig, mert találkozni akart vidéken élő családjával. A második szabadnap azt jelenti számunkra, hogy több idő jut olvasásra, tv-nézésre, színházba járásra. Én magam szinte minden budapesti előadást láttam, és azt szeretném, ha mind a színházakban, mind a televízióban ezentúl még színesebb és változatosabb lenne a program.”⁹³

A hetvenes évek elején végzett felmérés elemezte a szabad szombatok bevezetésének hatását, ami a mellékmunkák, a korabeli szóhasználat

szerint a fusizás növekedését mutatta ki: „Természetesen nem tagadhatjuk a szabad szombatok bevezetésének jelentőségét a nők életmódjának alakulásában. Igaz, hogy több idő jut a pihenésre, a családra meg a szórakozásra, sőt művelődésre is, s ez nagyon jó dolog – de minden vizsgálat egybehangzó megállapítása, hogy a szabad szombatok nyomán főleg a háztartási munkára fordított időmennyiség emelkedik tetemes mértékben. [...] A kutatások tapasztalatai szerint a szabad szombatok felhasználásával általában is problémák vannak, s bár alig kvantifikálhatóan, de vitathatatlanul a »második munka«, a pénzkeresés, a »moonlighting« foglalja el a szabad szombatok által felszabadított idő tetemes részét, elzárva az utat a tényleges szabadidő-tevékenységek előtt.”⁹⁴

A hatvanas évek végén a televíziózás egyre intenzívebb terjedése sem kedvezett a felszabadult szabadidő elvárt hasznos eltöltésének. Az életmódvizsgálat szerint voltak olyan „össznépi műsorok, amikor elnéptelenednek az utcák, és a lakosság többsége a képernyő előtt ül.” Az emberek mindent megnéznek, „műsornyitástól zárásig a képernyő előtt ülnek, válogatás nélkül élvezik a programokat”.⁹⁵

A szabad szombat bevezetésének tehát munkaszervezési és ideológiai okai is voltak. Célként a szabadidő hasznos eltöltését fogalmazták meg, mely a korszakban kulturális tevékenységet jelentett volna. Azonban az állampolgárok a hivatalos elvárásokkal szemben a második műszakkal töltötték szabadidejüket.

Az ötnapos munkahetet végül 1981-ben vezették be.

A technikai haladásba vetett hit – a nyugati szívátültetések visszhangja Magyarországon, avagy verseny a szocialista és kapitalista világ között

Lépjünk kicsit ki a magyarországi hétköznapokból, és nézzük meg 1968 orvosi szenzációját, a szívátültetést! Az esemény azért is érdekes, mert a korabeli szocialista sajtó politikai kérdést csinált ebből a kivételes teljesítményből, és felhasználta a hidegháborús körülmények között amúgy is napirenden lévő, a Szovjetunió és a kapitalista országok közötti versengés további fokozására.

Az előzményekről röviden annyit, hogy a Népszabadság 1962-ben kutyaszív-átültetés kapcsán kivételesen nemzetközi koprodukcioról számolt be, ahol egy amerikai kutatósebész és egy szovjet orvos működött együtt.

„A fehér csempés laboratóriumban – ablakai hóborította csendes kertre néznek – V alakban két műtőasztalt toltak egymáshoz. Az asztalokon narkotikus álomban egy-egy kutya feküdt. A műtőasztalok mellett Gyemihov, Pressmann és négy fiatal kutatóasszisztens [...]”

A tudósítás szerint, bár egymás nyelvén nem beszéltek, szemvilanással kommunikáltak. Gyemihov beszámolt az első majomszív-átültetésről is:

„Gúnyosan szokták néha emlegetni, hogy a műtét sikerült – a páciens meghalt, de ezúttal tényleg ez történt. A műtét eredményes befejezése után a kétszívű majom kitűnően érezte magát, de a kisegítő személyzet tapasztalatlansága következtében elpusztult a kis állat.”⁹⁶

Christiaan Barnard professzor 1967. december 3-án Dél-Afrikában, Fokvárosban hajtotta végre az első sikeres emberiszív-átültető műtétet, de ez nem volt elegendő siker a magyar sajtónak.⁹⁷ Barnard professzor egy huszonöt éves, közlekedési balesetben elhunyt lány szívét ültette át egy ötvenöt éves férfi testébe. 1968. január 2-án egy fehér bőrű beteg testébe egy színes bőrű ember szívét ültették át, a műtét sikeres volt: az ötvennyolc éves Philip Blaiberg fogorvos kapta Clive Haupt huszonnégy éves félvér textilmunkás szívét.⁹⁸ Blaiberg megírta történetét:

„Fogorvos és szájsebész vagyok. A háború alatt a dél-afrikai hadseregben szolgáltam. [...] Negyvenöt éves koromig tökéletesen egészséges voltam. Kitűnően éreztem magam, tele életörömmel. A tragédia oly váratlanul ért, mint derült égből a villámcsapás. Egy szombat délután, Cape Town közelében az Oroszlánfej elnevezésű magaslat megmászása közben éles fájdalom hasított mellembe. [...] Feleségem megragadta az alkalmat: – Mit szólnál, ha új szívet ajánlanának neked? [...] De nem akartam magam illúziókban ringatni. Először is donort kellett találni. [...] A szakadék mélyén voltam már, amikor a Sors döntött: harminc kilométerre a kórháztól, Cape Town végeláthatatlan

külvárosain túl, olyan dráma következett be, melynek én életemet köszönhetem. 1968. január 1-jén történt, forró nyári napon. Cape Town minden lakosa ünnepelt. A tengerpartot ellepték a napozók, fürdőzők. Ezek között Clive Haupt huszonnégy éves félvér gépgyári munkás és felesége, Dorothy, akivel mindössze néhány hónappal előbb kötött házasságot. Valaki feldobott egy labdát, Clive is bekapcsolódott a játékba. Majd nevetés közben fejfel előrebukott, és mozdulatlanul elterült. (...) Dr. Venter 19 órakor közölte Dorothyval, hogy férjének állapota válságos. Az orvosok nem hagyták abba a küzdelmet, de sokat nem tehettek: ütőérszakadás történt az agyban. Felteszi a kérdést: beleegyezését adja-e ahhoz, hogy Clive szívét átültessék más emberbe? Átültetni a szívét? A férje agonizál, amikor délben még együtt voltak a tengerparton? Mindez valótlannak tűnt. Dorothy Haupt pillanatokig nem jutott szóhoz. Majd sírva válaszolt: – Igen, ha ez lehetővé teszi egy élet megmentését, vegyék a szívét.”⁹⁹

Miután Philip Blaiberget kiengedték a kórházból, a háza előtt rendőr posztolt, hogy nyugalma vigyázza. Philip Blaiberg 1969. augusztus 17-ig élt.

A szocialista sajtó időről időre beszámolt szívátültetési betegek sorsáról¹⁰⁰, de a nyugati orvostudomány eredményeiről gyakran elítélően írtak a korabeli lapok. Többek között azért, mert a szovjet tudósok, köztük Petrovskij egészségügyi miniszter úgy vélte, nem jött még el a szívátültetések ideje:

„R. Petrovskij szovjet professzor úgy nyilatkozott, hogy Christiaan Barnard nem igazolható kockázatot vállalt, amikor egy kísérleti szakaszban levő, nem megoldott problémát megengedhetetlen módon kórházi gyakorlat tárgyává tett. Modellként elegendőek az állatokkal folytatott kísérletek. Egyáltalán nem vagyok szkeptikus – hangsúlyozza –, a szervek átültetésének problémája meg fog oldódni, de a szív átültetésének még nem jött el az ideje.”¹⁰¹

Az Esti Hírlapban is találunk példát a nyugati eredmények kritikus bemutatására. 1968. május 15-én tudósított egy hatvankét éves kórházi tisztviselő haláláról Houstonban, aki a 12. szívátültetett volt a világon. Másnap „tényfeltáró” írást közöltek A Stuckwisch-ügy háttérrel címmel, amelyben hangsúlyozta az újságíró, hogy az új szív

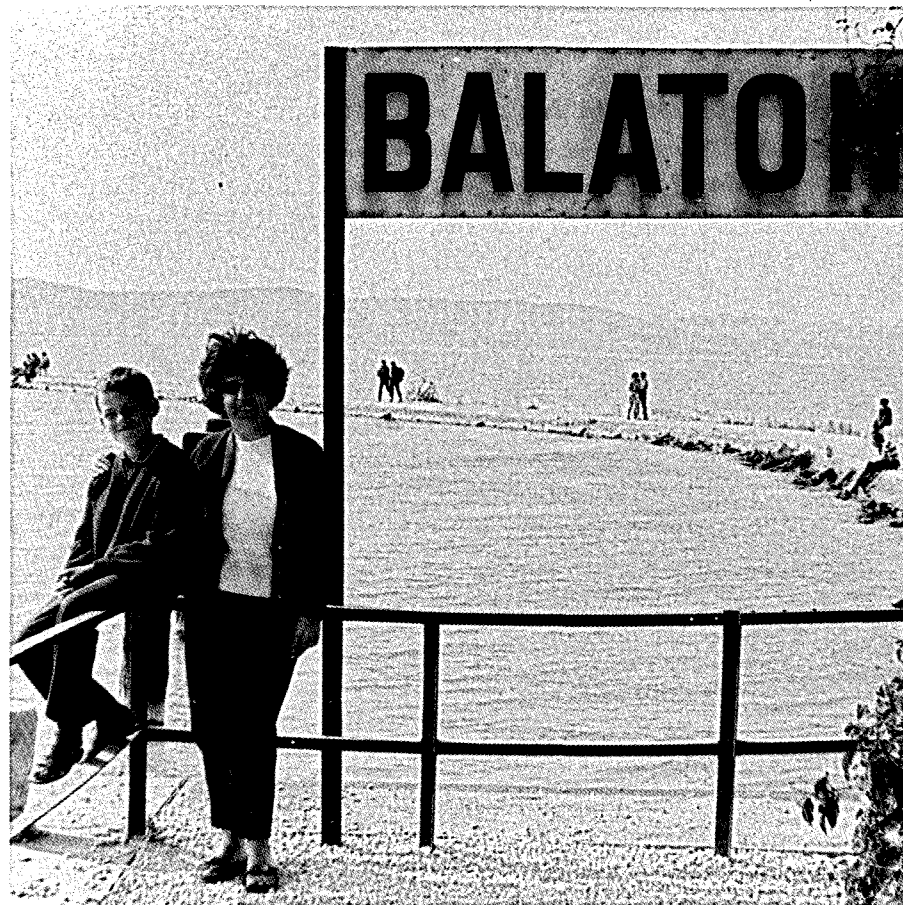
kifogástalanul működött, és a szervezet nem tanúsított ellenállást, a halál oka máj- és veseelégtelenség volt. A műtétet végző orvost negatív színben tüntette fel a cikk, mint aki cserbenhagyta páciensét: „amikor Stuckwisch a halállal vívódott, Cooley doktor Minnesota államban orvoskongresszuson vett részt és a szívátültetés technikájáról beszélt”.¹⁰²

Az első szovjet szívátültetést 1968. november 4-én hajtották végre, egy súlyosan beteg, fiatal nő testébe ültettek új szívet, de az csak 33 óráig dobogott. Sem a nő, sem a donor nevét nem közölték. Az újságíró szerint annak ellenére, hogy a beteg meghalt, a műtét „előzményei, lefolyása és a levont következtetések olyan izgalmasak és tanulságosak, hogy megérdemlik a nagy nyilvánosságot”.¹⁰³

Természetesen a cikk próbálta a szovjet átültetést a dél-afrikainál sikeresebbnek ábrázolni. Barnard tanulmányozta a szovjet módszert az újságíró szerint, a moszkvai sebészeti intézetben „folytatta annak idején Gyemihov professzor szervátültetési kísérleteit, egy ideig a fokvárosi Barnard tanár is tanulmányozta ezeket a kísérleteket.” A szovjet műtét Leningrádban, a katonai orvosi akadémián zajlott. Egy huszonöt éves nőt választottak ki, aki a cikk szerint „a halál mezsgyéjén állt” és „úgy zuhant a halál felé, mint egy tört szárnyú repülőgép”. A cikk egésze olyan, mintha egy hadműveletet ábrázolna, és nemcsak azért, mert katonakórházban zajlott az átültetés, hanem így igyekezett érzékeltetni a szovjet fölényt:

„...ekkor lépett életbe az egyes számú készültség [...] a katonai orvosi akadémián mindenkiről tudtak minden órában és minden percben, hol tartózkodik. Odahaza alszik, az Európa Szálló Éttermében ebédel. A Nyevszkij Prospektben, a Szever kávéházban issza a feketét.” Az egyik őszi éjszakán felhangzott a parancs: „Riadó! Megvan a donor!”

A szovjetek a cikk szerint próbiariadókat is tartottak, amit persze senki nem vett zokon. A donor végül egy tizennyolc éves lány lett, aki Leningrádtól 40 km-re a vonat kerekei alá esett. A szívátültetésre váró asszonyt a cikk férfiasan bátornak ábrázolta, mintha a bátorság nem lehetne női tulajdonság. A szívátültetés bár sikeres volt, de csak 40 percig örülhettek az orvosok az eredménynek, utána 33 óráig küzdöttek az asz-

Elérhető álom a balatoni nyár 1968-ban

A találkozás után levelezni kezdtek. Három-négy havonta úgy találkoztak, hogy Wolfgang Hamburgból Kelet-Berlinbe repült. 1967 szeptemberében két hétre Bulgáriába utaztak, ekkor már tudták, hogy Ursula babát vár, és azt tervezték, hogy a lányt valahogyan kijuttatják az NSZK-ba, hogy összeházashassanak.

szony életéért, de hiába. A magyar sajtó ezt a műtétet mégis sikeresnek ábrázolta, hiszen szovjet esetről volt szó. Idézve a sebészorvos szavait, amik szintén katonai hadműveletre emlékeztetnek: „bár nem győztünk, mégsem szenvedtünk vereséget. Tudjuk, hogy eljön a győzelem.”

Menekülés a szocialista rendszerből – sikertelen határátlépési kísérlet

1956 után kétszázezren hagyták el az országot, ezért a nyugati határzárát, a vasfüggönyt 1957-től a Kádár János vezette hatalom újra megerősítette, kétszeres drótkerítéssel, többsoros aknamezővel. Később, 1965-ben korszerűsítették szovjet típusú jelzőrendszerrel, az aknák felszedése 1970-re fejeződött be. Mindeközben az osztrák határszakaszon nem csupán magyarok kíséreltek meg szökést a szabad világba, hanem a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) állampolgárai is.

1968-ban egy német szerelmespár a gyermekével próbált átjutni a magyar határon. Az *Esti Hírlap* 1968. június 15-i számában tudósított egy NDK-s és egy NSZK-s (Német Szövetségi Köztársaság) állampolgár sikertelen határátlépési kísérletéről. Wolfgang Bergstaedt NSZK állampolgár három évvel korábban ismerte meg az NDK-s Ursulát, és egymásba szerettek. 1967. december 31-én született meg fiuk, Matthias. Magyarországon keresztül próbáltak Nyugatra szökni úgy, hogy egy Mercedes hátsó ülésében üreget alakítottak ki, és oda rejtették a csecsemőt, aki a határállomáson felsírt, így lelepleződtek.¹⁰⁴ A tudósítás, miközben a szocialista bulvárlap szintjén szenzációként tálalta a szökés különös módját, elrettentő célzatú is volt, hogy kevesebben próbálkozzanak meg az illegális határátlépéssel. Ma már egy letűnt diktatúra bátor szerelmeseinek kudarctörténeteként olvashatjuk az eseményeket, akik nem akarták elfogadni, hogy a határok elszakítsák őket egymástól.

Hányan látogattak az NDK-ból Magyarországra 1956 és 1989 között? 1962-ben tizenegyezer keletnémet állampolgár érkezett Magyarországra szervezett keretekben, harmincezen egyénileg. A Batatonon nyaraló NDK-s állampolgárokat 1964-től figyelték meg a Stasi, az NDK titkosszolgálat alkalmazottai. Ennek ellenére 1965-ben már

nyolcvanötezer NDK-s állampolgár látogatott Magyarországra. 1969. június 20-án az NDK és Magyarország egyezményt írt alá a két ország közötti vízummentes utazásról. 1978-ban érte el a Magyarországra látogató NDK-turisták száma a százezer főt, 1987-ben pedig meghaladta az egymillió-hatszázézetet.¹⁰⁵ Az NDK-turisták egy része azzal a szándékkal érkezett, hogy megkísérel illegálisan Nyugatra jutni, a lezárt határ ellenére. Azt nem tudjuk, hány embernek sikerült, azt viszont igen, hogy kiknek nem: ellenük tiltott határátlépési kísérlet miatt eljárást indítottak a magyar hatóságok, majd átadták őket az NDK-nak.

Fennmaradt az *Esti Hírlap*ban megjelentetett szökési kísérlet peres iratanyaga a Budapest Főváros Levéltárában.¹⁰⁶ A perszövegek-ből keveset lehet megtudni a szereplők érzéseiről, szívszorító látvány azonban a fénykép, amelyen az anya négy hónapos csecsemőjével áll a határőr felvételén, és mutatja a nyomozóknak az autóban kialakított rejtékhelyet, amely annyira szűk volt, hogy a kisbaba felsírt épp a vámvizsgálatkor.

A periratból kiderül, hogy Wolfgang fizikai munkát végzett, hajóépítőként dolgozott Hamburgban. 1966-ban még azért ment Nyugat-Berlinbe, hogy egy focimeccset megnézzen, majd átment Kelet-Berlinbe, s betért egy vendéglőbe. Első találkozásáról Ursulával így beszélt a nyomozóhatóságnak:

„A helyiség zsúfolt volt. Az egyik nagy asztalnál fiatalok ültek, egyetemi hallgatók, közéjük ültem én is. Ennél az asztalnál tartózkodott Ursula Wittwer, aki ebben az időben orvostanhallgató volt, megismerkedtünk.”¹⁰⁷

A találkozás után levelezni kezdtek. Három-négy havonta úgy találkoztak,¹⁰⁸ hogy Wolfgang Hamburgból Kelet-Berlinbe repült.¹⁰⁹ 1967 szeptemberében két hétre Bulgáriába utaztak, ekkor már tudták, hogy Ursula babát vár, és azt tervezték, hogy a lányt valahogyan kijuttatják az NSZK-ba, hogy összeházasodhassanak. Wolfgang megfogalmazása szerint ezután nagyon jól éltek együtt, már amikor találkozhattak. A gyermek 1967. december 31-én megszületett, és a Matthias nevet kapta. A szülők megbeszélték, hogy Ursula a hatóságoktól úti okmányt kér Magyarországra. Wolfgang szerint azért Magyarországot választották, mert több olyan cikket olvastak mind a *Frankfurter*

Kurt Werner Schulz volt a vasfüggöny utolsó áldozata – csak pár napot kellett volna várnia, hiszen 1989. augusztus 19-én a Páneurópai Piknik alkalmával megnyitották a határt, és családjával, sok sorstársához hasonlóan szabadon Nyugatra juthatott volna. A berlini fal leomlásával pedig a keletnémetek számára is véglegesen beköszöntött a szabadság, és a határok többé nem választották el egymástól sem a szerelmeseket, sem a családokat.

Egy korszak vége – a vasfüggöny lebontása

*Allgemeine Zeitung*ban, mind a *Hamburger Abendblatt*ban, hogy Magyarországról könnyebb kiszökni Nyugat felé, mint Csehszlovákiából. 1968 áprilisában találkoztak utoljára Kelet-Berlinben. Ursula május elején szállt repülőgépre, és magával vitte csecsemő fiát. 1968. május 10-én érkeztek meg Ferihegyre, ahol Wolfgang várta őket. Rögtön elindultak Jugoszlávia felé, hogy Letenye határállomásnál átlépjék a határt. A férfi azt találta ki, hogy az autójukat átalakítja. A hatóság előtt egy pillanatig sem tagadta, milyen szándékkal tette ezt. Kiszerezte a Mercedes autó hátsó ülésének rugószerkezetét, s oda rejtőzött el anya és gyermeke. A határ előtt negyven kilométerrel egy erdős részen tettek egy próbát, hogyan férnek el. Közben beszélgetést hallottak, azt hitték, megfigyelik őket, és úgy döntöttek, hogy inkább Szombathely felé indulnak, és Kőszegnél próbálják átlépni a határt. Az éjszakát egy erdőben, az autóban töltötték. 1968. május 11-én reggel ötkor ébredtek, a babát ellátták. A nagy hőség miatt úgy döntöttek, este kísérik meg a határátlépést, mivel a gyermek érthető módon rendkívül nyugtalan volt. Valószínűleg érzékelte szülei izgatottságát és azt is, hogy napi-rendje kizökkent az addig megszokott kerékvágásból. Ez elegendő ahhoz, hogy egy baba sírós legyen. Nem derül ki a periratokból, édesanyja szoptatta-e; egy utalásból arra következtethetünk, hogy a korban népszerű módon cumisüvegből adott neki tápszert. Rum községénél, a Rába-parton töltöttek el egy napot, bízva abban, hogy a gyermek nyugtalansága megszűnik, és a friss levegő hatására a bűvőhelyen is aludni fog, amikor átlépik a határt. Indulás előtt a gyerek és Ursula holmiját elrejtették az erdőben, hogy ne szúrjon szemet a határőröknek.¹¹⁰ Este elrejtőzött anya és gyermeke az autóban kialakított rejtekhelyen, és a gyermek tejében feloldottak egy fél altatótablettát, hogy biztosan elaludjon.¹¹¹ Bízta abban, hogy a határőrök figyelme este már nem annyira éber.¹¹² Rábafüzes határállomáson este kilenc óra körül az útlevélvizsgálatnál a határőrök a gépkocsi hátsó ülését is megnyomták, és ekkor gyereksírásra lettek figyelmesek. Az ülést felhajtva megtalálták Ursulát és a négy és fél hónapos babát. Ursula Wittwert, mivel NDK-állampolgár volt, a nyomozóhatóság tiltott határátlépés kísérlete miatt felelősségre vonta, majd a nyomozást megszüntette, és átadta az NDK-hatóságoknak, akik őt gyermekével együtt 1968. május 14-én

visszaszállították repülővel Kelet-Berlinbe.¹¹³ A család szétszakadt, az anya és gyermeke további sorsa nem ismeretes. Azok a keletnémet gyermekek, akiknek szülőjét tiltott határátlépés kísérlete miatt börtönbüntetésre ítélték, és más rokonuk nem tudott gondoskodni róluk, állami gondozásba kerültek.

Az NDK-állampolgárok határátlépési kísérletei több alkalommal tragédiával végződtek. Ki volt a vasfüggöny utolsó keletnémet áldozata Magyarországon? 1989 augusztusában egy NDK-s házaspár hatéves fiával együtt próbált illegálisan Nyugatra szökni. A kísérlet halállal végződött: a férfit egy magyar határőr lelőtte. A *Határeset* című dokumentumfilmben,¹¹⁴ amely rekonstruálja Kurt Werner Schulz történetét, felesége visszatér az egykori tragédia helyszínére, Magyarországra. Feleleveníti, hogy gyermekükkel este kísérelték meg átlépni a határt, azonban férjét a határőr észrevette, dulakodni kezdtek és eközben elsült a határőr fegyvere, ami a férjét megölte. A filmben megszólal a határőr is: „Már vártam magukat, tudtam, hogy egyszer megkeresnek” – mondta a filmeseknek. A lövés talán véletlen volt, azonban egész életében hordozza a tragédia emlékét.

Kurt Werner Schulz volt a vasfüggöny utolsó áldozata – csak pár napot kellett volna várnia, hiszen 1989. augusztus 19-én a *Páneurópai Piknik*¹¹⁵ alkalmával megnyitották a határt, és családjával, sok sors-társához hasonlóan szabadon Nyugatra juthatott volna. A berlini fal leomlásával pedig a keletnémetek számára is véglegesen beköszöntött a szabadság, és a határok többé nem választották el egymástól sem a szerelmeseket, sem a családokat.

**DIÁKMOZGALMAK
NYUGATON ÉS
A SZOCIALISTA
ORSZÁGOKBAN –
A HAZAI SAJTÓ
OLVASATAI**

Trapéz nadrág a divat – a zárt határon is átszivárog a nyugati kultúra

A diákmegmozdulások szinte az egész világot megforgatták 1968-ban, egy amerikai írás szerint 56 országban, köztük 22 európaiban voltak lázongások,¹¹⁶ s nem csak Nyugaton, hiszen a keleti blokkban is, Lengyelországban és Csehszlovákiában diákok ezrei vonultak az utcára, s Belgrádban is reformokat követeltek az egyetemeken. Mégis, '68-hoz legjobban a párizsi egyetemisták tüntetései, egyetemfoglalásai és az ottani utcai harcok kötődnek. '68-at azonban a diákmozgalmak szempontjából inkább egy korszaknak, és nem egyetlen esztendőnek kell tekintenünk. Az egyesült államokbeli Berkeley-n pár évvel korábban, már 1964-ben komoly felkelés tört ki, elsősorban a feketék egyenlőségéért folytatott mozgalom részeként, Nyugat-Németországban pedig „1968” 1967 tavaszán kezdődött, innentől folyamatosak voltak a diákok által szervezett akciók és tüntetések. Itt, az NSZK-ban a tiltakozások szorosan összekapcsolódtak a közelmúlt kibeszélésének igényével. Az apák nemzedékével (ami a szülők társadalomban betöltött pozíciója mellett a tradicionális értékeket is jelentette) szembeforduló fiatalok kritikájának is köszönhetően a német társadalom a második világháborút követően először kezdett szembenézni múltjával, különösen a szülők generációjának náci érintettségével. A '68-as mozgalmak kapcsán talán Nyugat-Németországban érte a legerősebb támadás a szülők nemzedékét: szinte bármilyen jelenkori probléma esetében megjelent a múlt folytonosságának, a nemzetszocialista értékrend továbbélésének lehetősége.¹¹⁷

A különböző nyugati országok diákmozgalmainak céljai között voltak eltérések, de számos hasonló vonás, eszmei közös nevező tette globálissá a tiltakozásukat. A fiatal nemzedék a tekintélyelvűség minden formája és a kapitalista jóléti társadalom ellen lázadt, s kollektív pontja volt a tiltakozásoknak a vietnami háború is. A politikai hatalom és a fogyasztás intézményei közötti összefüggést olyannyira magától értetődőnek tartották, hogy időnként radikális támadásokat intéztek a fogyasztás szimbólumai ellen: 1968 áprilisában például bombamerényletet követtek el két frankfurti áruház ellen. Andreas Baader és barátnője, Gudrun Ensslin – a későbbi Vörös Hadsereg Frakció¹¹⁸ sorozatos merényleteket elkövető alapítói – azt nyilatkozták, tettük a diákok elleni rendőri fellépésre válasz.

S hasonlóak voltak az erőszakmentes tiltakozási formák is az egyetemeken, a teach-in, vagyis a vitafórumok szervezése aktuális politikai és ideológiai témákról, a go-in és a sit-in, amely az előadások zavarását, illetve ülősztrájkot jelentett az egyetem épületében.

Az egyetemi diákok elégedetlensége egészen konkrét okokra vezethető vissza, nevezetesen az oktatási rendszer reformját sürgették a tömeges oktatás, a konzervatív szemléletmód, az elavult tananyag és az egyetemisták származásának egyenlőtlen összetétele miatt (munkás és paraszt szülők gyermekei kis létszámban tanulhattak a felsőoktatásban).

S az is lehet, hogy mindennek a kiváltó oka az addigi társadalmi szabályozással szembeni szabadabb szerelem iránti vágy volt. A diákellenállás Párizsban ugyanis már 1967-ben elkezdődött, mikor a Sorbonne-hoz tartozó nanterre-i egyetem kollégiumában a fiúk elfoglalták a lányszállást, és azt követelték, szabadon közlekedhessenek a nemek szerint elkülönített szobákban. Az elfoglalt lányszállást a rendőrök vették vissza a fiatal férfiaktól, az egyetem vezetése azonban később hozzájárult a kollégiumi részek közötti szabad átjáráshoz. A következő fontosabb dátum 1968. március 22. Ekkor az egyetemisták elfoglalták az újonnan épült nanterre-i egyetem igazgatósági termét.¹¹⁹ (Ez a nap lett az egyetemfoglalás egyik főszereplője, Daniel Cohn-Bendit által létrehozott csoport neve: Március 22-i mozgalom.) A diákmozgalom gyújtópontját 1968 májusában az jelentette, amikor a Sorbonne rektora bezáratta az egyetem nanterre-i fakultását, ezután kezdődtek az utcai zavargások, emelkedtek a barikádok, majd a diákok megmozdulásaihoz csatlakoztak a francia munkások százezrei, később milliói is tüntetésekkel, sztrájkokkal.

Mit tudhatott meg a korabeli magyar sajtóból az olvasó a világ másik, tőlünk elzárt részén zajló, a nyugati országokat megrázó '68-as diákmegmozdulásokról? Információt kapott bőségesen a Kádár-rendszer lakója, természetesen a történetek szocialista ideológiával átszűrte olvasatában. A nyugat-európai és az amerikai diákmozgalmak ugyanis állandó témái voltak a hazai lapoknak, s kitűnő alkalmat adtak az „imperialista társadalom rendkívül ingatag képződményének” leleplezésére, a kapitalizmus „alapvetően diktatórikus jellegének” igazolására.¹²⁰ A szocialista időszak sajtója akkor sem azonosulhatott

a diáklázadásokkal, ha azok a keleti tömb imperialista ellenségeinek társadalmi berendezkedését marxi elvekre hivatkozva ingatták meg. Hiszen az MSZMP elutasított minden olyan forradalmi eszmét és tevékenységet, ami ellentétes a létező szocializmus elvtársai által értelmezett marxi-lenini forradalomfelfogással. Egy önmagát marxistának és forradalminak tekintő párt részéről nehezen igazolható, önellentmondásos megközelítés, ám az '56-os forradalom után a Kádár-rendszer nézőpontjából nincs veszélyesebb a lázadó ifjúságnál. Hazánkban három embernél több fiatal csoportosulása, ha nem szocialista brigád volt, már veszélyesnek számított (így lettek ellenségek a hatvanas években a galerik is). Ezért a '68-as nyugati események kapcsán a magyar sajtó kétirányú ideológiai támadást folytatott: a diáklázadások szélsőséges baloldali csoportosulásainak akcióit elítélte, és megkérdőjelezte általában az egyetemi diákok motiváltságának helyességét, ugyanakkor minden lehetőséget megragadott a kapitalista társadalmi berendezkedés lejáratására. E kettő azonban összefüggött egymással, hiszen az egyetemisták forrongása nélkül nincs globális kapitalizmusválság sem – az ellentmondást úgy oldották fel, hogy a diákmozgalmakat csak az általános válság tüneteiként értékelték, és az ellenállás helyes formájának a diákokkal kezdetben szolidáris, majd tőlük elhatárolódó külföldi kommunista pártok tevékenységét tartották.

„A kapitalizmus jellegzetes problémáiról van itt szó ...”¹²¹ – az oktatás és a Nyugat csődje

A következőkben tehát a nyugati diákmozgalmakat a korabeli hazai sajtó tükrében tekintjük át (különösen a párt irányelveit hűen követő Népszabadság cikkein keresztül), azzal a céllal, hogy bemutassuk, hogyan értelmezte és miként használta fel az elsődleges nyilvánosságban a pártvezetés saját céljaira a '68-as év sűrű eseményeit.

A tudósítások és publicisztikák a nyugati diákmegmozdulások kapcsán általában a kapitalista berendezkedés csődjét emelték ki.

„Az egyetemi események csupán a szikra szerepét töltötték be. [...] Nem a szikra határozta meg a lángot, hanem a társadalomban ösz-

„Az oktatási reform halogatása volt az a szikra, amely az izzó kanócot lángba borította. Az olasz iskola közismerten konzervatív és elavult, az oktatás színvonala aggasztóan alacsony. [...] Nincs egységes, központi tanterv, gyengék és tudományos szemlélet helyett primitív vallásossággal átítatottak a tankönyvek. Óriási a zsúfoltság, kizárólag az egyes professzoroktól függ, mit és hogyan tanítanak; az egyetemi tanárok többsége konzervatív, nem kevés közöttük a fasiszta beállítottságú, aki már Mussolini idején professzor volt, ráadásul a professzorok nagy része csak kitüntető címnek tekinti egyetemi tanári állását, s gyakran hónapokig nem látni őket tanszékeiken. (Kizárólag politikai pályafutásukkal, ügyvédi vagy mérnöki magánirodájukkal, illetve magánklinikájukkal foglalkoznak, s helyettük jelentéktelen tudású asszisztensek tartják az előadásokat.)”

(Esti Hírlap, 1968)

szegyelemlett, az öngyulladás határáig befűlledt, megoldatlan problémák sokasága”¹²² – írja az egyik kommentár szerzője a párizsi utcai harcokkal kapcsolatban.

A *Magyar Ifjúság* az olaszországi választások kapcsán pedig a diákmozgalmakat olyan értelmezési keretbe helyezte, hogy azoknak célja nemcsak a felsőoktatás, hanem az egész társadalmi rend megváltoztatása, ami a korszak beszédmódjában azt is jelenthette, hogy a szerző egy világforradalom előkészületeit vizionálta:

„A felsőoktatás újjászervezésének programja csak a robbanást előidéző szikra volt. Jele annak, hogy az ifjúság elveti a megmerevedett és elavult sémákat és újakat akar.”¹²³

A nyugat-európai országok diákmozgalmainak közvetlen kiváltó okai között a legjelentősebbek a rossz egyetemi oktatási körülmények voltak. A magyar lapok is kiemelték többek között a francia oktatás katasztrofális állapotát:

„...az előadótérmei zsúfoltak, kevés a kollégium és a menza, nincs megfelelő tanári személyzet, drága a könyv, nem biztosított a végzősök elhelyezkedése”.¹²⁴

Hasonlóképp számolt be egy másik elemző írás a sanyarú helyzetről:

„A francia egyetemek túlszúfoltak, nehéz körülmények között folyik az oktatás, hol laboratóriumok vagy tantermek, hol professzorok hiánya miatt. Minden négy egyetemistából három nem tudja befejezni a tanulmányait.”

A lázadás közvetlen kiváltó okait az egyik cikk az alábbiakban foglalta össze: elavult, szigorú francia oktatási rendszer, csak azok kerülhetnek a társadalom csúcsára, akik elit egyetemeken végeznek, ez igazságtalan szegregáció; szelekció osztályalapon, iszonyú nehéz vizsgákkal, túlszúfoltság.¹²⁵

Az olasz diákmozgalmak kapcsán is kritizálták a lapok az olasz oktatási rendszert, eltúlozva a hatvanas évek egyetemi környezetének „fasiszta szellemiségét”:

„Az oktatási reform halogatása volt az a szikra, amely az izzó kanócot lángba borította. Az olasz iskola közismerten konzervatív és elavult, az oktatás színvonala aggasztóan alacsony. [...] Nincs egységes,

központi tanterv, gyengék és tudományos szemlélet helyett primitív vallásossággal átítatottak a tankönyvek. Óriási a zsúfoltság, kizárólag az egyes professzoroktól függ, mit és hogyan tanítanak; az egyetemi tanárok többsége konzervatív, nem kevés közöttük a fasiszta beállítottságú, aki már Mussolini idején professzor volt, ráadásul a professzorok nagy része csak kitüntető címnek tekinti egyetemi tanári állását, s gyakran hónapokig nem látni őket tanszékeiken. (Kizárólag politikai pályafutásukkal, ügyvédi vagy mérnöki magánirodájukkal, illetve magánklinikájukkal foglalkoznak, s helyettük jelentéktelen tudású asszisztensek tartják az előadásokat.)¹²⁶

Több helyen hangsúlyozták a magyarországi beszámolók – a párizsi egyetemisták kifogásaival összhangban –, hogy nincsenek munkás-paraszt származású diákok a nyugat-európai egyetemeken.

„A szociális összetétel rendkívül kedvezőtlen a paraszt- és munkásfiatalok szempontjából: a parasztcsaládok gyermekeinek arányszáma 0,14%, a munkásosztály soraiból kikerülteké 0,19%.”¹²⁷

Az 1968. május 11-i párizsi súlyos összetűzésekről szóló beszámolót az események másnapján címlapon hozta a *Népszabadság*.¹²⁸ „Az egy hete tartó tüntetések legvéresebb eseményének” nevezte a tudósítás a Quartier Latinban lezajlott összetűzést a diákok és rendőrök között. Az áldozatok magas számát hangsúlyozta a szerző: a véres összetűzéseknek „csaknem ezer sebesültje van. A kora reggeltől késő éjszakáig tartó összecsapás-sorozatban 12 autóbusz és mintegy 50 gépkocsi ment tönkre.”¹²⁹

Az események tényszerű ismertetését követően (több száz sebesült, három és fél órás közelharc, 200 felgyújtott kocsi) a diákok és a rendőrök összecsapásai kapcsán – amelyek Párizsban és Nyugat-Németországban különösen sok áldozattal és sebesülttel jártak – „a kapitalista demokrácia látszatáról” írtak a lapok. „A hatalom első és legfőbb érve a gumibot és a könnygáz.”¹³⁰

Hiába látják azonban kezüket dörzsölve az itthoni elvtársak meginogni a kapitalista társadalmakat, Magyarországon a hivatalos álláspont a diákmozgalmakat nem fogadja el igazi forradalomnak – a forradalom egyetlen elfogadható fajtáját kisajátítják maguknak a létező szocializmus képviselői. Jól érzékelteti a nyugati ifjúsághoz

való viszonyt az 1969-ben *Diákmozgalmak Nyugaton* címmel megjelent könyv.¹³¹ Ebben – többek között – Lenin-szövegek hivatottak igazolni az ifjúság helyes, marxi alapokra helyezett cselekvését, amelyeket a szerkesztők szerint figyelmen kívül hagytak, vagy tévesen értelmeztek a kortárs fiatalok. A könyvben a '68-as eseményeket a nyugati kommunista pártok képviselőinek hozzászólásai magyarázzák, ezek a kommunista pártok (többek között a francia) pedig, bár együtt voltak az utcára a diákokkal, nem vállaltak közösséget velük, s az események eszkalálódásával elhatárolódtak követeléseiktől és akcióiktól. A könyv bevezető írása természetesen nem ért egyet a májusi események nyugati, burzsoá értelmezésével:

„Jellemző vonása a diákmozgalmak polgári értékelésének az a törekvése, hogy szembeállítsák a diákmozgalmak állítólagos forradalmiságát – értve ezalatt a valóságos helyzetet figyelmen kívül hagyó hurrá-forradalmiságot, az anarchista vonásokat – a kommunista és munkáspártok magatartásával.”¹³²

A diákmozgalmakra gyorsan reagáló kötet üzenete, hogy a nyugati diákok között jelentős részben az anarchista nézetek képviselői játsszák a meghatározó szerepet, holott az egyetlen járható útja a forradalomnak, ha a munkásosztály megőrzi vezető szerepét.

„Avantgardista extravagancia” – diákok vs. munkások

A Sorbonne-on számos, egymással vitatkozó kisebb diákcsoportosulás jött létre 1968-ban, trockisták¹³³, maoisták¹³⁴, anarchisták¹³⁵, és voltak a kommunista párthoz tartozó egyetemisták is. A magyar sajtó ezeket a baloldali eszméket valló radikális csoportosulásokat, illetve tevékenységüket kifejezetten károsnak ítélte. Először a párizsi, a Quartier Latin-beli diákok és rendőrök közötti összecsapás kapcsán emelték ki – a diákok jogos követelése mellett – az anarchista, trockista csoportok szerepét, amelyek már korábban is „verekedéssel zavarták az egyetem munkáját”.¹³⁶ A lapok a francia események értelmezésében a Francia Kommunista Párt nyilatkozataira támaszkodtak, kifejezve, hogy a diákok megmozdulásaihoz képest a párt magatartását, az egyre kiszéle-

sedő sztrájkok és tüntetések szervezését tartják mértékadónak és helyesnek. A *Népszabadság* több ízben a Francia Kommunista Párt (FKP) nyilatkozatát ismerteti (a napilap gyakran az FKP lapja, a *l'Humanité* értelmezését vette át), amely „állást foglalt az egyetemisták követelése mellett”, miközben „teljes határozottsággal elutasítja a zavarosban halászni próbáló provokatív elemeket.”¹³⁷ leplezi az anarchista diákmozgalom vezetőinek manővereit.¹³⁸ Május közepétől, a Franciaországra kiterjedő sztrájkoktól egyre kevésbé a diákokkal, sokkal inkább „a harcos nemzetközi munkásosztály legszebb hagyományait idéző”¹³⁹ munkásmegmozdulásokkal foglalkoztak a magyar napilapok.

Egyértelműen negatív színben tüntették fel a francia diákvezért, a '68-as diákforradalmak és egyetemfoglalások leghíresebb szereplőjét, Daniel Cohn-Benditét.¹⁴⁰ A német származású, francia-német kettős állampolgár, „De Gaulle tábornok, Fouchet belügyminiszter és Grappin dékán rémálma”¹⁴¹ Franciaországban is nemkívánatos személy lett, az országból kiutasították, majd viaszszökött, és a '68-as eseményeknek mindvégig meghatározó alakja maradt. A magyar sajtóban legtöbbször anarchista diákvezetőnek nevezték¹⁴², amire „Vörös Dany” adott is okot, hiszen magát anarchista marxistának aposztrofálta, és olyan lényegre törő kijelentéseket tett, mint „jelenlegi célunk a rendszer megdöntése”.¹⁴³ Olyan kétszínű alaknak is ábrázolták, aki magatartásával a kormány kezére játszik a munkásokkal szemben.¹⁴⁴ A *Népszabadság* tudni vélte – a forrás megnevezése nélkül –, hogy „Cohn-Bendit Missoffe miniszter lányának udvarol, és így jár a miniszter családjához”.¹⁴⁵ A cikkek jól kereső szülők gyermekeként jelenítették meg, akit a nehéz sorsú egyetemi diákok problémái nem sújtanak.¹⁴⁶

Mindezzel együtt – s ez ismét a Kádár-rendszer puha diktatúrájának kétarcúságát, a tiltás, az elhatárolódás és a tűrés sajátos egyvelegét mutatja –, 1971-ben kiadták Cohn-Bendit 1968-ban (testvérével közösen) írott, a diákmozgalmak történetét összefoglaló, és a forradalomra buzdító könyvét. Igaz, csak abban a zárt terjesztésű sorozatban jelenhetett meg, amelyet a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Bizottsága gondozott, és a pártelit számára volt hozzáférhető. A baloldali radikalizmust képviselő Cohn-Bendit könyvének utolsó mondata így hangzik: „Kezdd el, nem

A diákmozgalomban részt vevő fiatalokat a magyar sajtó gyakran lejáratva, kritizálta, és ezekben az esetekben, talán ezt át sem gondolva, ítéletük nem sokban különbözött a magyar hivatalos álláspont szerint elítélt, diktátornak bélyegzett De Gaulle, a Francia Köztársaság elnökének véleményétől, aki szintén rendszeresen becsmérelte a tiltakozó egyetemistákat. A diákok mozgalmát például cinikusan kezeli Rényi Péter, a *Népszabadság* főszerkesztő-helyettese, a Kádár-rendszer egyik véleményvezére, a német diákvezér, Rudi Dutschke elleni merénylet háttéréről szóló elemzésében. A nyugatnémet fiatalok mozgalmát és provokációit „avantgardista extravaganciához” hasonlítja, amelyben a diákok legfőbb célja a nyárspolgárok felboszszantása. Az „újabb kori dadaizmus” célja a szórakozás, a „feltűnés keresése”.

a többiek számára, hanem a többiekkel, saját magadnak, itt és most, a forradalmat.”¹⁴⁷ Úgy látszik, a belső terjesztésre szánt könyv anar-chistának nevezett szerzőjének gondolataitól a megbízható kádereket nem féltette a párt vezetése.

Ugyancsak érdekes egy másik híressé vált baloldali aktivistához, Angela Davishez való viszonya a magyar kultúrpolitikának. Ange-la Davis, újbaldali filozófus, a hatvanas évek emblematikus alakja a '68-as diákmozgalmak sztárfilozófusának, Herbert Marcusénak volt a tanítványa az Egyesült Államokban. Magyarországon és a Szovjetunió-ban azt követően lett az imperializmus elleni harc ünnepezt személye, hogy részesévé vált egy fegyveres akciónak, amelynek során többen meghaltak. Angela Davis bíróság elé került, de nemzetközi tiltakozás következtében felmentették. Ezt a helyzetet használták ki a magyar könnyűzene irányítói. Az Illés együttes 1971-ben jelentette meg negye-dik lemezét *Human Rights* címmel. A lemez egyik oldalán a *Szép lányok, ne sírjatok*¹⁴⁸ című filmhez készített számok szerepelnek, a másikon pe-dig „az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának* apropóján készült el ez a furcsa megközelítés, ami igazából egy válaszreakció volt a minket ért büntetésre”. Bródy János itt egy külföldi szereplésük során a BBC-nek adott nyilatkozatra utal, ami miatt, büntetésül, eltiltották a zenekart több tevékenységtől. A lemezt Erdős Péter,¹⁴⁹ a könnyűzene első számú irányítója, a monopolhelyzetben lévő Hungaroton lemezkiadó vállalat jogtanácsosa csak akkor volt hajlandó kiadni, ha azt az akkor üldözött Angela Davisnek ajánlják. A lemezhez tartozott tehát egy fekete-fehér fénykép, amelyen Angela Davis bilincsből látható.

A diákmozgalomban részt vevő fiatalokat a magyar sajtó gyakran lejáratta, kritizálta, és ezekben az esetekben, talán ezt át sem gondolva, ítéletük nem sokban különbözött a magyar hivatalos álláspont szerint el-ítélt, diktátornak bélyegzett De Gaulle, a Francia Köztársaság elnökének véleményétől, aki szintén rendszeresen becsmérelte a tiltakozó egyete-mistákat. A diákok mozgalmát például cinikusan kezeli Rényi Péter¹⁵⁰, a Népszabadság főszerkesztő-helyettese, a Kádár-rendszer egyik vélemény-vezére, a német diákvezér, Rudi Dutschke elleni merénylet háttéréről szóló elemzésében. A nyugatnémet fiatalok mozgalmát és provokációit „avantgardista extravaganciához” hasonlítja, amelyben a diákok legfőbb

célja a nyárspolgárok felbosszantása.¹⁵¹ Az „újabb kori dadaizmus” célja a szórakozás, a „feltűnés keresése.” A diákok szerepe a megmozdulások-ban – írja a szerző – „nem több, mint a szikráé”. Meggyőződése szerint – ami természetesen megegyezett a pártéval – az imperialista társada-lomellenes mozgalmat csak a munkásosztály tudja kiteljesíteni.

A *Magyar Ifjúság* 1968. május 24-i számában adott hírt először a párizsi eseményekről A hét kérdése rovatban, melyben nemzetközi poli-tikai kérdéseket elemeztek hétről hétre. Már a cikk felütésében negatív értelmezési keretbe helyezte a párizsi eseményeket a szerző. Az újságíró szerint ugyanis, bár a diáklázadásoknak hagyományuk van Párizsban, az 1968. májusi eseményeket „torzonborz hajú szakállasokhoz” kötöt-te, akik Marx, Mao és Marcuse hívei. Herbert Marcusét, aki a hatvanas évek második felében igazi sztárfilozófusnak számított a nyugati egye-temeken, egyszerűen csak „zavaros fejű filozófusnak” titulálta.

„Megtalálhatók soraiban a baloldali extremisták éppúgy, mint a csak kalandvágyból »balhézó« nagyburzsoá-csemeték, akik megcsö-mörlöttek a készen kapott jóléttől és fellázadtak apáik rengeteg pénze és – őket is sújtó – hatalma ellen”¹⁵² – vette át az egyik lap az Olasz Kommunista Ifjúsági Szövetség vezetőjének nyilatkozatát.

„Néhány zavaros fejű diák az év végi kollokviumok bojkottálását követeli” – próbálja lejártni a lázadó egyetemistákat egy másik be-számoló.¹⁵³

Az *Esti Hírlap* a diákmegmozdulások „burzsoá” vonalát fejtegette, mikor jómódú diákokkal közölt beszélgetést, akik részt vettek a meg-mozdulásokban:

„Igazi nagypolgári lakás az előkelő negyedben. [...] Ízlésesen be-rendezett szalon süppedő foteljeiben mondták el lázadásuk indítékait tüzesen, egymás szavába vágva, ők négyen fiatalok. Egyébként vala-mennyien hasonló környezetből származnak. Pozicionált, a pénz vagy a szellemi arisztokrácia világából származó szülők gyermekei. Lázadá-suknak ez kölcsönöz némi szalonjelleg. Ez az ellentmondás fenntar-tást kelt, még derűt is fakaszthat, ugyanakkor ellentmondó.”¹⁵⁴

A diákokkal szemben a francia munkások ábrázolása mindig pozi-tív volt. A francia munkásság sztrájkjával kezdetben szolidaritását fejezte ki a tiltakozó diáksággal, a rendőri önkény ellen. Később azonban a Fran-

**Nem szedtek fel utcaköveket, mint Párizsban,
nem tüntettek a reformok mellett, mint Prágában,
nem csaptak össze a rendőrökkel, mint Varsóban.**

A lázadástól távol – valahol Magyarországon, 1968-ban

cia Kommunista Párt eltávolodott és elhatárolódott a diákoktól, és azzal vádolták őket, hogy „a burzsoázia malmára hajtják a vizet azzal, hogy az utcára mennek ordítani”.¹⁵⁵ A francia munkásság tüntetéseit tömegeket megmozgató, „imponáló akciósorozatként” jelenítette meg a sajtó.¹⁵⁶

A tüntetések azért is lehettek érdekesek a korabeli média számára, mert az antifasiszta második világháborús mozgalmakhoz hasonló baloldali ellenállást láttak benne. Ezt az értelmezést mutatja például az *Esti Hírlap*, amely nemcsak a párizsi eseményekről számolt be (4000 tüntető diák foglalta el az Odeon színházat), és hírül adta, ami a legfontosabb volt az újságíróknak: kitűzték a vörös zászlót,¹⁵⁷ hanem az osztályharcos öntudat öröklődését fedezte fel a fiatal generációban. A hírt színesítő írás szerzőjének unokái Párizsban tanultak. Egyikük, húszéves orvostanhallgató azt mondta neki a telefonban:

„Nagyszerű tüntetés volt, egész éjjel kint voltunk a barikádokon. [...] Bár időnként csúnya helyzetekbe kerültünk: a rendőrök könnygázbombákat dobáltak, verekedtek velünk.”¹⁵⁸ A másik unoka, elsőéves matematika szakos egyetemista is csatlakozott az élménybeszámolóhoz: „Mi építettünk barikádokat. Nem volt könnyű munka. Gondoltam közben az 1944-es utcai harcokra, amikor a német megszállók ellen apuka épített ilyet, talán ugyanebben az utcában.”¹⁵⁹ A harmadik, tizenkilenc éves néprajz szakos unoka mindezt azzal egészítette ki, hogy ő Nyugat-Berlinben is volt, „amikor ott nagy tüntetés volt a Dutschke-ügy miatt. Egy csoport párizsi diákkal mentünk át, szolidaritásból. Nekem már az is nagyon tetszett.” S az újságíró örömteljes konklúziója: „Lám, mondom magamban, az unokáim beálltak az osztályharcba.”¹⁶⁰

„A hivatalos szervek a diáksággal együtt oldották meg” – tüntetések a keleti tömbben

A tiltakozások globális jellegét mutatja, hogy a „vasfüggöny” mögött, a szocialista tömb három országában, Lengyelországban, Csehszlovákiában és Jugoszláviában is voltak jelentősebb diákmegmozdulások, és különösen a lengyel akciók nagyon hasonlítottak a

nyugat-európaiakéhoz. Az egyetemisták jelszavai, az ülősztrájkok, a rendőrök által bevetett vízágyú és könnygáz rokonította a nyugati tiltakozásokkal – természetesen a Władisław Gomułka vezette kommunista diktatúrában a hatalom reakciói jelentős részben el is tértek a nyugati országok módszereitől. Lengyelországban 1968 márciusában zajlottak a heves tüntetések, először Varsóban, majd számos vidéki egyetemen. A tüntetők ellen gyárakból kirendelt munkásmilíciát vetett be a kormány a rendőrök mellett. A párt hamarosan cionista összeesküvés elméletével állt elő, és a Lengyel Egyesült Munkáspárt vezetésével megkezdődött az antiszemita tisztogatás az egyetemek oktatói és diákjai ellen, továbbá a kulturális és tudományos intézményekben. A propaganda-hadjárat a sajtóban és a pártkiadványokban zajlott.¹⁶¹

Minderről, a lengyel diáktüntetésekéről, az antiszemita tisztogatóról és a bebörtönzésekről a magyar nyilvánosságban szinte semmit nem lehetett tudni. A hivatalos értelmezés szerint a lengyel, a cseh és a jugoszláv megmozdulások „nem tekinthetők egy világjelenség szocialista vetületének”,¹⁶² tehát tartotta magát az álláspont, amely szerint a szocialista társadalmakban nem jelenhetnek meg még hasonló feszültségek sem, mint a tőkésállamokban. Magyarázként az eseményekre átvették a lengyel munkáspárt propagandaszövegét, miszerint az egyetemeken szovjetellenes tendenciák bontakoztak ki. A szocialista országokban jelentkező problémákat a hivatalos szervek a diáksággal együtt oldották meg – így hangzott a valósággal semmilyen viszonyban nem lévő értelmezés.

„Hétköznapi forradalmisága”

1968-ban Magyarországot elkerülte az ifjúság rendszerellenes, szervezett lázadása, a kádári konszolidáció éveiben nincs nyílt ütközés a hatalommal. S azért, hogy a pártelit irányítása alatt tarthassa a forradalom értelmezését, és megkülönböztesse a nyugat-európai újbaloldali eszméket a saját felfogásától, a „mindennapok forradalma” programmal állt elő. A párt ideológusainak érvelése szerint a kommunista forradalomnak már rég vége, a politikai forradalom nem folytatódhat, s az új típusú forradalmi tettek viszont már kevésbé

Talán még a '67-es tüntetéseknél is kevésbé ismert, hogy 1969 márciusában az ELTE bölcsészkarán indult diákszervezkedés. Kiváltó oka az volt, hogy a filozófia KISZ-alapszervezet nem volt hajlandó kizárni három, a maoista összeesküvésben elítélt egyetemistát tagjai sorából, és ezzel szembehelyezkedett a felettes kari döntéssel. Az ellenállás tovább gyűrűzött, Kádár János is ellátogatott az egyetemre, feltehetően azért, hogy megnyugtassa a felhevült kedélyeket. A bölcsészkarai diákmozgalom azonban nem lépett ki az egyetem szervezeteinek keretei közül.

Az élüzem felvonul – ünnepségek a kádári konszolidációban

„Hűség a néphez, hűség a párthoz”

látványosak: az élet minden területén „kitartó, hosszú időn át folyó, türelmes, rendszeres tevékenységre van szükség”.¹⁶³ A hétköznapiakban, az aprómunkában kell helytállni, úgy kell élni az életünket – szöveg a „mindennapok forradalmiságának” értelmezése –, hogy folyvást érződjen az „ügy” komolysága.¹⁶⁴

Azonban nem a Kádár-rendszer önmaga megcsontosodott berendezkedését védő, a '68-as diákmozgalmaktól elhatárolódó forradalommagyarázata az oka, hogy Magyarországra bár átszivárgott a zárt határon a lázadás eszméje, nem mozgósította a fiatalokat. Nem szedtek fel utcaköveket, mint Párizsban, nem tüntettek a reformok mellett, mint Prágában, nem csaptak össze a rendőrökkel, mint Varosban. A tiltakozó fiatalok megszelídítése a hatalom egyik fontos módszere, ami elsősorban a KISZ feladata volt. Csak a Kommunista Ifjúsági Szövetség által jóváhagyott tüntetésekre kerülhetett sor. Ilyen, a rendszer által is támogatott tüntetés volt például az amerikai nagykövetség előtt a vietnami háború elleni tiltakozás, és ilyen volt 1967-ben a görög katonai puccs ellen szervezett tüntetés a görög követség előtt. Ez utóbbi azonban lényegesen különbözött az előbbi-től abban, hogy előbb engedélyezték, majd betiltották.¹⁶⁵ A tiltakozás május 1-jén mégis megismétlődött, főleg a későbbi ún. maoista összeesküvők szervezésében. A tüntetésen „a szűk utcában a rendőrök annak rendje s módja szerint terelgetik a viszonylagos tömeget, s ha indokoltnak látják, oda-odacsapnak”, más visszaemlékezés szerint „szakszerű gumibotozás” történt. A tüntetésen nincsenek belpolitikai jelszavak, formálisan minden a távoli katonai puccsra reagált. Ugyanakkor a többség számára az esemény nem a görög juntáról, hanem sokkal inkább a spontán megnyilatkozás lehetőségéről szólt. S a felhangzó „fasiszták” kiáltásokat is elsősorban a tüntetőkkel szemben fellépő rendőrökhöz intézték, nem a görög katonai vezetőknek címezték.¹⁶⁶

Talán még a '67-es tüntetéseknél is kevésbé ismert, hogy 1969 márciusában az ELTE bölcsészkarán indult diákszervezkedés. Kiváltó oka az volt, hogy a filozófia KISZ-alapszervezet nem volt hajlandó kizárni három, a maoista összeesküvésben elítélt egyetemistát tagjai sorából, és ezzel szembehelyezkedett a felettes kari döntéssel.

Az ellenállás tovább gyűrűzött, Kádár János is ellátogatott az egyetemre, feltehetően azért, hogy megnyugtassa a felhevült kedélyeket.¹⁶⁷ A bölcsészkar diákmozgalom azonban nem lépett ki az egyetem szervezeteinek keretei közül.

Merényletek

1968 tavaszán nem csupán diáklázadások és tüntetések söpörtek végig a világon, de rövid időn belül három jelentős politikai személy ellen elkövetett merénylet tetézte az erőszakhullámot. Nyugat-Németországban Rudi Dutschke diákvezér, az Egyesült Államokban Martin Luther King, a feketék egyenjogúságáért vívott polgárjogi mozgalmak vezetője, és Robert Kennedy demokrata elnökjelölt lett merénylet áldozata. A magyar sajtó természetesen az eseményeket kihasználta az imperialista országok elleni ideológiai támadásra.

Martin Luther King

Martin Luther Kinget, az afroamerikai lakosság polgárjogi harcosát 1968. április 4-én gyilkolták meg a Tennessee állambeli Memphisben. A baptista tiszteletes a faji megkülönböztetés ellen harcolt, a feketék és fehérek jogegyenlőségét az erőszakmentes ellenállás eszközeivel hirdette. A hatvanas évek elejétől népszerűsége és befolyása egyre nőtt, 1964-ben minden idők legfiatalabb díjazottjaként Nobel-békedíjat kapott.

A párt irányadó lapja számára fontos volt a merényletről szóló hír, a *Népszabadság* 1968. április 6-i szombati száma címlapon számolt be róla, megosztva az első oldalt a szocialista rendszer egyik legnagyobb eseményét, az ország „felszabadulásának” megünneplését méltató tudósítással. A merénylet alkalmat adott a „legfőbb imperialista ellenség”, az Egyesült Államok ismételt lejáratására, egyúttal a lapon keresztül a párt kinyilváníthatta kapcsolódását „az egész haladó világ” békemozgalmaihoz. A hírhez kapcsolódó jegyzet Kennedy elnök 1963-as meggyilkolásával köti össze a King elleni merényletet:

„Ki ne látná, hogy Dallastól egyenes út vezet Memphisig? Ebben a világban zabolátlanul dühöng a terror, [...] polgárjogot nyert a lincese.”¹⁶⁸

A másnapi cikk a merénylet apropóján részletesen kifejti, miben nem akarják a szocialista országok utolérni a legfejlettebb tőkés országokat.

„A szuperkapitalizmus abban van mögöttünk, ami történelmileg mindörökké elmúlt minálunk [...] ott gyűlölet és félelem tölti el a nemzeteket.” A cikk a vietnami háborút, a Kennedy-gyilkosságot és a King elleni merényletet összekapcsolva az eseményekben A kommunista kiáltvány megállapításainak beteljesülését fedezte fel.¹⁶⁹ „Igaz Marx minden lényeges tanítása”, hangzik a szentencia, a kapitalizmus „végkifejletében a gyűlölet és a rettegés társadalma”.

A Népszava részletesen közölte a gyilkosság körülményeit, és a ma már szalonképtelen néger szót használta:

„A lelkes csütörtök délután munkatársaival tanácskozott a város túlnyomóan négerlakta negyedében, az egyik motelben. A tanácskozás befejeztével kiment szállodai szobája erkélyére, s itt érte a lövés. Az orgyilkos golyója oldalról hatolt be King fejébe. Haladéktalanul kórházba szállították, de egy óra múlva az orvosok közölték: dr. Martin Luther King halott.”¹⁷⁰

A korabeli sajtó foglalkozott a Martin Luther King halála nyomán kitört zavargásokkal is, hiszen 168 városban került sor rendbontásra, csak Washingtonban 711 épület borult lángokba.¹⁷¹

„A néger gettók tüzei azonban a temetés napján is füstölögtek még. Hétfő éjjel folytatódtak a zavargások Baltimore-ban és Pittsburgh-ban. Változatlanul katonaság tartotta fenn a rendet Washingtonban, Chicagóban és Detroitban. Új zavargásokra került sor Ohio két nagyvárosában: Cincinnati-ban és Youngtownban. A szövetségi kormány több mint 20 ezer katonát vetett be a lázadások megfékezésére, s 34 ezer nemzeti gárdista is aktív szolgálatot teljesít a lázadások sújtotta városokban. Az összecsapások halálos áldozatainak száma körülbelül 30, a sebesülteké meghaladja a 3000-et, a rendőrség sok ezer négert vett őrizetbe.”¹⁷²

A hazai lapok és cikkek az amerikai társadalmi rendet kritizálva természetesen a feketék pártján álltak.

Martin Luther King „volt a legnagyobb szószólójuk, ki csodálkozhat rajta, ha most elkeseredetten kitör a négerekből a reménytelenség. Hogy

„A lelkes csütörtök délután munkatársaival tanácskozott a város túlnyomóan négerlakta negyedében, az egyik motelben. A tanácskozás befejeztével kiment szállodai szobája erkélyére, s itt érte a lövés. Az orgyilkos golyója oldalról hatolt be King fejébe. Haladéktalanul kórházba szállították, de egy óra múlva az orvosok közölték: dr. Martin Luther King halott.”

(Népszava, 1968)

Martin Luther King a Szabad Európa Rádióban 1960-ban

milyen megtorlás várja, nincs néger, aki ne tudná. Hogy önmaga környezetét pusztítja – immár tankokkal is gettójába szorítva –, ezt is tudja mindegyikük. De hasztalan kárálja értelmetlen lázadásnak a fehér Amerika – ha egyszer megtagadta az értelmes életet a gettók lakóitól. [...]”¹⁷³

A King elleni merénylet ismét alkalmat adott az amerikai társadalom egyik legsúlyosabb problémájaként, és általában az imperialista világ reménytelen ellentmondásaként hirdetett „négerkérdés” hazai értelmezésére.

„A »tipikus lázongó« – fiatal néger férfi, északon nevelkedett, egész életében egy városban élt, kimaradt a középiskolából, rendszerint csak részlegesen foglalkoztatott, többnyire fizikai munkás. [...] Kétségtelen: lázadó típus. Kétszer akkora a valószínűsége, hogy nem kap állást, mintha fehér volna, s háromszor akkora a valószínűsége, hogy a legrosszabb fizikai munkát fogja végezni. S állapot nemcsak tarthatatlan, hanem reménytelen is, egyre reménytelenebb. Tíz néger fiatal közül alig egy szerzi meg a középfokú végzettséget. Tíz néger fiatalember közül kilenc már volt letartóztatva. [...] Hivatalosan megállapították, hogy a Harlem lakosai 15 százalékkal többet fizetnek a »fehér« kerületek lakóinál – ugyanazon élelmiszerekért!”

Az egyik kommentár pedig így summázta az Amerika-ellenes korabeli nézeteket, kissé misztikussá téve a feketék tiltakozását:

„Az erőszakmentes mozgalom nagy tekintélyű vezetőjének meggyilkolása újabb bizonyítéka annak, milyen szoros kapcsolat áll fenn a négerkérdés és az Egyesült Államok egész nemzetközi politikája között. A Vietnam elleni háború ugyanis elmérgesítette Amerika valamennyi sebé. Elmérgesítette, mert az agresszióra költött milliárdokat jórészt az Egyesült Államok szegény néptömegeitől vonták el. Mivel a növekvő nincstelenséget legjobban az Egyesült Államok mintegy 30 millió főre tehető, jogai gyakorlásától is nagyrészt megfosztott néger lakossága érzi legjobban, a vad szenvedélyek tüze is közöttük lobbant fel először.”¹⁷⁴

Robert Kennedy

Három hónappal azután, hogy bejelentette, indul a demokraták elnökjelöltiségéért, 1968. június 5-én a Los Angeles-i Ambassador Hotelben gyilkos merénylet áldozata lett Robert F. Kennedy. Testvére, John

Fitzgerald Kennedy amerikai elnök 1963. december 22-i meggyilkolása után Johnson elnök kormányában igazságügyminiszteri tisztséget töltött be, 1964-ben New York állam szenátorává választották. 1968-ban indult az elnökválasztáson, 1968. június 5-én megnyerte a kiemelkedő jelentőséggel bíró kaliforniai előválasztást; a szegények és elnyomottak védelmezőjeként lépett fel.

„Nagy tragédia az, hogy az Egyesült Államokban a legféltettebb extrémista csoportok olyan hatalommal rendelkeznek, amely az egész világot veszélyezteti” – kommentálja a Kennedy-gyilkosságot a *Népszabadság* írása.¹⁷⁵ Az érvelés szerint Robert Kennedy életének utolsó szakaszában haladó gondolatokat tett magáévá, és ezt ellenlábasai nem tudták elviselni:

„Robert Kennedy meggyilkolása az amerikai társadalom újabb fekete foltja, ízekre tépi a burzsoá »demokrácia« régóta foszladozó mítoszát.”¹⁷⁶ A szocialista sajtó szívesen látott átfogó összeesküvést az amerikai merényletek mögött. „A monopolizációk inkább elviselik, hogy körülöttük örültek járnak-kelnek élő célpontokra lövöldözve, mintsem hogy kiderüljön: a reakció a politikai gengszterizmus módszereivel tör célja felé. [...] Johnson és a többiek azt bizonygatják, a merénylő a súlyos beteg, nem az amerikai társadalom.”¹⁷⁷ A cikk végkövetkeztetése az, hogy John F. Kennedyt, Martin Luther Kinget és Robert Kennedyt is jól szervezett összeesküvés tette el láb alól.

Rudi Dutschke

A Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) diákmozgalmainak karizmatikus diákvezérére, Rudi Dutschkére 1968. április 11-én lőtt rá a huszonhárom éves Josef Bachmann segédmunkás. Dutschke délután indult útnak a Szocialista Német Diákszövetség (SDS) központjából, a Kurfürstendamm és a Joachim-Friedrich-Strasse sarkán lévő épületből. Már tolta kifelé kerékpárját, amikor egyik munkatársa utána szólott: „Rudi, az imént keresett egy fiú, beszélni akar veled, odakint vár.” A diákvezér, amikor kilépett az utcára, körülnézett, de nem vett észre senkit, aki rá várakozott volna. Így hát elindult, belevegyszerülve az ilyenkor mindig hömpölygő tömegbe. Néhány lépést tehetett csak meg, amikor hozzálépett egy fiatalember, megkérdezte tőle, ő-e Rudi

„Nincs sok mondanivalóm '68 májusáról; egyrészt mert akkoriban kórházban voltam, másrészt pedig azért, mert visszatekintve úgy vélem, hogy 1968-ban az Európa számára valóban fontos események nem Párizsban, hanem Prágában történtek. Akkoriban azonban még nem voltunk képesek arra, hogy ezt felismerjük.”

(Rudi Dutschke)

Dutschke, s közvetlen közelről három lövést adott le: egyet Dutschke fejére, egyet a nyakára, egyet a mellkasára. Bachmann egy pincébe menekült, ahol a rendőrök tűzharc árán fogták el.

Egy évvel korábban Dutschke egy, a *Spiegel*nek adott interjújában kijelentette, hogy „bizonyossággal senki sem állíthatja, hogy az átalakulási folyamat során egyáltalán nem kerül majd sor erőszakra”.¹⁷⁸ Kijelentése önbeteljesítő jóslattá vált. Kihallgatása során Bachmann azt vallotta, hogy Martin Luther King meggyilkolása adta az ötletet a merényletnek – tudhatták meg a magyar olvasók a *Népszabadság*ból.¹⁷⁹ A hazai lapok a Rudi Dutschke elleni merénylet kapcsán a Nyugat-Németországban feléledő neonácizmusról és militarizmusról beszéltek. „Ezek a sötét erők nem tevékenykedhetnek ilyen gátlástalanul, ha a nyugatnémet kormány erre nem teremtené kedvező légkört.” A merénylet célpontja a cikk szerint nemcsak egy bátor fiatalember, hanem a demokrácia és a haladás volt.¹⁸⁰ A cikk szerint Nyugat-Németország a rossz, az ördögi szimbóluma volt, szemben a szovjet tábor, a haladás erőivel.

Az elutasítás skáláján a francia és a német diákvezetőt elhelyezve a magyar lapok az előbbi, Cohn-Benditét egyértelműen a szélső pontra helyezték: elfogadhatatlanok voltak társadalmat felforgató baloldali nézetei. Rudi Dutschkéval valamivel megértőbb volt a hazai sajtónyilvánosság, de mint általában a diákmozgalmakat, a nyugatnémetet is távolságtartással kezelték. A következő idézet jól összefoglalja a Dutschkéval szembeni értetlenséget.

„Dutschke és az SDS-vezetőgárda álláspontjának lényege, hogy egyaránt szembefordul a fasiszta múlttal, a mai »jóléti társadalommal«, valamint a szocializmus eddig megvalósult formáival, s valami alig körvonalazott guevarista forradalmiság alapjáról, a »permanens nyugtalanság« talajáról támadja a mai német állapotokat. Az új alternatíva, mellyel rokonszenveznek, a »harmadik világé«, egy kínaiizáló, guevarista politikai elképzelés, melynek elemei anarchista jellegűek – sokban viszont valóságos társadalmi ellentmondások felismerését tükrözik.”¹⁸¹

Dutschke a merényletet túlélte (sérüléseinek következtében kialakult betegségében halt meg 1979-ben), hatása azonban „a Német Szövet-

ségi Köztársaság történetének legsúlyosabb belpolitikai zavargásaihoz vezetett”,¹⁸² tüntetések és demonstrációk voltak több német városban. A demonstrálók egyik fő célpontja az Axel Springer kiadó volt, amelyik a diákok ellen uszító *Bildet* jelentette meg. A tüntetők a müncheni szerkesztőséget szétverték, mivel a merényletért részben a kiadót tartották felelősnek. A kiadó bulvárlapjai manipulálták a közvéleményt,¹⁸³ a diákvezért első számú közellenségnek kiáltották ki, számos Dutschke-ellenes és a diákmegmozdulásokat kritizáló szöveget publikáltak. A Dutschkét lelövő merénylő táskájában megtalálták az egyik Springer-kiadványt, a következő főcímmel: „Állítsátok meg Dutschkét! Különben polgárháború lesz!” A megmozdulások folytatódtak és hűsvéthétfőn a zavargásokban Münchenben egy diák és egy riporter súlyosan megsérült, és két nappal később a kórházban meghaltak.¹⁸⁴

A merénylet után a *Népszabadság*ban megjelent rövid jegyzet közös nevezőre hozta Martin Luther King meggyilkolását és a Dutschke elleni merényletet (az Egyesült Államok előretolt európai hadállásának nevezte Nyugat-Berlint, a merénylet helyszínét), és megfogalmazta a kapitalista társadalmak jellemző vonását: olyan hely, ahol „az egyenlőség, a társadalmi haladás és az igazságosság követeléséért jár börtön”.¹⁸⁵

A két merényletet lelkesen fűzte össze a *Népszava* újságírója is:

„King gyilkosát még keresik, Dutschke merénylőjét tűzharc után tartóztatták le. Kihallgatására csak két nap múlva kerülhetett sor, mert sérülései miatt ápolásra szorult. A huszonhárom éves mázoló, aki szobája falára saját kezűleg Hitler-képet pingált, jellemző, sokatmondó vallomást tett.

»Olvastam Martin Luther Kingről – mondotta –, és elhatároztam, hogy én is eszerint cselekszem [...] Gyűlöltem Dutschkét, meggyőződésemm, hogy Dutschke kommunista, és meg akartam ölni.«

Nem erőszakolt tehát a párhuzam a két merénylet között. Nyilvánvaló, hogy mind King, mind pedig Dutschke esetében az uszítás, a feneketlen gyűlölet, a haladástól, a változástól való irtózat következtében húzták meg a fegyver ravaszát.”¹⁸⁶

Rudi Dutschke azonban egészen máshová helyezte 1968 súlypontját, mint a mértékadónak tekintett szocialista lapok. 1979-ben,

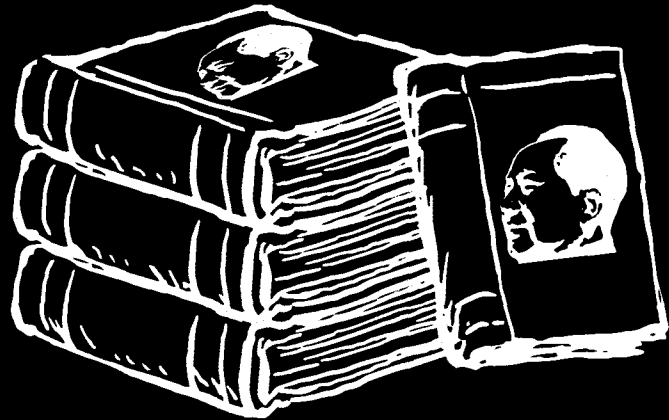

pár nappal halála előtt interjút adott, és azt hangsúlyozta, hogy szerte a valójában fontos események 1968-ban Prágában történtek:

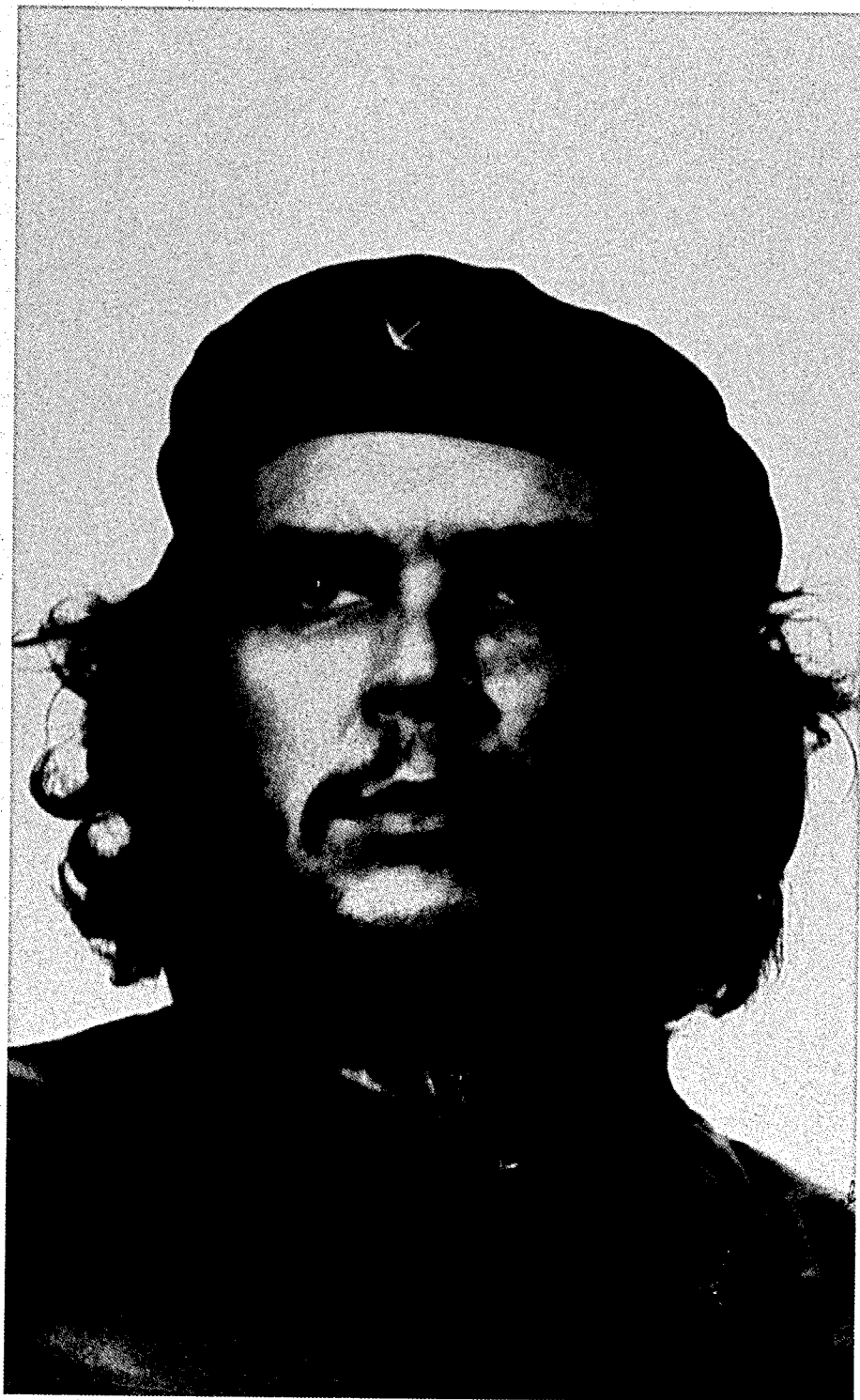
„Nincs sok mondanivalóm '68 májusáról; egyrészt mert akkori kórházban voltam, másrészt pedig azért, mert visszatekintve úgy vélem, hogy 1968-ban az Európa számára valóban fontos események nem Párizsban, hanem Prágában történtek. Akkoriban azonban még nem voltunk képesek arra, hogy ezt felismerjük.”¹⁸⁷

A korabeli magyar sajtó is „megfeledkezett” párhuzamot vonni a nyugati diáklázadások és a prágai egyetemisták tiltakozásai között.

**SZELLEMI HATÁSOK,
PÉLDAKÉPEK –
A MAGYAR VÁLTOZAT**

Che Guevara, az idealizált forradalmár, a nyugati diákmozgalmak jelképe – Magyarországon veszélyes példakép az ifjúság számára

A '68-as nyugati tüntetések fotóit nézve számba vehetjük az ifjúság példaképeit: Franciaországban, Nyugat-Németországban, Olaszországban vagy az Egyesült Államokban ugyanazok az arcok néznek ránk vissza a transzparensekről. Bár a megmozdulások országonként részben eltérő okokra vezethetők vissza, a szellemi hatások tekintetében azonban globális a tiltakozás. '68 politikai példaképeinek közös vonása kapitalizmusellenességük és a marxizmusba vetett hitük. Marx képét minden valamirevaló egyetemi tüntetésen megtaláljuk, hiszen a hatvanas évek a marxizmus reneszánszának évtizede, az úgynevezett újbaloldali mozgalom ideológiai alapját jelenti Marx eszméinek újragondolása, amelytől hívei a kapitalizmusnál és a létező szocializmusnál¹⁸⁸ igazságosabb társadalom megvalósítását remélték. Nem kisebb hatást gyakorolt Mao Ce-tung, a kínai kommunista vezér a nyugati ifjúságra. Az USA nyugati államaiban a feketék jogaiért fegyveres gerillaharcot folytató Fekete Párduc (Black Panther) csoport számára éppúgy hivatkozási pont volt, mint a nyugatnémet diákmozgalom tagjainak. Rudi Dutschke 1964-es akciójuk után, mikor is paradicsommal megdobálták a Nyugat-Berlinbe látogató kongói miniszterelnököt, azt írta naplójába, „ez volt kulturális forradalmunk kezdőpontja”.¹⁸⁹ A bejegyzés nyilvánvaló utalás a Mao által végrehajtott kínai kulturális forradalomra: a saját társadalmi berendezkedésüket elutasító nyugati fiataloknak a Mao gondolatait tartalmazó vörös könyvecske tanításaiból vonzó volt a kulturális forradalom által kinevelt új embertípus. Marx és Mao tanai mellett a magát hivatalos forradalmárnak tartó gerillaharcos Che Guevara romantikus világ-felszabadító imázsával azonosultak a diákok. A gyarmati elnyomás elleni küzdelem első számú politikusának, az amerikaiakkal harcban álló Vietnam vezetőjének, Ho Si Minhnek nevét is skandálták az egyetemek előadóterméiben, de megfelelő előképet láttak a szovjet diktatúra kiépítésében aktív szerepet játszó Lev Trockijban is.

Ma már nehezen érthető, miért a legkegyetlenebb diktátorok nevében vonultak utcára a fiatalok. Ennek egyik oka lehetett a tájékozatlanság. Valószínűleg nem voltak tisztában azzal, hogy Mao kommunizmusépítésének több tízmillió ember halála az ára, talán nem tudták azt sem, hogy Guevara több száz ember kivégzéséért felelős – a kommunista diktatúrák

tól távol élő nyugati országok fiataljai talán kellő információ hiányában eszményítették őket. Másrésről lehet, hogy a társadalmi utópiák kergetése közben a fiatalok szívesen figyelmen kívül hagyták megvalósulásuk kiábrándító valóságát. Az is lehet persze, hogy csak kevesen vették komolyan a jelszavakat, és a lázadó nyugati ifjúság valójában nem akarta a saját szabadságát az általa idealizált totalitárius rendszerekre lecserélni. Az említett példaképek cselekedeteit és eszméit radikalizmusuk tette vonzóvá, többek között a társadalmi egyenlőség hirdetése, amelytől oly távolinak látszott a tavaszi ifjúság által az apák bűnének kikiáltott tekintélyelvűség. Ahogy Cohn-Bendit fogalmazott a párizsi egyetemisták kiáltványában: „Harc a hierarchia minden formája ellen.” Nem vették figyelembe, hogy épp az általuk követendő példának tekintett személyek és ideológiák képviselték a legkeményebb, tekintélyelvűsége épülő diktatúrát.

A kortárs teoretikusok közül a fiatalok két filozófust engedtek magukhoz közel. Az író-filozófust, az egzisztencializmus atyját, a francia Jean-Paul Sartre-ot,¹⁹⁰ aki határozottan kiállt a diákok mellett. A diáklázadások idején járta az egyetemeket, szórólapokat osztogatott a Sorbonne-on,¹⁹¹ és ő készített interjút az akkor már „Vörös Dany” néven híressé-hírhedt Daniel Cohn-Bendittel. A diákok körében – szerte a világban, s különösen az Egyesült Államokban – a legnépszerűbb ideológus azonban Herbert Marcuse volt, a harmadik „M” a szellemi hatások névsorában Marx és Mao mellett.

Milyen szerepük, hatásuk volt Magyarországon a '68-as nyugati ifjúság példaképeinek? Egyáltalán, híruk átjutott-e a vasfüggönyön, s ha igen, hogyan viszonyult hozzájuk a hatalom, és hogyan jelenhettek meg a nyilvánosságban? A következőkben Marcuse és Che Guevara itthoni értelmezéseiről lesz szó, majd a Mao tanításait követő, államellenes tevékenység miatt elítélt úgynevezett maoista összeesküvésekről.

A sztárfilozófus, Herbert Marcuse – a helyes bírálat és a „logikai bukfencek”

Ki volt Herbert Marcuse (1898–1979), a diákmozgalmak filozófusa? A második világháború előtt már híressé vált társadalomtudományi műhely, a Frankfurti Iskola egyik alapítója a hatvanas években vált

sztárfilozófussá. Bár korát tekintve azt az idős generációt képviselte, amelynek életmódja és szabályai ellen a fiatalok lázadtak (hiszen '68-ban már hetvenéves volt), mégis az egyetemisták szellemi vezetőjüknek tekintették. Ő lett „az újbaloldal guruja”, aki azt hirdette, hogy a harmadik világ az ifjúsággal karöltve felszámolja az elidegenedést.¹⁹² Az Európa és az Egyesült Államok egyetemsein egyaránt rendkívül népszerű német filozófus, szociológus legnagyobb hatású írása, az újbaloldal szakrális kötelező olvasmánya, *Az egydimenziós ember* 1964-ben jelent meg, amelyben bírálta mind a szocialista, mind a kapitalista társadalmat. Alaptézise szerint az ember alapvetően szabad és sokdimenziós, azonban a társadalom nem engedi ennek kibontakozását. Könyve támpontokat nyújtott a kapitalista viszonyok tagadásához, ahogyan azt Papp Zsolt, a '68 tavaszát végzős egyetemistaként megélő filozófus írta Marcuse-elemzésében, „a Nagy Megtagadás szép metafora lehet egy érzelmi beállítódáshoz”¹⁹³ – utalva a diáklázadások homályos célkitűzéseire. Különösen azonosultak a szüleik fogyasztáscentrikus életmódját kritizáló diákok Marcuse azon állításával, mely szerint a társadalom mozgatóereje a pénz, és a gazdaság célja pedig a fogyasztás, s a reklámok és a média legjobban a középosztálybelieket manipulálja. Az *egydimenziós embert* magyarul 1990-ben adták ki, így az 1968-as nemzedék legfeljebb kerülőúton juthatott hozzá. Ugyanis Marcuse könyve legálisan nem volt kapható a Kádár-rendszerben, viszont megjelent az MSZMP KB által gondozott, a Kossuth Könyvkiadónál megjelentetett, zártkörű, bizalmas terjesztésű, a pártaktívának szánt sorozatban.¹⁹⁴

Az *egydimenziós ember* a szocialista rendszer kritikája miatt nem kerülhetett nyilvános megjelenésre, ugyanakkor Marcuse megkerülhetetlen volt a diáklázadásokról szóló tudósításokban. Filozófiájáról sokat írtak a korabeli magyar lapok, általában szelektíven értelmezve gondolatait: kapitalizmuskritikáját elfogadták, viszont a munkásságról és a szocialista társadalmakról írt bírálatát – nem meglepő módon – határozottan visszautasították. A *Népszabadság* első híradása Marcuséről egy szovjet kritika átvétele volt:

„Néhány évvel ezelőtt Herbert Marcuse, az USA-ba emigrált német professzor nevét csak a szociológusok és filozófusok szűk körében

ismerték. Ma nincsen népszerűbb név az európai »újbaloldali« ifjúság körében, könyvei százezres példányszámokban fogynak, és a nyugati országok diákjai valósággal falják egyáltalán nem könnyen érthető könyveit. Herbert Marcuse a nyugati világ diákmozgalmainak ideológusa.¹⁹⁵

Nézzünk néhány példát Marcuse szelektív olvasatára, mikor a cikkek munkásságának azt a részét helyeslik, melyben a nyugati társadalmat bírálta.

„Munkáiban a legérdekesebb a modern, mindenekelőtt amerikai állami-monopolisztikus kapitalizmus néhány aspektusának elemzése.”¹⁹⁶

Majd a cikk kötelességtudóan védelmébe vette a munkásosztályt Marcuse állításaival szemben.

„Éppen Nyugat-Európában látható az olyan állítások hamissága, amelyek szerint »a munkásosztály a továbbiakban nem lép fel mint a kapitalista rend eleven ellentmondása«. A nyugat-európai munkásmozgalom erősödése, a politikai tartalommal rendelkező sztrájkmozgalmak növekedése ellentmondanak ennek a hamis koncepciónak.”¹⁹⁷

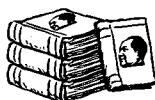
Marcuse társadalomképéről így írt 1969-ben egy másik elemzés:

„Ő megmutatta, hogy a fejlett ipari társadalom embertelen, ön- és közveszélyes; úgy növeli a termelékenységet, hogy közben fokozza a pusztítást; felhalmozza a gazdagságot, de a világ nagyobbik részén megőrzi a nyomort és elnyomást. E társadalommal szemben – hangoztatja Marcuse – a tagadás álláspontjára kell helyezkedni, leleplezni visszas és veszélyes voltát, nehogy egy új fasizmusozhoz vezessen az útja.”

A munkásosztályról alkotott véleménye azonban itt is elutasításra került:

„Marcuse szerint ugyanis a munkásosztály is beolvadt a fejlett ipari országok hatalmi rendszerébe. Sikeres agymosást végzett rajta a tömegpropaganda, megvesztegették a fogyasztási javak immár hozzá is áramló bőségével; és most »elégedett szolgaként, hamis boldogságtudatban« nemcsak elfogadja, hanem jónak és észszerűnek látja ezt a képtelen társadalmat.”¹⁹⁸

A cikk kritikája szerint Marcuse a munkásosztály bírálatában kozmetikai műtétet hajt végre a valóságon, és elméletileg-logikailag csal.

„Bármilyen véleménnyel legyen is Marcuse a szovjet társadalmi rendszerről, annak a fejlett tőkés társadalmakkal való egyneműsítése olyan logikai bukfenc, amelynek semmi köze a tudományhoz”.¹⁹⁹

1968-ban a Népszava arról számolt be, hogy Herbert Marcusét megfenyegették.²⁰⁰ A kaliforniai egyetem filozófiaprofesszora Ku-Klux-Klan aláírással fenyegető levelet kapott, 72 órát adtak neki, hogy elhagyja az Egyesült Államokat. „Aztán végzünk veled” – hangozott a távirat. A professzor néhány órával a határidő lejárta előtt feleségével együtt elmenekült otthonából. Marcuse akkor kapta a halálos fenyegetést tartalmazó levelet, amikor nyugatnémet lapokban olyan híresztelések láttak napvilágot, hogy meghívta egyetemére Rudi Dutschkét, a nyugat-berlini diákvezért.²⁰¹ Ebből a hírből a hazai olvasó számára nemcsak az válhatott világossá, hogy Marcusénak számos híve mellett ellenségei is vannak a nyugati féltekén, hanem azt is megsejthette, hogy ami 1968-ban zajlott, az országokon és földrészekén átívelő szellemi közösségeket képes kovácsolni, s hogy Marcuse írásai kiemelt szerepet játszottak a „lázadás globális kommunikációjában”.²⁰² Ehhez a világméretű párbeszédhez a magyar kultúrpolitika Marcuse könyvének zárt körű terjesztésével rendkívül elővigyázatosan, a művet a nagyközönség és az ifjúság elől elzárva kapcsolódott, a sajtó pedig a filozófus divatos eszméit a hivatalos elvárásoknak megfelelően részben egyetértően, részben ellenségesen fogadva, a saját képére formálta.

Mit kezdünk egy forradalmárral egy magát forradalminak tartó diktatúrában? Che Guevara sajtórepresentációja a szocialista rendszerben

Mi jutott el hazánkba a hatvanas években Nyugat-Európában, különösen a '68-as társadalmi mozgalmak idején és azt követően kialakult Guevara-kultuszról? A kérdés azért is érdekes, mert a hatvanas évek második felében nálunk is felerősödött a baloldali ideológiák újraértékelése, a marxizmus reneszánszát élte, és az újbaloldal egyik

Lelkesedés – Che Guevara magyarországi látogatása (1960)

Che Guevara 1960-ban látogatott el személyesen Magyarországra. Ennek a látogatásnak az volt a fő oka, hogy miután az USA 1959. október 19-én kereskedelmi embargót hirdetett Kuba ellen, három nappal később Che Guevara hivatalos útra indult a kommunista országokba, hogy új piacot teremtsenek a kubai áruknak, elsősorban a kubai cukornak, és hitelt szerezzenek új üzemek létesítéséhez. A Magyar Szocialista Munkáspárt lapja, a *Népszabadság* címlapon hozta a magyarországi látogatást *Diplomáciai kapcsolat létesül Magyarország és Kuba között* címmel, és a magyar és a kubai pártvezetők teljes egyetértéséről számolt be.²⁰⁵ A cikkből kiolvasható, hogy a decemberben tett kétnapos látogatás a szokásos protokoll szerint zajlott. A kubai kormányküldöttséget dr. Ernesto Che Guevara őrnagy, a Nemzeti Bank elnöke vezette, a vendégek megkoszorúzták a szabadságért elesett hősök emlékművét, majd a „szívélyes tárgyalások” után dr. Sík Endre külügyminiszter és dr. Guevara aláírta a két ország diplomáciai kapcsolatainak létesítéséről szóló megállapodást.

A hazai pártvezetés a kubai forradalmat példaértékűnek tartotta az amerikai imperializmus ellen vívott harcban, és egyetértettek Che Guevarával a világimperializmus elleni harc fontosságában. Az államközi kapcsolatokról szóló hírekben természetesen semmilyen módon nem utalnak Che Guevara személyiségének különleges karizmájára, de lényegében mellőzték a kubai forradalomban elért katonai teljesítményét is.

Személyiségének vonzerejét viszont kiemelik azok a tudósítások, amelyek a kubai vendégek ifjúsági nagygyűlésen való részvételéről adtak hírt. Az itt felszólaló argentin-kubai forradalmár lelkes fogadtatásban részesült, „beszédét folyamatos taps kísérte”, a Magyar Ifjúság újságírója szerint, „nehéz visszaadni ennek a félórának a hangulatát”,²⁰⁶ amiben jelentős szerepe volt Guevara lelkesítő beszédének. „Fegyver, munka, tanulás” a kubai fiatalok jelszava, hangoztatta a kubai vezető.

„Nem minden olyan itt nálunk, mint Kubában. De maguk ugyanolyan lelkesek, mint a mi fiataljaink. Ezt okvetlenül elmondom majd otthon. Az előbb azt mondták, a magyar fiatalokkal való találkozás

melege a hideg idő ellenére is elvisz bennünket a mi távoli Havannánkba. Így is van. Ugyanazt a szeretetet érezzük, amelyet a népünk tartogat barátai számára.”²⁰⁷

Emlékezetes lehetett a találkozó, mert még fél évvel a kubai küldöttség látogatását követően is felidézi a *Népsport* a hangulatát:

„...eszünkbe jut az a december végi nap, amikor befejezte munkáját a KISZ I. kongresszusa, de a küldöttek helyükön maradtak, mert megérkeztek a MÉMOSZ-székházba a kubai ifjúság küldöttei, hogy találkozzanak a magyar fiatalokkal. Akkor ismerkedtünk meg közelebbről a delegáció tagjaival, vezetőjünkkel, Ernesto Che Guevarával, aki a kubai nemzeti bank elnöke volt. Most a kormány tagja. Őrnagyi egyenruhában lépett az emelvényre, és beszéde nyomán percenként csattant fel az elismerő taps.”²⁰⁸

A *Népszabadság* és a *Magyar Ifjúság* is fontosnak tartotta leírni Che Guevara külső jegyeit, és határozottan megnyerő, macsó férfiként jelenítik meg: „magas fiatalember”, akinek „finom vonású, lágy arcát vékony szakáll keretezi”, „hatalmas szál férfi Guevara doktor”.

Karizmatikus személyiségként jelenítette meg a budapesti látogatás alkalmával találkozását Guevarával Karczag Gábor, akinek életrajzi kötete sokáig alapirodalomnak számított azoknak, akik „a világforradalom nagy mártírjáról”²⁰⁹ szerettek volna olvasni magyarul: „Rám függesztette barátságos, nyílt tekintetét, »latin módra« megveregette vállamat és szinte gyerekes őszinteséggel élvezte diadalát”.²¹⁰ A diadal ez esetben azt jelentette, hogy Che bebizonyította, jobban ismerte a Nagy Októberi Szocialista Forradalom történetét a szerzőnél.

Che megnyerő személyiségét emeli ki az a visszaemlékező is, aki egy 1962-es kubai orvoskongresszuson találkozott Che Guevarával.

„Doctor Ernesto »Che Guevara de la Serna« kubai miniszter, a Tervhivatal vezetője volt a vendéglátóm – és egy kicsit a páciensem is (asztmában-szenvedett). Magas, szép, művelt orvoskolléga, kitűnő humorú, de rettenthetetlen is. Az emberek általában »Che«-nek szólították. Társainak messze felette állt. Szerette a nőket, és azok is őt.”²¹¹

Bár csak egyszer és rövid ideig járt hazánkban Che Guevara, a beszámolókból kiolvasható, jelenléte emlékezetes volt. A népszerűség csírája elültetett, aminek azonban hét év múlva, halálakor már a

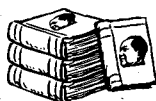

nyomát sem találjuk a párt és a KISZ lapjaiban. Che Guevara addigra már nyilvánosan hangoztatta csalódását a Szovjetunióban, és Mao Ce-tung híve lett, ezért szükségszerű volt, hogy a magyar pártvezetés egyre jobban elhatárolódjon módszereitől és a világforradalmat hirdető szélsőséges eszméitől. Így vált Guevara a hazai hivatalos álláspont szerint egyidejűleg mártírrá és helytelen útra tért, ideológiailag megtevedt forradalmárrá.

Elrejtés – halálának híre (1967)

Halálának híreről a *Népszabadság* 1967. október 11. és 22. között a holttest azonosítása körüli kételyek miatt többször írt, valamennyiszer röviden, a lap második oldalának külpolitikai hírei között.²¹² Az elhallgatás, vagy legalábbis az elrejtés módszerével élt tehát a sajtó, szó sincs már a korábbi lelkesedésről, hiszen a párt irányadó lapja alig szentel helyet a Bolíviában lelőtt forradalmárnak. Csak a hír igazáról vagy hamisságáról szólnak a pár mondatos beszámolók, majd október 17-ét követően, mikor Fidel Castro megerősítette Che halálának tényét, a vasárnapi számban, az egyoldalas heti világpolitikai összefoglalóban rövid értékelésre is sor került. A cikk bátor forradalmárnak nevezi Guevarát, önfeláldozó embernek, akinek „harcos magatartásának példája a zsarnokság ellen küzdők soraiban tovább él és hat”.²¹³

Az elrejtés és megemlékezés trükkjét kiválóan mutatja az *Ifjúsági Magazin* 1967. novemberi számában megjelent írás Bolíviáról.²¹⁴ Che Guevarának halála okán nem szenteltek külön cikket, viszont Régis Debray-nek,²¹⁵ a Bolíviában letartóztatott francia újságírónak, Castro és Che barátjának igen. A baloldali gondolkodású Debray a gerillaharcot népszerűsítő *Forradalom a forradalomban?* című könyvével vált híressé, amelyet a szerző így értékel: „a marxista-leninista pártok bírálták és természetesen elvetették”, a hivatalos szemléletnek megfelelően. Majd hozzáteszi, a könyvben olvasható, gerillaharcra buzdító nézetek valójában Che Guevarától származnak – így a sorok között utal a lap Che hibás marxista értelmezésére és tévedésére a fegyveres harcokat illetően. Majd a cikk végül egyszerűen megjegyzi, hogy Che Guevara a múlt hónapban halt hősi halált. Így a lap az elhallgatás és a kimondás között ingázva megfelelt az elvárásnak, hiszen megírta

halálhírét, de egyetlen szót sem ejtett életútjáról, és értékítéletével mindent megtett, hogy távol tartsa a magyar ifjúságot a forradalom veszélyes eszméjétől.

Valamennyi, Che Guevara haláláról szóló cikk, tudósítás és kiadvány ugyanazzal a kifejezéssel írja le kivégzését: hősi halált halt, kiszolgáltatott helyzetben gyilkolták meg. A *Világirodalmi Lexikon* szerint például miután Bolíviában fogságba esett, őrei védtelen fogolyként gyilkolták meg. Az életrajzáról szóló könyv is azt hangsúlyozta, védtelen forradalmárként ölték meg, nem harc közben esett el, galád módon meggyilkolták.²¹⁶ E megfogalmazások gyakoriak a szocialista rendszer forradalmakról szóló retorikájában, a hősi halál a mártíroknak szól, akik feláldozták életüket a magasabb cél, a nemzetközi imperializmus elleni harcban.

Che, a veszélyes

A politikai vezetés részéről megítélése korántsem volt kedvező. Szirmai István,²¹⁷ az MSZMP ideológiai titkára már 1967-ben mint „a marxizmussal szemben álló antihumanista teóriát” utasította el Guevara nézeteit.²¹⁸ Az MSZMP álláspontjának általános érvényét mutatja például az 1972-ben megjelent *Világirodalmi Lexikon*, amely szintén azt hangsúlyozta, hogy Che Guevara nézeteivel nem ért egyet a párt:

„Nézetei széles körű visszhangot váltottak ki, a nemzetközi munkásmozgalom több pártja – köztük az MSZMP is – azonban, elismerve Che Guevara múlhatatlan érdemeit, emberi nagyságát, fenntartásokkal él politikájának néhány vonásával szemben. E fenntartások szerint Che Guevara – forradalmi magatartásának minden szépsége ellenére – nem veszi mindig kellően figyelembe az objektív valóság tényeit és a történelmi tapasztalatokat.”²¹⁹

Az 1968-as angliai diákmozgalmak kritikájaként a hamis prófétaikat – köztük Che Guevarát – imádó diákok bírálatát fogalmazta meg az *Alföld* című folyóirat egyik szerzője:

„...hangos beszédű, kócos hajú leányok [...] eszméik, céljaik nem tisztultak még ki; csak annyit tudnak, hogy valami másra van szükségük, nem az apák megmerevedett világára. Egyik nap Trockijt vall-

**„...hangos beszédű, kócos hajú leányok
[...] eszméik, céljaik nem tisztultak még
ki; csak annyit tudnak, hogy valami másra
van szükségük, nem az apák megmere-
vedett világára. Egyik nap Trockijt vallják
példaképüknek, a másik nap Che Guevarát;
egyik nap Sztálint olvassák, másnap Mao
pici, piros bőrbe kötött könyvecskéit falják;
egyik nap a szabad szerelemről szónokol-
nak, másnap a permanens forradalomról
meg a hatalom korrumpáló erejéről”.**

(Alföld, 1968)

Che Guevara, az ikon – 1960-ban még a magyar sajtó is lelkesedett érte

Che Guevara és Fidel Castro – örök szövetségesek

ják példaképüknek, a másik nap Che Guevarát; egyik nap Sztálint olvassák, másnap Mao pici, piros bőrbbe kötött könyvecskéit falják; egyik nap a szabad szerelemről szónokolnak, másnap a permanens forradalomról meg a hatalom korrumpáló erejéről.²²⁰

A Magvető Kiadó a *Bolíviai naplót* 1968-ban sajtó alá rendezte, a kötet végül azonban mindössze 300 számozott példányban jelent meg, kereskedelmi forgalomba nem került, csak a Kossuth Könyvkiadó zárt terjesztésű sorozatának olvasóihoz, a legmegbízhatóbb káderekhez jutott el.²²¹ Che bolíviai naplója csak másfél évtizeddel később kaphatott nagyobb nyilvánosságot, Moldova György életrajzi regényében feldolgozva.²²² Egyáltalán nem hozták viszont nyilvánosságra a havannai Trikontinentális Értekezlethez²²³ szóló – ugyan csak a bolíviai hegyekben született – levelét. Ebben a levélben adja ki Guevara a híres-hírhedt „hozzunk létre két, három, sok Vietnámot” jelszót, aminek következtében a kommunista pártok, köztük a szocialista blokk országai is végképp elhatárolódtak a radikalizálódó gerillaharcostól.

1983-ban, Moldova György²²⁴ könyvének megjelenésekor ismét reflektorfénybe került Che Guevara alakja. A könyvről szóló egyik kritika másfél évtizeddel a nyugati diáklázadások után is képviseli a mozgalmakat elutasító hivatalos álláspontot, és a hatvanas évek fiatal, lázadó generációját fokozza le és fosztja meg a romantikus elképzelésektől, míg Guevara alakjának ezt a vonását megerősíti.

„A valóság ironikus fintora, hogy a szociológusok, történészek, politológusok szerint illúziótlan, józanul gyakorlatias vagy egyenesen közönyös fiatal nemzedék a hatvanas évek végén szinte a világ minden táján – a sugallt vagy sulykolt értékrend ellenében – Che Guevarát, ezt az ízig-vérig romantikus gerillavezért tekintette példaképének.”²²⁵

Che Guevara akkori, nyolcvanas évekbeli kultuszát összefoglaló mondatokból azt a véleményt is kiolvashatjuk, hogy a forradalmár ideje lejárt. A szerző szerint ugyanis a Che Guevara-mítosz 1983-ra már megkopott, mozgósító ereje elenyészett, nem jelent már veszélyt a fiatalokra.

„A róla szóló könyvek, melyek korábban hozzáférhetetlenek voltak – magam is meglepődve tapasztaltam –, érintetlenül porosodnak

a könyvtárak polcain; képével nem dekorálják a diákszállók szobáit, nevét, mely szinte toposzá lett a fiatal költők műveiben, hiába keressünk az újabb keletű versekben.”²²⁶

Ennek a megállapításnak azonban ellentmond egy pár évvel korábbi, az MSZMP egyik megyei bizottsági ülésére beterjesztett anyag. Che Guevara népszerűségét mutatja a Somogy Megyei Könyvtár felmérése 1976-ból, mely szerint a fiatalok közül legtöbben a Che Guevaráról szóló könyveket keresték.²²⁷

Che, a példakép

Már 1969-ben megjelent Magyarországon életrajzi könyv az argentin orvostól kubai, majd világforradalmárrá lett Guevaráról. Szerzője Karczag Gábor, aki a kubai politikus budapesti látogatásakor a tolmácsa volt (érdekes, hogy – talán külügyminisztériumi pozíciója miatt – álnéven írta a könyvet; valódi neve Sütő Gábor). Az előszóban hivatásos forradalmárnak nevezte Guevarát, akinek tettei és gondolatai elválaszthatatlanul összefonódtak az Új Világ első szocialista forradalmával.²²⁸ Az első magyar életrajz nem nélkülözi a kritikát Che bizonyos kijelentései és magatartása kapcsán (így például a „hozzunk létre újabb Vietnámkat” kijelentést három oldalon keresztül vitatja a szerző²²⁹), de ezzel együtt megdicsőül „a forradalmi mozgalom egyik példaképe”.

A Kádár-rendszerben gyakran a fikció keretében vált kimondhatóvá a valóság, ahogyan például a Che Guevarával kapcsolatos tabu egy 1982-es regényrészletben megjelent. Az írásban a főhős arra panaszkodik, hogy már nem ír verset:

„Jó ideje ugyanis versügýben már választ sem kap, főleg azóta nem, hogy Che Guevarát szonettkoszorúban siratta el, s a hetedik szonettbe pusztán a rím okán belekerült Trockij neve is.”²³⁰

Ez a részlet emlékeztet Haraszti Miklós²³¹ esetére, akinek 1969-ben jelent meg *Che hibái* címmel verse az Új Írásban. A költemény Che „hibáinak” sorolásával valójában támadja a létező szocializmus funkcionáriusainak Guevarával szembeni ellenvetéseit. Az ötödik versszak például a forradalmi eszmétől messze eltávolodott pártvezetőket szembesíti konform életükkel:

„Olyan forradalmárt kerestünk, aki mindig valami új felé tört, akinek a nevét, ha megérdemelten akarjuk viselni, nem dolgozhattunk és nem élhetünk lassú víz partot mos alapon. Gyorsan és jól akartunk, akarunk dolgozni. [...] A 22 brigádtag átlagéletkora 25 év. Dolgoznak, tanulnak és segítenek, ahol tudnak.”

(Che Guevara szocialista brigád tagjai)

„felelőtlen kalandor módján
odahagyta népes családját
szép karrier derekán
nem látványos de tisztos sors ha
marad orvos bankár miniszter
harcokban őszült veterán:”

A hatodik strófa pedig a pártvezetők bátorságát vonja kétségbe:

„marxistának mondta magát
s lám nem tudta mit a humanizmus
már 2000 éve leszögezt
miszerint attól kell tartanunk
hogy fegyver általi halál éri
a fegyvereseket.”²³²

A vers megjelenésének voltak következményei. Először vitát közöltek róla a *Népszabadság*ban, itt Hajdú Ráfis²³³ válaszolt kritikával, amelyet két viszontválasz követett.²³⁴ Harasztit nem sokkal később meghurcolták – többek között – a versért. Ez a mű szerepelt 1970 elején két alkalommal is az Új hullám irodalmi est repertoárján a Kosztolányi Dezső Művelődési Otthonban, ahol Haraszi mellett Dalos György²³⁵ műveit is előadták. Haraszi és Dalos akkor már veszélyes, felforgató egyéneknek számítottak, mint az újbaloldali mozgalmak meghatározó alakjai, akikkel szemben többször indítottak rendőrségi eljárást. Ez volt az oka, hogy a műsor miatt a művelődési ház igazgatóját és két munkatársát megrovásban részesítették.²³⁶

Egy Che Guevaráról szóló kubai verset, a *Commandantét* – amelyet Haraszi Miklós fordított, és szerepelt az általa szerkesztett *Költők, dalok, forradalmak*²³⁷ című kötetben – a *Gerilla együttes*²³⁸ megzenésített, de tiltólistára került, és nem adhatták elő.

Che Guevara más magyar költőket is megihletett. Ladányi Mihály,²³⁹ a szélsőbalos lázadónak tartott költő 1969-ben megjelent *A túloldalon* című kötetében szerepelt Che Guevara emlékére írt *Zene gitáron* című, „oratóriumszerű verse, a kötet leg súlyosabb darabja”.²⁴⁰ Írt róla Csoóri Sándor²⁴¹ is két verset a hatvanas években, egyiket *Che Guevara búcsúztatója* címmel.²⁴²

A hivatalos távolságtartó megítélés ellenére Che Guevara alakja népszerű volt a szocialista rendszer hivatalos szervezeti formáinál is. Nevét például felvették szocialista brigádok is, többek között Nógrád megyében a Sütőipari Vállalatnál volt egy Che Guevara szocialista brigád,²⁴³ Baranya megyében pedig a DDGÁZ brigádja viselte a nevét.²⁴⁴ A Baranya megyeiek így indokolták névválasztásukat az újságíró kérdésére:

„Olyan forradalmárt kerestünk, aki mindig valami új felé tört, akinek a nevét, ha megérdemelten akarjuk viselni, nem dolgozhatunk és nem élhetünk lassú víz partot mos alapon. Gyorsan és jól akartunk, akarunk dolgozni. [...] A 22 brigádtag átlagéletkora 25 év. Dolgoznak, tanulnak és segítenek, ahol tudnak.”²⁴⁵

Létezett egyébként Che Guevara örs is²⁴⁶, sőt a nevét viselő együttes is.²⁴⁷

Összegzőként megállapíthatjuk, hogy a szocialista rendszer sajtójában kettősség jellemezte Che Guevara megítélését: elismerték a népek szabadságáért folytatott hősiességét, de elhatárolódtak a fegyveres konfliktusokat kirobbantó gerillaharcos módszereitől. A hatvanas évek elején még magasztalta a párt sajtó a kubai forradalmárt, az évtized második felében viszont már óvatos megfogalmazásban, de elutasította a létező szocializmustól – ahogyan a Szovjetunió fennhatósága alá tartozó közép- és kelet-európai országok önmagukra tekintettek – messzire tévedt magányos anarchista alakját. A nagybetűs forradalom szimbólumává vált Che Guevarától távol akarták tartani a magyar ifjúságot azért is, mert követése a hatvanas évek nyugati diákmozgalmaihoz való csatlakozást is jelentette volna, márpedig az ifjúság és a forradalom összekapcsolódása – egy évtizeddel az '56-os forradalom után – a pártvezetés rémálma volt. Ezért míg a nyugat-európai országokban az antikapitalista mozgalmak gyorsan terjedő példaképévé vált, nálunk a párt távolságtartással kezelte a marxista ideológiára hivatkozva háborút hirdető forradalmár alakját, és igyekezett megakadályozni a Che-kultusz begyűűzését. Ha Che Guevara-kultuszról a szocialista rendszerben nem is beszélhetünk, halála után nálunk is tovább élt az emléke, s a hatvanas években felértékelődött baloldali ideológia és az újbaloldali mozgalmak hatására

több alkotás, életrajz a világszabadság-harcos romantikáját, és a Magyarországon fennálló bürokratikus, hamis szocialista rendszer ellentétét, az eszme igaz képviselőjét látta Guevarában.

A rendszerváltozást követően, mikor már nyilvánosan beszélni lehetett a legenda árnyoldaláról is, többek között arról, hogy Che Guevara munkatábort vezetett a kubai forradalmat követően, és több száz ember kivégzéséért felelős, új fejezet kezdődött a Che-mítoszban. A politikai változások és a Kádár-kor társadalmi emlékezetének változása következtében az elmúlt két évtizedben alapvetően két narratíva él róla egymás mellett. Az egyik terroristának aposztrofálja, a másik továbbra is az örök lázadó és minden idők igazságos harcának szimbólumát látja benne.²⁴⁸ Che Guevara jelenkori értelmezéseit az is meghatározhatja, hogy a szocialista időszakhoz ki hogyan viszonyul. Aki diktatúrának tartja, annak Che terrorista, aki egy meg nem valósult baloldali utópiát lát benne, annak forradalmár. E kettősséget a politikai pártok is kihasználták céljaikra, és a hazai nyilvánosság legkülönbözőbb szinterein lehattunk tanúi annak, hogyan csapott össze a két ellentétes nézeteket valló tábor – de ez már egy újabb elemzés témája.

Maóval Kádár ellen – a „maoista összeesküvés” az állambiztonsági források tükrében

Az egyetlen említésre méltó 1968-as magyar ifjúsági baloldali szervezett tevékenység „maoista összeesküvés” néven vált ismertté, azonban ennek a csoportnak is nagyon szűk körű volt a hatása. Itthon szinte semmit nem lehetett tudni a többségében egyetemista fiatalok tevékenységéről és aztán a bírósági ítélet részleteiről. Sajtónyilvánosságot nem kapott az ügy sem 1968–1969-ben – egyetlen rövid hírtől eltekintve, amelyben közölték, hogy összeesküvés ügyében hirdetett a bíróság ítéletet²⁴⁹ –, sem később, egészen a rendszerváltozásig.

Mindeközben nyugati visszhangja volt a maroknyi fiatal szervezkedésének.²⁵⁰ Informális csatornákon keresztül egyetemi és értelmiségi körökbe eljutott a híre a maoista szervezetnek, de a részleteket homály fedte. Az elhallgatás, az összeesküvés titokzatos körülményei

miatt pedig az eset felhasználhatóvá vált a pártvezetők számára a kádári politika mint az egyetlen helyes út igazolására. Állítólag Aczél György,²⁵¹ a Kádár-rendszer kultúrpolitikájának első számú irányítója elrettentésül gyakran hangoztatta, hogy „mi lenne, ha a maoisták kerülnének hatalomra”.²⁵²

1967-ben, '68-ban, ha valaki maoistának vallotta magát Magyarországon, az a hatalom szemében egyet jelentett a szovjet (kül)politikával való szembenállással, hiszen Kádárék a Szovjetunió és Kína között megromlott viszonyban (is) a nagy testvér utasítását követték. Hogyan vélekedett a hazai hivatalos ideológia a kínai pártvezetőről? Mao Ce-tungot és politikáját az MSZMP és a sajtó – hangsúlyozva a moszkvai irányvonallal való egyetértésüket – rendszeresen kritizálta szovjetellenessége, a szovjet tábor egységének bomlasztása és nacionalizmusa miatt, azonban a kommunista terrorról, a kínai emberek között véghez vitt pusztításáról kevésbé beszéltek. „Az amerikai agresszorok ellen harcoló hős vietnami nép hábtámadása” az, ahogy Mao bomlasztja a szovjet tábor egységét – olvasható a vietnami háború idején az egyik korabeli napilapban.²⁵³ Maót bírálták a körülötte kialakuló személyi kultusz és több programja miatt is. Halála előtt egy évvel, 1975-ben a *Népszabadság* átfogó kritikát írt a Mao vezette kínai kommunizmusról. Ebben sorra vették téves intézkedéseit, többek között a „tisztá papírlap” elvét: „Ekkoriban fogalmazódott meg Maónak az a hírhedt tézise is, hogy Kína olyan „tisztá papírlap”, amelyre mindenféle írásjelet fel lehet festeni, mert a szegénység és az elmaradottság bizonyos „előnyökkel” jár. Leplezett módon, nacionalista alapállásból bírálta a szovjet tapasztalatokat és arra szólított fel, hogy a Szovjetuniótól ne tanulják el a rosszat, harcoljanak a „dogmatizmus” és az „északi szél” ellen, amin a nemzetközi kommunista mozgalom hatását értette.”²⁵⁴ Hasonlóan az elhíresült „virágozzék száz virág” mozgalmat is elítélték:

„Amíg a reális irányvonal hívei számára a Virágozzék száz virág [...] jelszó kísérletet jelentett a párt helyzetének az értelmiség körében való megszilárdítására, addig Mao Ce-tung és legközelebbi hívei részéről ez előre kigondolt provokáció volt.”²⁵⁵

Ugyanis szólásszabadságot hirdettek a szocializmus ellenségeinek, ami aztán ürügyet adott a pártbeli ellenfelek üldözésére.

Mao Ce-tung, a kínai diktátor – ma már érthetetlen a nyugati fiatalok rajongása iránta

A magyar és a szovjet pártvezetés köztudott Kína-ellenességével dacolva, illetve részben éppen ezért, néhány ifjú leplezetlenül lelkesedett Mao eszméiért.

A magyar és a szovjet pártvezetés köztudott Kína-ellenességével dacolva, illetve részben éppen ezért, néhány ifjú leplezetlenül lelkesedett Mao eszméiért.

Bence György,²⁵⁶ akkoriban publikációs tilalom alá eső filozófus visszaemlékezése szerint „a maoistaság mást jelentett 1966 előtt és után. Előtte a maoisták a szovjet–kínai vitában foglaltak állást. Nehéz erről ma gúnyos fintor nélkül írni, pedig véresen komoly ügy volt. [...] Azt szerették volna [...]: legyen még keményebb a proletariátus vasökle! Mint maoistáink kínos meglepetésére kiderült, ahhoz elég kemény volt, hogy sokuknak egy életre ellássa a baját.”²⁵⁷

S természetesen a nyugati szellemi hatások is szerepet kapnak a hazai maoista szervezkedés magyarázatában, hiszen a párizsi, nyugat-berlini és amerikai egyetemisták között is rendkívül népszerűek voltak a kínai vezér tanításai, különösen a Nagy Kulturális Forradalom²⁵⁸ keltett lelkesedést a nyugati ifjúság körében. Az újbalsoldal egy része nem vette észre, hogy Kínában „a terror a kommunizmus saját, lassanként megszilárduló intézményei ellen fordult”.²⁵⁹

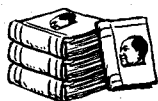
Vissza a „tisztá forráshoz” – a maoisták céljai

Nem könnyen érthető ennyi év távlatából, miért voltak vonzóak az alig több mint két tucat újbals magyar fiatal számára Mao és a hithű kommunistáknak látszó diktátorok (Fidel Castro, Rákosi Mátyás) nézetei. Ahogy Révai Gábor,²⁶⁰ a szervezet egyik tagja írja önéletrajzában: „Miért éppen balról kekeckedtek a rendszerrel?”²⁶¹ Miért nem volt elég az a puha diktatúra, amit az 1956-os forradalom leverését és a megtorlásokat követően Kádár vezetésével a párt kiépített, s miért látták jobb világnak a keményebb proletárdiktatúrát?

Nemcsak a hatalom, de a kortársak sem fogadták egyértelmű lelkesedéssel a szélsőbalos tiltakozást.

„A '68-as újbalsoldaliság nyugat-európai, amerikai messianizmus a mi számunkra elfogadhatatlan szörnyűség volt” – summázta véleményét a hatvanas években az úgynevezett Muskáti-körhöz, a fiatal művészek és értelmiségiek társaságához tartozó Ungváry Rudolf.²⁶²

Heller Ágnes filozófus, a marxizmust újragondoló budapesti iskola egyik vezető személyisége visszaemlékezése szerint kifejezetten

haragudott a „sztálinista álláspontot” képviselő maoistákra.²⁶³ Másik kortársuk, Kenedi János²⁶⁴ – aki a maoista csoportokhoz kötődő Haraszti Miklóssal együtt a hetvenes években a demokratikus ellenzék fontos aktivistája volt – pedig úgy jellemezte a „kommunista ivadékok” maoista szervezkedését, mint a legjobb lehetőséget, amivel téríteni lehet a kommunizmus ellen, annyi „badarságot beszéltek”.²⁶⁵

Mao magyar hívei naivan úgy vélték, Kínában tiszta szocializmus valósul meg, nem úgy, mint Kádár János vezetése alatt, aki a fogyasztás középpontba helyezésével, a „frizsiderszocializmussal”, vagy másik becenevén a „gulyáskommunizmussal” lejjebb adott a szocializmus és a távlati célú kommunizmus legfontosabb célkitűzéseiből, így az egyenlőség és közösségi életérzés megvalósításából. Hittek abban, hogy marxista elveken nyugvó társadalmat létre lehet hozni, és úgy vélték, ehhez legközelebb a Mao által kialakított kommunizmus áll Kínában. A Kádár-rendszert megalkuvónak, túl liberálisnak tartották, kevesellték a rendszer baloldaliságát, s miközben meggyőződésük szerint a tiszta forráshoz nyúltak vissza Marx és Lenin nézeteinek újraértelmezésekor, és Mao tanításainak követésével, a Kádár-rendszer ellenzékévé váltak – ha csak rövid időre is, 1967–1968-ban. A maoisták „balról” támadták a Kádár-rendszert, ám superdogmatikus eszméikre építő szervezkedésük nem csupán rövid életű volt, de valódi veszélyt sem jelentett a szocialista államra.

Dalos György, az 1968-as per egyik vádlottjának visszaemlékezését felidézve pontosabb képet kapunk az akkori huszonéves fiatalok motivációiról.

„Ennek látható célja az volt, hogy a lagymatag KISZ-nél tevékenyebb szolidaritást mutasson az Egyesült Államok ellen harcoló Vietnám iránt. [...] A vietnami és egyéb akciókat (pl. a görögországi katonai puccs elleni engedély nélküli tüntetést 1967. május elsején) egy szűkebb konspiratív csoport irányította, [...] s amely önmagát 1967. novemberi röplapján »Magyar Forradalmi Kommunisták Csoportjaként« jelölte meg. Ugyanebben az időben kidolgoztak egy 36 pontból álló Programfelhívást, amelynek 34. pontjában kimondták, hogy céljuk a »revizionista, burzsoá-bürokrata rendszer erőszakos megdöntése« és egy kínai típusú szocializmus megvalósítása Magyarországon.”²⁶⁶

Mao magyar hívei naivan úgy vélték, Kínában tiszta szocializmus valósul meg, nem úgy, mint Kádár János vezetése alatt, aki a fogyasztás középpontba helyezésével, a „frizsiderszocializmussal”, vagy másik becenevén a „gulyáskommunizmussal” lejjebb adott a szocializmus és a távlati célú kommunizmus legfontosabb célkitűzéseiből, így az egyenlőség és közösségi életérzés megvalósításából.

Kádár János látogatása egy általános iskolában, 1985-ben

A per és a vádlottak

A „maoista összeesküvés” kemény magja 10-12 főből állt, kisugárzása ennél nagyobb volt, az 1968 januárjában beindult rendőri eljárás során 50-60 tanút idéztek be. Informális kapcsolatot tartottak fenn egy hasonló irányzatú görög emigráns szervezettel, és az MSZMP ultrabalos álláspontot képviselő néhány tagjával is.²⁶⁷

Az államvédelmi nyomozás 1967 novemberében indult rölapok terjesztése miatt. Előzetes letartóztatásba helyezték Pór Györgyöt és Bencze Sándort, az ELTE bölcsészkar hallgatóit, Simon Pétert, a Közgazdaságtudományi Egyetem diákját, valamint Malgot Istvánt, az Iparművészeti Főiskola szobrásztanulóját. 1968. május-júniusban zajlott a maoista per a „Kínai Kommunista Párt által hirdetett szektás, dogmatikus nézeteket” magáénak valló csoport irányítói ellen, az elsődleges vádlott Pór György, és a másodrendű vádlott Bencze Sándor volt. Összesen kilenc összeesküvőt vádoltak röpcédula terjesztésével, és az államrendet veszélyeztető összeesküvéssel.

„A súlyos vád ellenére viszonylag enyhe ítéletek születtek: a fővádlottat két és fél esztendei, szigorított börtönben letöltendő szabadságvesztésre ítélték, s rajta kívül csak három személynek kellett ténylegesen bevonulnia a börtönbe. A többiek szabadságvesztését, így az enyémét is, három év próbaidőre felfüggesztették”²⁶⁸ – írja Dalos György az eseményekről.

A hat hónaptól két és fél évig terjedő büntetési tételeket kiszabó ítélet mellékbüntetései voltak az egyetemekről való kitiltás mellett a publikációs és egyéb tilalmak, amelyeket a bírósági döntés nem tartalmazott.²⁶⁹ A maoista fiatalok közül Pór György 1969-ben szabadult, Bencze Sándort kétévi, Simon Pétert nyolc hónapi letöltendő börtönbüntetésre ítélték, a büntetésüket később harmadolták. Gáti Tibort, Révai Gábort és Vizl Eduárdot a bíróság a Pór György és társai elleni államellenes összeesküvés per résztvevőiként felfüggesztett börtönbüntetésre ítélte.

A következőkben elsősorban állambiztonsági források alapján mutatjuk be a „maoista összeesküvés” szereplőit és a tanúvallomások alapján tevékenységüket.²⁷⁰

A per egyik vádlottja, majd elítéltje Pór György volt, az ELTE orosz-történelem szakának egyetemi hallgatója. 1966-ban rendőrhá-

tósági figyelmeztetést kapott, és két félévre kizárták az egyetemről az ellene indult rendőrségi eljárás miatt.²⁷¹ Pór Györgyöt 1968. január 23-án vették őrizetbe, mert „a Magyar Népköztársaság politikai, gazdasági és társadalmi rendje elleni gyűlölet felkeltésére alkalmas tevékenységet folytatott”.²⁷² Bencze Sándor egyetemi hallgatót 1968. január 27-én vették őrizetbe, izgatás büntetnének gyanúja miatt.²⁷³ Előzetes letartóztatásának elrendelésekor a vád már összeesküvés volt.²⁷⁴ Eszerint Pór Györggyel közösen 1966 őszétől egy párt megalapítását tervezték, és a revizionizmus (ezalatt a kádári pártpolitikát értették) elleni harcot tűzték ki célul.

Bencze Sándor 1963-ban érettségizett a Radnóti Miklós Gimnáziumban, és felvételt nyert az ELTE BTK magyar-orosz szakára úgy, hogy az Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyen orosz nyelvből 3. helyezést ért el. Másodéves korában a magyar szakot leadta, helyette tudományos szocializmus szakon folytatta tanulmányait. 1964 őszén választották meg Benczét az ELTE bölcsészkarán KISZ-alapszervezeti titkárnak, Pórt pedig agitációs és propaganda titkárnak. Pór Györggyel 1963 tavaszán, egy orosz nyelvi vetélkedőn ismerkedett meg.²⁷⁵ 1964-ben alakult egy szorosabb baráti kör,²⁷⁶ amelynek összejövetelein munkásmozgalmi dalokat énekeltek, zenét hallgattak, vitatkoztak művészeti és politikai kérdésekről, a magyar társadalom problémáiról. 1964-ben meghívták az olasz követség egyik munkatársát is, más alkalommal bíralták Hruscsovot, bibliográfiát állítottak össze a marxizmusról. A baráti társaságot Bencze Sándor úgy ábrázolta, mint amely megőrizte azt a forradalmi romantikát, amely a KISZ-ből már hiányzott. Pór beszélt a proletárdiktatúráról, megvitatták az osztályharc éleződését is, érdektelenség miatt azonban hamar abbamaradt a vitakör, és 1965-ben a baráti társaság felbomlott.

Ezt követően a politikai aktivitás a vietnami háború elleni tiltakozás köré szerveződött. 1966-ban alakult meg a Szolidaritási Bizottság, amelynek keretében vasárnap társadalmi munkát végeztek, és ebből szolidaritási bélyegeket vásároltak. Jelszavuk ez volt: „Segítsük őket, minket védenek, Vietnam a mi ügyünk.”²⁷⁷ A társaság vietnami vasárnapokat szervezett és internacionalista kultúrműsorokat. A KISZ-klubban politikai vitákat tartottak Vietnammal, megszervez-

ték a pol-beat zenét képviselő Gerilla együttes fellépéseit, elsőként az Oszolytetőre szervezett túrán. Imperializmusgyűlöletüket kifejezve 1966-ban a BNV (Budapesti Nemzetközi Vásár) amerikai pavilonja előtt szétszórták a KISZ vietnami röpcéduláit, és a falakra „El a kezekkel Vietnamtól” feliratokat ragasztottak. Május 1-jén az amerikai nagykövetség előtt tüntettek: elégették az ezredik lelőtt amerikai repülő szimbolizáló makettet, Révai Gábor mondott egy pár perces beszédet, majd a rendőrség felszólítására szétoszlottak.

1966 nyarán a KISZ KB tüntetést szervezett az amerikai követség elé a genfi egyezmény megkötésének évfordulóján. Azt megelőző éjjel az egyik csoportban Bencze és barátai, a másik csoportban a budai Várban Révai és barátai jelszavakat festettek a falakra: „Tüntessetek Vietnámért, Johnson hóhér, Vietnam a mi ügyünk”. Ekkor egy rendőrjárőr előállította őket az V. kerületi kapitányságra, de még aznap éjjel ki is engedték őket. Mivel hol engedéllyel, hol pedig engedély nélkül szerveztek tüntetéseket, ezért az egyetemi KISZ 1966 decemberében feloszlatta a Szolidaritási Bizottságot, vezetőit pedig frakciós tevékenység vádjával kizárta a szervezetből.²⁷⁸

Pór György a Kínai Nagykövetség fogadásán ismerkedett meg a Sztolakisz Vangelisz nevű görög fiúval, aki nagy hatással volt rá. Albániáról és Kínáról szóló anyagokat kaptak angol és orosz nyelven, többek között ezek hatására Pór és Bencze tanulmányokat írtak *A hatalomért folytatott harc és Világ proletárjai és elnyomott népe egyesüljete*k címmel.

A per másik vádlottjával, Malgot Istvánnal 1966. április 4-én ismerkedett meg Pór György a Fiatal Művészek Klubjában egy vitán. Az albán kommunizmus iránti érdeklődésük is összekötötte a társaság tagjait, Malgot hallgatta a tiranai rádiót és az érdekesebb híreket leírta.

A felfüggesztett börtönbüntetésre ítélt Vizl Eduárdot Pór gimnazista kora óta ismerte. Bár eleinte úgy tűnt, jól együtt tudnak működni vele, 1967 nyarára csalódtak benne. Bár ezt akkor még nem tudták, de aggodalmuk jogos volt: őt építette be az állambiztonság ügynöknek.

Vámos Miklós így ábrázolta alakját és ügynöki tevékenységét 2004-ben: „Azt a bárányszemű fiút ismertem korábról, a Dalos György körüli baráti társaságból. Vizl Eduárdnak hívták. Ez nagyon

tetszett, főleg a Vizl. De az Eduárd is. Még jobban a kettő együtt. Regényhősnek való. Ő azonban meg akarta változtatni: ilyen névvel nem lehet az ember magyar költő. Miért ne lehetne? Rázta a fejét. Rengeteg változatot számba vett, úgy tűnt, mindent meggondolt és megfontolt, amikor közölte velünk: Varsa Endre leszek! Nem az igazi, véltem én. Miért? Varsa verse. Ez hatott. [...] Edu immár évek óta halott, fiatalon végzett vele a szörnyű betegség. [...] Kínzó értesülés (forrás: Dalos György), melyet talán inkább magamban kéne tartanom, hogy a hatvanas években Vizl Eduárdot besúgóvá zsarolta a megfelelő ügyosztály. Diák fedőnéven jelentett a barátairól, Pór Györgyről, Dalosról és bűntársaikról [...]. Edu Diák azonban már hamarabb »dekonspirált«. Bevallotta, hogy ő a megfigyelőjük, s akkor beszervezőivel is közölte, nincs tovább. Bosszúból kizárták az ország összes oktatási intézményéből, esztergályos lett, az egyetemet csak több év múltán fejezhet be. Vélhetőleg én is a megfigyeltjei közé tartoztam, mint az egész Gerilla együttes. Nem tudom, barátai megbocsátottak-e. Én nem haragszom. Sajnálom őt. Súlyos teherként cipelhette görnyedt hátán a vétkét. Soha nem beszélt róla. Pedig úgy talán könnyebb lett volna.”²⁷⁹

Az 1968-as per után a Pór-féle csoport megszűnt, a maoizmus mint eszméáramlat a továbbiakban Magyarországon semmiféle érzékelhető hatást nem gyakorolt.²⁸⁰

Laza szálakkal kapcsolódott a maoista csoportokhoz, mégis az 1960-as évek második felének és 1968 újbaloldali ifjúsági megmozdulásainak egyik központi szereplője Haraszti Miklós volt. Kiterjedt személyes kapcsolatai révén több baloldali ideológiától vezérelt csoportra és tevékenységre volt befolyással, segítette a pol-beat és a Gerilla együttes megalakulását, szervezte a vietnami bizottságok programjait, verset írt Che Guevaráról, amiért rendőrségi figyelmeztetésben részesült, beszédet tartott a Lenin-centenáriumon, és 1968 után is folyamatos összetűzésben állt a hatalommal.

Az állambiztonsági anyagokból (nyomozati anyagok, tanúkihallgatások, megfigyelési jegyzőkönyvek)²⁸¹ tudható, hogy Haraszti Miklós, az ELTE magyar-filozófia szakos hallgatója ellen újbaloldali tevékenysége miatt 1966-ban izgatás büntetésének gyanújával eljárást indítottak, és figyelmeztetésben részesült. Az ELTE rektorhelyettese

„1968-cal megváltozott a helyzet. A »Prágai Tavasz« kudarca minden elhajlót érzékenyen érintett. Fel kellett figyelniünk a reményeink közösségére. Meg kellett értenünk, hogy valójában csak azokban a személyes szabadságokban vagyunk érdekeltek, amelyeket a kommunisták előszeretettel »polgárinak« gúnyoltak. Siettette a disszidenseket az 1968-as gazdasági reform is, mégpedig mind a »sikere«, mind a »kudarca«. Az előbbiből látnunk kellett, hogy nem következhetnek be a reformtól várt politikai konzekvenciák a szólás- és gyülekezési szabadság terén. A reform lefújása 1973-ban pedig arra figyelmeztetett, hogy a haladás sziszifuszait félútig sem engedi a rendszer, mielőtt a követ visszagurítja a mélybe.”

(Haraszi Miklós, 2000)

ezért 1966 novemberében fegyelmi vizsgálatot rendelt el ellene, ennek eredményeként fél évre eltöltötték az egyetemi tanulmányaitól. Mikor az egyetemet folytatta, 1970. február 18-án megrovást kapott. Olyan jellegű bűnei voltak, mint hogy Lenin centenáriumát Lenin-idézetek felolvasásával akarta ünnepelni. 1970. május 18-án az a dékáni határozat született, hogy nem államvizsgázhat.²⁸² 1970-ben Haraszi (és Pór Györgyöt) rendőri felügyelet alá helyezték.

A nyomozást elrendelő határozat szerint „Haraszi Miklós esetében izgatás bűncselekményének gyanúja merült fel: huzamosabb időtől fogva napjainkig környezetében és fiatalokból álló társaságokban, mint az újbaloldal képviselője a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi rendje, annak alapintézményei ellen gyűlöletkeltésre alkalmas kijelentéseket tett.”²⁸³

1970. június 12-én a nyomozás megszüntetéséről hozott határozatban az áll, hogy Haraszi Miklós elkövette az izgatást, mivel 1970. április 16-án egy lakásban gimnazistáknak korunk forradalmiságáról tartott előadásában kijelentette, hogy Lenin halála után elbürokratizálódtak a szovjetek és elváltak a dolgozók érdekeitől. A szocializmust építő országokban kialakult egy vezető réteg, a párt, amelynek érdeke elvált a munkásosztály érdekeitől, a dolgozóktól elidegenedett, s ez az ellentét egyre szélesedik az új gazdasági mechanizmussal.²⁸⁴

Haraszi Miklós 1968-ban szakított a maoizmussal és a későbbi demokratikus ellenzék meghatározó alakja lett. Az 1968-as „prágai tavasz” katonai erővel való elfojtása jelentette számára a geneziséét mindannak, mely elindította őt egy másik, a maoizmussal ellentétes ellenzéki úton, melynek következtében ismét folyamatos hatósági zaklatásnak volt kitéve.

„1968-cal megváltozott a helyzet. A »Prágai Tavasz« kudarca minden elhajlót érzékenyen érintett. Fel kellett figyelniünk a reményeink közösségére. Meg kellett értenünk, hogy valójában csak azokban a személyes szabadságokban vagyunk érdekeltek, amelyeket a kommunisták előszeretettel »polgárinak« gúnyoltak. Siettette a disszidenseket az 1968-as gazdasági reform is, mégpedig mind a »sikere«, mind a »kudarca«. Az előbbiből látnunk kellett, hogy nem következhetnek be a reformtól várt politikai konzekvenciák a szólás- és gyülekezési sza-

badtság terén. A reform lefújása 1973-ban pedig arra figyelmeztetett, hogy a haladás sziszifuszait félútig sem engedi a rendszer, mielőtt a követ visszagurítja a mélybe” – emlékezett vissza Haraszi Miklós 2000-ben.²⁸⁵ Megítélése szerint „Magyarországon ezzel meghalt a marxizmus. Az »elhajlók« voltak ugyanis az utolsó lelkes hívei.”

Mikor nem tanulhatott és csak fizikai munkát végezhetett, 1970 és 1971 között a Ganz-MÁVAG és a Vörös Csillag Traktorgyár marósaaként dolgozott. Tapasztalataiból írta meg *Darabbér* című könyvét a munkások valós helyzetéről a munkásállamban, amelyet ma úgy tartanak számon, mint az első lépést a magyarországi szervezett ellenzék megalakulása felé, és amely csak 1989-ben jelenhetett meg²⁸⁶. A kötet kéziratát 1973-ban lefoglalta a rendőrség, és szerzőjét államellenes izgatás vádjával 8 hónap felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték.

Haraszi a *Darabbér* című műve keletkezéséről és az éhségsztrájkjáról így ír: „Egyetemről kizárt, rendőri felügyelet alá helyezett költő voltam 1970-ben, amikor betanított marósnak álltam a kispesti Vörös Csillag Traktorgyárban, hogy megtapasztaljam az uralkodó osztályként ünnepelt munkásság életét. Egy éven át »hallottam sírni a vasat«, majd könyvet írtam nagy boldogságban, mert jó volt levelelni az öncenzúrát, s aztán az elutasított kéziratot osztogattam. [...] 1973 májusában államellenes izgatás címen letartóztattak. Azonban kététi éhségsztrájk után már szabadlábbon védekezhettem, hűséges és okos ügyvédet találtam, a beidézett író társ tanúk kiálltak mellettem, s végül »csak« felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték az utolsó íróperben, amely egyúttal az első szabadsajtó-per lett.”²⁸⁷

Az egykori maoista kör tagjai a bírósági ítéletet követően hamarosan eltávolodtak korábbi felfogásuktól, és visszaemlékezéseikben tevékenységüket tévedésnek ítélik. Révai Gábor, aki a per után évekig nem kaphatott értelmiségi munkakörben állást, diplomáját néhány évvel az ítélet után szerezhette meg, a rendszerváltozás után könyvkiadással foglalkozott. Önéletírásában ironikusan tekint maoista tevékenységükre: „1968 forró nyarán a magyar biliben mi voltunk a vihar.”²⁸⁸ Malgot István 1973-ban diplomázhatott, később a hetvenes évek híressé vált alternatív művészeti csoportjának, az Orfeo Együttesnek volt a vezetője. A rendszerváltozás óta szobrászként és kép-

zőművészként dolgozik. Pór György 1974-ben elhagyta az országot, Kaliforniában számítógépes rendszerekkel foglalkozott. Dalos György író, fordító, akinek az 1968-as ítélet után közel húsz évig nem jelenhetett meg könyve. A rendszerváltozás idején publikált *Hosszú menetelés – rövid tanfolyam a „maoista összeesküvés” egyetlen szépirodalmi feldolgozása.*

ÉLETMÓDVÁLTOZATOK

Budai Ifjúsági Park

Hiába a vasfüggöny, hiába a zárt határok, a Nyugaton terjedő újfajta életérzés és életmód Magyarországra is beszivárgott. 1968 – a politikai mozgalmak mellett – az életforma forradalma volt, új közösségi létformák kipróbálásának időszaka. A nyugati polgári életmód kiüresedett intézményes formáit jellemző divatos kulcsszó ekkoriban az elidegenedés, így az együttlét új formáit kereső fiatalokat az a „messianisztikus mámor”²⁸⁹ hatotta át, hogy a polgári elidegenedéssel szemben létezik más minősége az életnek. Mindezt az életérzést, a vágyat új közösségi formák kialakítására Magyarországon karakteresen csak kisebb csoportok – akkori kifejezéssel huligánok, galerik, hippik, kommunák – valósították meg.

Természetesen egészen mást jelentett hippinek lenni Keleten, mint Nyugaton, s másfajta veszélyekkel kellett számolnia egy magyar kommunista lakóinak, mint nyugat-berlini vagy kaliforniai eszmetársaiknak. A nyugati minta magyar megvalósítóinak számolniuk kellett a rendszer retorzióival, hiszen a pártállam a hatvanas évek első felében még a hosszú haját is nehezen viselte a fiúknál, gyakran az utcán is vegzálták a rendőrök emiatt a fiatalokat, az is előfordult, hogy a rendőr az utcáról a legközelebbi borbélyhoz vitte a fiút haját vágatni.²⁹⁰ S hogy a hatalom komolyan vette a fiatalok nevelését, mutatja az is, hogy a farmer viselése legmagasabb pártvezetői szinten is napirendre került. Kádár János is kitért a „modern divat” kérdésére 1967-ben, a KISZ VII. kongresszusán. „A vadnyugati nadrágokkal, meg a hajviselettel, meg a szakállal nem akarok foglalkozni” – jelentette ki a párt főtitkára. Majd az öltözködés túlzott ellenőrzését enyhítendő úgy fogalmazott „a párt, az ifjúsági szövetség nem divattervező cég és nem fodrászipari ktsz., és nem is kell az ilyesmivel foglalkoznia”.²⁹¹ Miközben tehát a hatvanas évek végére már engedékenyebb hangnemet ütött meg a fiatalok nevelésével kapcsolatos hivatalos álláspont, a Nyugatról importált közösségi formákban azonban továbbra is veszélyforrást látott a hatalom.

Huligánok

Az életmódváltozás és a rendszer elleni tiltakozás egyik sajátos megnyilvánulása volt a huligánok megjelenése. A huligán kifejezést már

az 1956-os forradalom leverését követően használta a hivatalos beszéd mód az „ellenforradalomban” részt vevő fiatalokra, a „huligánt” egyenlővé téve a bűnözővel. A hatvanas évek elejétől a közbeszédben a huliganizmust összekapcsolták a galerikkal, a galerik számának növekedését pedig mindvégig az 1956-os „ellenforradalmat” követő rendezetlen állapotokkal magyarázták.²⁹² Később, a hatvanas évek végén a hippik megjelenésével teljesen összemosta a fogalmakat a hivatalos diskurzus, és hippigalerikről beszéltek, majd a hetvenes évek elejétől a galeri szóhasználatot a „csövesek” váltotta fel.²⁹³

A huliganizmus a hatvanas évek első felében azért is vált társadalmi problémává, mert ezek a csoportok feltűnő jelenséggé, „eleven jelképei voltak a »friziderszocializmus« önellentmondásának”, ahogy Kenedi János fogalmaz saját huligán korszakának felidézésekor.²⁹⁴ A huligánok már létezésükkel a rendszerrel szembeni ellenállást képviselték, hiszen a kádári konszolidáció idején a szocialista kisboldogság (Trabant, telek, hétvégi ház) elképzelt keretéből kilógtak a magántulajdont és a fogyasztást mint életcéltagadó, semmittevő, lézengő magatartásukkal.²⁹⁵ Miközben a korabeli sajtó a huligánokat bűnözőként állította be, sokszor valójában az ellenkultúra irányába történő nyitás lehetőségét keresték, olyan kultúra iránt voltak fogékonyak, amely alternatívát kínált a hivatalosan támogatott művekkel szemben. „Kultúra és életveszély összetartozott”,²⁹⁶ mivel a huliganizmus összetartó erejét többek között a tiltott művek iránti vágy jelentette. Délelőttönként a „Kalefon”, vagyis a Moszkva téren rendszeresen összeverődő fiatalok, akik közül többen az iskolából lógtak, délután a Muskátliban kötöttek ki, abban a budapesti preszszóban, amely a hatvanas években a modern művészet és a politikai másként gondolkodás gyülekezőhelyévé vált. A „hosszú hajú fiatalok” ellenállásának szimbólumává az 1961-ben megnyílt Ifjúsági Park,²⁹⁷ népszerű nevén Ifipark feletti Nagyfa vált. A hatvanas évek végén az Ifipark forgalmának növekedése miatt bevetett erősebb rendőri ellenőrzés kiterjedt a szórakozóhely feletti sétányra és az ott tanyázó, idejüket semmittevéssel töltő, hippi kinézetű társaságra. Országos nyilvánosságot a Nagyfa galeri az 1969 nyarán a belvárosban tett „felvonulásukat” követően kapott, a rendőrség által botrányosnak ítélt

séta és aztán a bírósági perük a napilapok mellett a televízió bűnügyi magazinjában, a Kék fényben is szerepelt.²⁹⁸

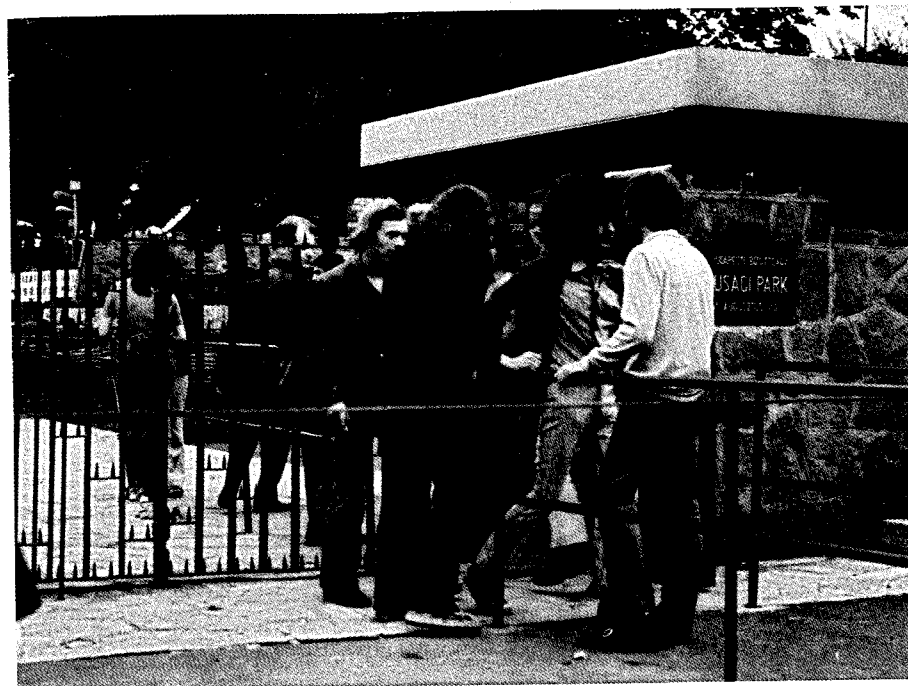
A huliganizmus terjedését mutatta, hogy a fiatalok országos huligántalálkozó megszervezésére készültek Balatonföldváron. Egy ilyen eseményen feltehetően több volt az igazoltató rendőr, mint a tényleges résztvevő, így ez a huligántalálkozó sem jött létre. Visszaemlékezése szerint Kenedi János is csak Zamárdiig jutott, ahol letartóztatták, bevitték a földvári rendőrségre, így a hétvégét mégis együtt töltötte a többi, a vonatról és az országútról összegyűjtött huligánnal. A szabadeljárásuk ára az volt, hogy röplabdában legyőzték a rendőrök csapatát²⁹⁹ – groteszkül végződő lázadás 1963-ban, a konszolidációt építő Kádár-rendszerben.

Magyar hippik

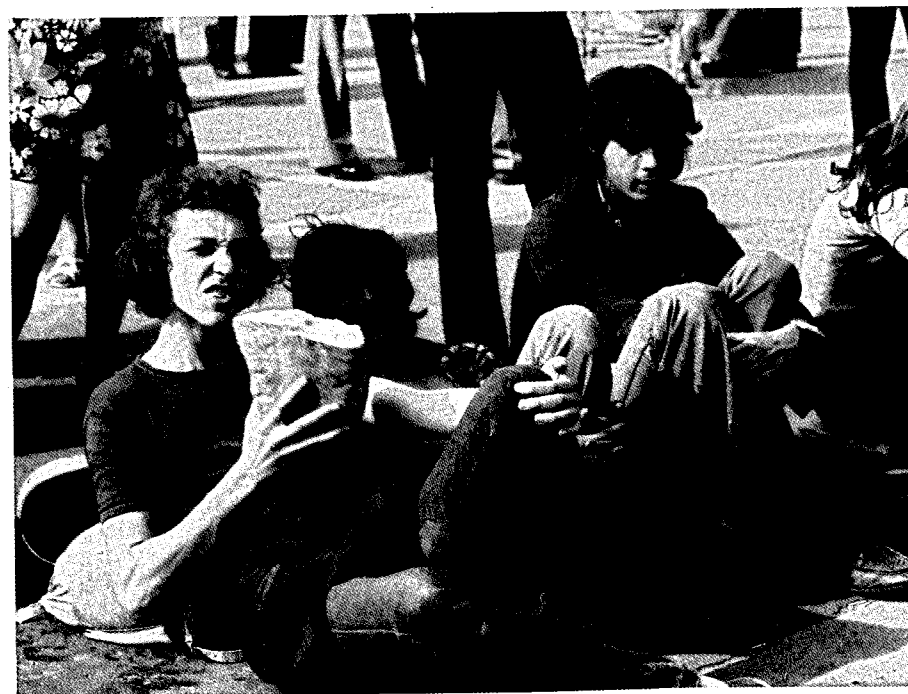
Mikor néhány évvel később nyugati mintára a hippik is megjelentek Magyarországon, bár számuk kevés volt, természetesen a szocialista rendszer kereteibe nem illeszkedő jelenséget szerették volna szőnyeg alá söpörni a hazai ifjúságpolitikusok. Akárcsak nyugaton, hippinek lenni Magyarországon is egybecsengett a fiatalok lázadási vágyával, az 1960-as évek második felének, a '70-es évek eleje szürke, puha diktatúrájának életformájával szemben. Az önmagukat hippinek vallók kifejezték összetartozásukat feltűnő öltözködésükkel, hosszúra növesztett hajukkal és arcszőrzetükkel, közös nyelvük pedig a zene volt. „Vadultan varrjuk a virágmintás ingeket, piros kordbársony nadrágokat, V alakra formáljuk az ujjainkat és béke jeles VW mikrobuszra vágyunk” – írja visszaemlékezésében a hippikorszak egyik fontos figurája, Mezey András.³⁰⁰ Ugyanakkor nem beszélhetünk egységes hippimozgalomról Magyarországon. Egy részük a fővárosi galerikhoz tartozó nagyvárosi vagány volt, mások avantgárd képzőművészeti és zenei körök tagjai voltak. A képzőművészek legtöbbször elzárt helyeken hozták létre alkotásaikat (gyakran performance-t), amelyek csak szűk szakmai közönség számára voltak hozzáférhetőek, így „nehezen (vagy nehezebben) voltak ellenőrizhetőek ezek a művek a hatalom számára”.³⁰¹ Sajátossága a magyar hippivilágnak, hogy az ehhez az

A huliganizmus a hatvanas évek első felében azért is vált társadalmi problémává, mert ezek a csoportok feltűnő jelenséggént „eleven jelképei voltak a »frizsiderszocializmus« önellentmondásának”, ahogy Kenedi János fogalmaz saját huligánkorszakának felidézésekor. A huligánok már létezésükkel a rendszerrel szembeni ellenállást képviselték, hiszen a kádári konszolidáció idején a szocialista kisboldogság (Trabant, telek, hétvégi ház) elképzelt keretéből kilógtak a magántulajdont és a fogyasztást mint életcéltagadó, semmittevő, lézengő magatartásukkal. Miközben a korabeli sajtó a huligánokat bűnözőként állította be, sokszor valójában az ellenkultúra irányába történő nyitás lehetőségét keresték, olyan kultúra iránt voltak fogékonyak, amely alternatívát kínált a hivatalosan támogatott művekkel szemben. „Kultúra és életveszély összetartozott”, mivel a huliganizmus összetartó erejét többek között a tiltott művek iránti vágy jelentette.

Már a hosszú haj a divat, és a farmerviselet is megengedett

Hippik vagy huligánok? A semmittevő fiatalokra a rendszer bűnözőként tekintett

életformához vonzódó fiatalok egy része pártfunkcionáriusok gyereke volt, akik egyszerre lázadtak párttag szülei életvitele és a szocialista rendszer normái ellen. Ők jutottak hozzá a vágyott nyugati holmikhoz, „nekik hoz az apuka nyugati lemezeket és farmert, ők szívnek marihuánás cigit a hollandiai kiküldetésén”.³⁰²

A hippifogalom Magyarországon először a külföldi tudósításokban jelent meg, néhány évvel azt követően, hogy az Egyesült Államokban, 1964-ben először használták a hippikifejezést a hosszú hajat, pólót, farmert, színes ruhákat viselő, a társadalmi kötöttségekkel szembehelyezkedő, gyakran kommunákban élő, a vietnami háború ellen fellépő és általában a békét hirdető fiatalokra.³⁰³ A korabeli sajátó a hippimozgalomról – hasonlóan számos nyugati zenei irányzat és szubkultúra bemutatásához – a hazai fiatalokat nevelő szándékkal írt, elítélve és ironikusan (le)kezelve a hippiséget.

Az egyik első tudósítás az amerikai hippikről a *Népszabadságban* 1967-ben jelent meg, címe *Hippiek a Times Square-en* volt, még „hippie” írásmóddal. Ebben lényegében a hippiköltözkedés, életforma és gondolkodás valamennyi sajátossága tömörítve és erősen karikírozva megjelenik.

Először a hippik viselkedését kifogásolja a szerző:

„Az egyik nudista képeket és folyóiratokat árusító boltból kitóduló különös fiatalok csoportjába ütközöm. »Ó, pardon, uram – hajol meg mélyen előttem egy szakállas, hosszú hajú fiatalember, aki jót lökött rajtam –, remélem, nem túlságosan térítettem el a kijelölt és előzetesen, tervszerűen beprogramozott röppályáról, mely önnek rendeltetett a világegyetem e kis darabján.« Szóhoz sem jutok az elképedéstől. [...] furcsa, bizonytalan érzés fogott el, amint e hangoskodó csoport kellős közepére kerültem.”

A magyar újságíró deviánsnak ábrázolja a hippiket, majd az öltözködésükön viccelődik:

„Nyolcan vannak, négy fiú és négy lány, de olyan zajosak, mint ha legalább ötvenen lennének. Két lány és egy fiatalember meztelenül lépked, a tócsákba beletalpalva, hogy a járókelők ruhájára fröccsenjen a piszkos víz. Közben az ő ruhájuk is beszározódik, de ezekért a nadrágokért igazán nem kár; rongyosak, foltosak, s nehezen lehetne

eredeti színüket megállapítani. A fiatalember haja gondozatlanul lóg a nyakukba, s ha hátulról nézi a társaságot az ember, gondot okoz megkülönböztetni, kik köztük a lányok, mert a hosszú hajat mindkét nem viseli. Szembenézve azonban ilyen probléma nincs, a fiatalember állat szakáll »ékesíti«, s arcuk több napja nem látott borotvát. [...]”

Gúnyolódva tér ki a cikk a hippik szembenállására a fogyasztói társadalommal.

„A fiatalokból ömlik a zavaros panasz. Az állam – teher. A család is csak teher. Családot alapítani annyi, mint önként meghunyaszkodni, beállni az alázatosok sorába, fizetni a részleteket a jégszekrényért, eltartani a feleséget, gyereket. Elutasítjuk a hivatalos házaseletet – mondják. – A párok alkalmasszerűen, a kölcsönös vonzalom és meg egyezés alapján alakulnak ki. Alkalmi munkából fogunk megélni.”

Végül konklúzióként az amerikai társadalom gyógyíthatatlan válságjelenségeit fedezi fel a hippik létezésében:

„Az LSD, ez a divatossá lett, fantasztikus álmokat hozó kábítószer – ez lenne a társadalom ellen tiltakozó hippie-k végső menedéke? Elszomorodom. Ezek fogadkoznak, hogy »nem hunyaszkodunk meg semmi előtt«. Nem? Azt sem tudják, mi ellen tiltakoznak, azt sem, hogy miként lehet a tiltakozás eredményes, és nincs más tervük a jövőre, mint az LSD. Nem csoda, hogy a társadalom urai ártalmatlannak tekintik őket: nem ellenzéke, csupán áldozata a hippie ennek a rendnek. Tiszta szívvel, de zavaros fejjel fordultak szembe a meg nem értett világgal, és tragédiájuk, hogy az utazási irodák komikus turisztikai nevezetességgé mutogatják őket, mint egy különleges állatkert szabadon járó-kelő, érdekes példányait.”³⁰⁴

1968-ban már a magyarországi hippik jelenséggel foglalkoznak a lapok, és az amerikai után egyáltalán nem meglepő az új ifjúsági viselkedés és öltözködés hazai megjelenésének cinikus ábrázolása.

A *Magyar Ifjúság* összeállítása a hippiket három csoportba osztotta: „a szerényebbek és magányosok öltözködésük különbségével, az intellektuelek zavaros nézeteikkel, a plebs pedig rendbontással próbálja kiváltani a hön óhajtott érdeklődést”.³⁰⁵ Gyakran ironizáltak a külsejükön: „...ez korántsem jelenti, hogy a hippik felismerve létezésük vagy akárcsak nézeteik anakronizmusát, megrohamozták a nyilvános

Az egyenrangúság és az emberi méltóság tiszteletben tartása jegyében egyszerre voltak a kommunák színterei a közösségi életnek és a magánszférának, valamint jellemezte a kommunákat a szexuális forradalom hatására a polgári házasság formájának tagadása, elsősorban abból a szempontból, hogy a feleknek hűségeseknek kellene lenniük egymáshoz a párkapcsolaton belül. A kommunát választók a szexuális forradalomban az elidegenedés felszámolásának egyik útját látták.

Az öntudatos nő miniszoknyában női magazinokat olvasva modernnek számított

Még új a szerelem – Magyarországon nem divat a szabad együttélési forma, a kommuna

fürdőket és fodrászüzleteket, majd alapos fürdés és hajvágás után el-futottak operabérletet vásárolni.”³⁰⁶

A hatvanas évek végén hippijelvények terjedtek a fiatalok között, „Ne dolgozz, aludj!”, vagy „Nekem minden mindegy” és „Kortyolj egy kis sört, ne tanulj!” feliratokkal. De népszerű volt a „Mit bámulsz?”, „Én jenkí vagyok” és a „Szeretem az LSD-t” felirat is Budapesten, s volt, aki – esetenként angol szöveggel – szexuális utalásokat tartalmazó kitűzőket viselt: „szuperlányra van szükségem”, „a szüzesség luxus”, „csókolj meg”, „szexuális partnert keresek”. E jelvények a „nyugatot majmoló” magyar fiatalok ellen kitűnő támadási felületet jelentettek. Amikor például a hippimozgalom jelszavaként híressé vált és Nyugaton oly népszerű „Make love, not war” magyar változata megjelent a fiatalok kitűzőin, a „szeretkezz, ne háborúzz” felirat teljes értetlenséget váltott ki. Az egyik lap újságírója úgy fogalmazott, hogy ez „a nyugati fiatalok céltalanul tengő-lengő csoportjainak” megnyerésére alkalmas jelszó, akik valójában csak a „gátlástalan szexualitás, az LSD és az alkohol bódulatában keresnek menedéket és ebből filozófiát csinálnak”.³⁰⁷ Az idézett cikk szerzője e feliratokat a szerinte együgyű reklámversikékkel vonta párhuzamba, amelyek „irtózatossághelyeket pufogatnak, hangzatosan, de mégis célt érnek, mert fölkeltek az érdeklődést a hirdetett áru iránt”.³⁰⁸ E jelvények láttán levont következtetés szerint viselőjük a gátlástalan szexualitás híve, amihez a sörön és a kábítószeren át vezet az út – általában így szóltak a Nyugatot utánzó magyar ifjúságért aggódó újságcikkek.

S még egy példa a hippijelenség ironikus ábrázolására, 1968 tavaszából: „A Jászai Mari téren egy uszodai ismerőssémmel találkoztam. Mosdatlannak látszik. Haja a nyolcadik csigolyájánál hullámszerű. Vé-gignéz magán. Egy kicsit röstellkedve mondja: – Van egy lányismerő-söm egy hippigaleriben. Nagyon tetszik. Fura dolgai vannak, kedveli az ápolatlan fickókat. Ezért már régóta nem borotválkozom. – Eközben látom, hogy vadonatúj farmernadrágjának kritikus helyén szív alakú kék folt díszül. Rajta krétával: Help! – Nincs semmi bajom – magya-ráz –, csak a lány azt olvasta valahol, hogy az igazi hippik rendkívül topisak. Rávarrtam nadrágomra a foltot. Hát mit csináljak – kérdezi panaszosan –, ha csak újra telik. Panoptikumba való figurák gyüle-

keznek. Arcukon (már amennyi látszik belőle) megájtás. Keresetten ócska holmikkban nyüzsögnek. Meztláb vagy színehagyott, rongyos tornacipőben sétálnak. Nagyon unatkoznak.”³⁰⁹

A hippikről a szocialista nyilvánosságban kialakult teljesebb kép-hez azonban hozzátartozik, hogy a hivatalos párt-sajtó ítélete mellett, illetve annak ellenére – ha kevés számban is, és az értelmiséginek szóló lapokban, de – megjelentek a hippik életformáját szimpátiával fogadó írások is.³¹⁰ A mozgalom pozitívumának a háború elleni békés lázadás mellett a bensőséges társas viszonyra alapuló közösségeket tartották, azt a szabad társulást, amit a korabeli magyar rendszer oly veszélyesnek ítélt.

Budapesti kommuna

Az életforma-forradalom nyugati országokban (különösen az Egye-sült Államokban, Nagy-Britanniában és Nyugat-Németországban) népszerű kísérlete volt a kommuna, a társadalomból kivonuló, az addigi kötöttségeket, hagyományos életmódot maguk mögött hagyó emberek együttélési formája. Az egyenrangúság és az emberi méltó-ság tiszteletben tartása jegyében egyszerre voltak a kommunák szín-terei a közösségi életnek és a magánszférának, valamint jellemezte a kommunákat a szexuális forradalom hatására a polgári házasság formájának tagadása, elsősorban abból a szempontból, hogy a felek-nek hűségeseeknek kellene lenniük egymáshoz a párkapcsolaton belül. A kommunát választók a szexuális forradalomban az elidegenedés felszámolásának egyik útját látták.³¹¹

Habár a társadalom egészét tekintve Magyarországon a kom-munáknak egyáltalán nem volt súlyuk és hatásuk, mégis érdemes megemlíteni jelenlétüket, mert a szocialista rendszer ideológiájától és a többségi életmódtól radikálisan eltértek. A hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején elméletben és gyakorlatban is foglalkoztak a szabad együttélés kérdésével: szociológiai-filozófiai írások taglalták mibenlétüket, és ezzel egy időben nyugati mintára voltak próbálko-zások is kommunák létrehozására. Magyarországi sajátosság, hogy a kommuna – a hagyományos értékrendszerrel való szakítás mellett –

„Egyrészt lakásmegoldás volt, másrészt pedig valamilyen fajta alternatív életforma, tehát mindenki egy kicsit más – azt hiszem legalábbis, én legalábbis úgy gondoltam, hogy ez valamilyen alternatív életforma. Bennem volt mindig valami családellenesség, hogy ez valami nem jó intézmény. Sokan voltunk ezzel így, és azt gondoltuk, hogy ez tulajdonképpen valamilyen módon egy alternatív életmódot jelent a hagyományos családcentrikus életmóddal szemben.”

(Gáti Tibor, 2013)

egy módszer volt a lakásínség megoldására is, mivel így egyetemi hallgatók, fiatal értelmiségiek költözhetek össze.

A kommunának egyaránt voltak hívei és ellenzői – igaz, az előbbire csak kevés példát találunk a szabad együttélési formáról folyó nyilvános diskurzusban. Az egyik, a szexuális forradalommal és a kommunával kapcsolatos, a témában gyakran hivatkozott írás Heller Ágnes és Vajda Mihály filozófusok közös cikke 1970-ből. Bár ennyi év távlatából idejétmúltak és talán utópisztikusak a szerzők állításai, érdemes mégis röviden összefoglalni gondolatmenetüket, mert jól mutatja, mit jelentett az életmód-forradalom szükségességéről, a változás igényéről való gondolkodás. A kommuna melletti érvelés ugyanis a meglévő hatalmi struktúrával való szembehelyezkedést jelentette, választ a valódi közösségek hiányára, egyúttal az antikapitalista közösségi forma egyik lehetőségét.³¹² Az életforma átalakítását a család felbomlásának folyamataként írták le, mivel a család nem igazi közösség, mert nem alkalmas a demokratikus készségek elsajátítására. A nemek közti kapcsolatok jövőjéről szólva azt a célt fogalmazták meg, hogy a párkapcsolatokban a felek ne birtokolják egymást, ne legyenek féltékenyek, és az örömhöz mindenkinek egyenlő joga van. A szerzők szerint a monogám házasság felbomlóban van, és a család mint együttélési forma helyébe a kommuna léphet. A kommuna tehát szabadon választott formája a mindennapi életnek, ahol három szabálynak mégis meg kell felelni: ki kell venni mindenkinek a részét a munkából, a közösségi munkamegosztásból és a gyerekek neveléséből.³¹³ Az új életmódmodell leírásával a szerzők számára a szocialista rendszer által kiépített és támogatott életforma-kritika volt a fontos, legalább annyira, mint hitet tenni az új közösségi élet mellett.

E cikk kommunapártolásával ellentétben, pár évvel később egy, a hagyományos értékektől és kötöttségektől szabadulni vágyó fiatalok együttélési szokásait vizsgáló tanulmány határozottan elutasította a kommunák társadalomépítő szerepét, a „kommunák feloldhatatlan belső ellentmondásai” mellett érvelve.³¹⁴ Négy típusát különbözteti meg: 1. Hippikommuna: tagjai lazák, improvizálnak, kivonulnak a természetbe. Önellátó közösségek, gyorsan szerveződnek, gyorsan bomlanak. Tagjai kábítószert használnak. 2. Szexkommunák: szabad

szexualitás kiélésére, kötetlen kapcsolatok létrehozására, csoporthá-
zasságokra szerveződnek. 3. Radikális vagy forradalmi kommunák:
céljuk forradalmi életmódjukkal a szocializmus egy válfaját megvaló-
sítani a mindennapi életben. 4. Vallásos kommunák, melyeket közös
vallási ideológia tart össze.³¹⁵

A kommunák általában rövid életűek voltak, aminek magyaráza-
ta, hogy „azzal a szándékkal hívták létre, hogy tagjaik, mint egyének,
ösztönvilágukat akadálytalanul kiélhessék. Az eszköz olyan kisközös-
ség, amely elősegíti, megkönnyíti ugyan a társadalomból való kilépést,
ám minél inkább sikerül a kommunának teljesítenie hivatását, vagyis
felszabadítani az egyént szociális gátlásai, mindenfajta társadalmi
norma, kötelezettség stb. alól, annál inkább széthullik atomjaira, s an-
nál kevésbé lesz képes arra, hogy közösség maradjon, s a társadalom-
mal szemben összetartsa tagjait.”³¹⁶

A teoretikus vitákkal párhuzamosan voltak fiatalok, akik a tet-
tek mezejére léptek, és megvalósították a szabadon választott társas
együttélés formáját. Egy budapesti, 1972-től működő kommuna életé-
ről szóló visszaemlékezés szerint egy tetőtéri lakásba költözött be tíz
fiatal értelmiségi.³¹⁷ Bár valamennyi kommunatag számára fontosak
voltak 1968 eszméi, a kommuna ötlete három elkötelezett marxistá-
tól származott, akikre nyilvánvaló hatást gyakorolt az újbaldali
ideológia, hiszen a „maoista összeesküvés” vádlottjai voltak (köztük
Pór György és Gáti Tibor), ezért ekkorra kizárták őket az egyetemről.
A kommuna egyik lakója visszaemlékezésében a hagyományos csa-
ládformától való eltérés újdonságát hangsúlyozta.

„Egyrészt lakásmegoldás volt, másrészt pedig valamilyen fajta
alternatív életforma, tehát mindenki egy kicsit más – azt hiszem leg-
alábbis, én legalábbis úgy gondoltam, hogy ez valamilyen alternatív
életforma. Bennem volt mindig valami családelленesség, hogy ez vala-
mi nem jó intézmény. Sokan voltunk ezzel így, és azt gondoltuk, hogy
ez tulajdonképpen valamilyen módon egy alternatív életmódot jelent
a hagyományos családcentrikus életmóddal szemben.”³¹⁸

A kommunában 3-4 pár és két független ember élt együtt. Min-
den párnak egy 8-10 négyzetméter alapterületű szoba jutott. Egy
közös nappali, konyha és fürdőszoba is tartozott a lakáshoz. A hely

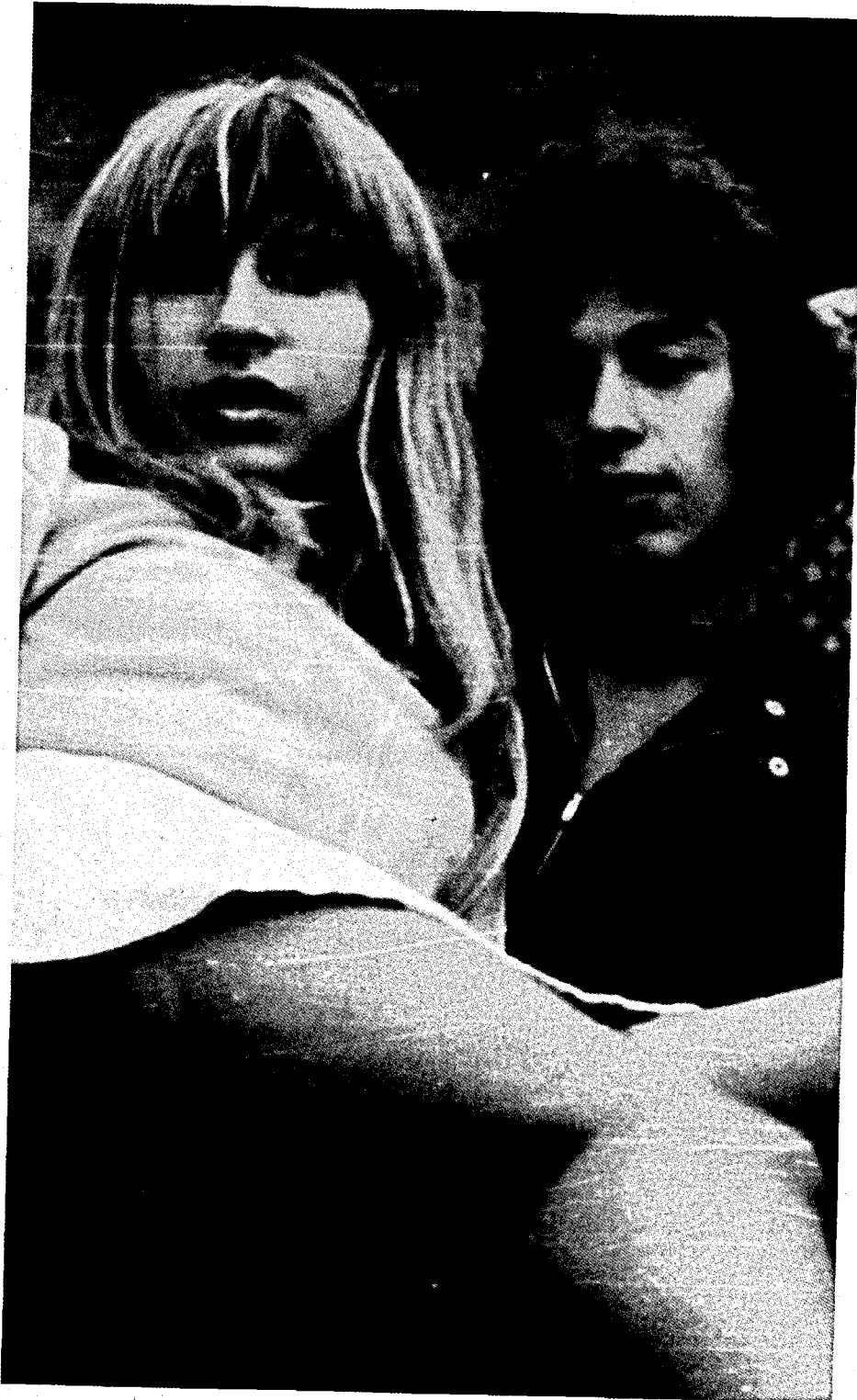
pezsgő társasági központ volt beszélgetésekkel, bulikkal. A kommu-
na felbomlásának kezdete az első gyermek megszületéséhez kötődött.
A gyermek születésével a tagok individualizmusa háttérbe szorult, a
szülők végül elköltöztek. A hatóság figyelmét az egyik tag öngyilkos-
sága a közösségre irányította, amely végül 1975-ben felbomlott.

Annak, hogy Magyarországon a kommunák nem voltak olyan
széleskörűen elterjedtek, mint Nyugaton, egyik oka az volt, hogy
csak egy szűk értelmiségi, baloldali ideológiával megfertőzött réteg
számára volt vonzó a kísérlet. „Úgy tűnik, a közösséget építeni akaró
szándék a mozgalmárságból maradt fenn.”³¹⁹ Másrészt természetesen
tartani lehetett az állambiztonsági megfigyeléstől, zaklatástól is.

**DALOK BALRÓL –
A POL-BEAT, AZ
ÚJBALOLDAL ÉS
A MEGFIGYELÉSEK**

A beatzene fiataljai. A KISZ vágya: a pol-beattal nevelni

Az 1960-as évek elejétől a nyugati országokban egyre népszerűbbé váló protest song 1966–67-re hazánkban is hívekre talált. A „tiltakozó dal” alapvetően abban különbözik a többi beat- vagy rockzenei ágazattól, hogy a daloknak erőteljes politikai és közéleti mondanivalójuk is van. A protest song Amerikában elsősorban a feketék jogainak érdekében folytatott polgárjogi mozgalmak, majd a vietnami háború elleni tiltakozás következtében vált kedvelté. A szocialista időszak pártvezetésének kapóra jött az irányzat, benne az imperializmusellenesség tetszett meg a funkcionáriusoknak, így a protest song magyar változatában a fiatalok nevelésének lehetőségét látták.

A hatvanas évek végére már Magyarországon is világossá vált, hogy a beatzene minden másnál jobban hatott a fiatalokra, ahogy Bródy János fogalmazott, „ez a zene nem szórakoztatóipar volt, nem is művészet, hanem valamiféle mozgalom”.³²⁰ A beatzene magyarországi történetének kezdete egybeesik a kádári konszolidáció időszakával, amikor a pártvezetés jobbnak látta megtűrni, mint tiltani a zenekarokat és énekeseket – természetesen folyamatos kontroll mellett. Hamarosan átkerült a fiatalok által kedvelt zene a „támogat” kategóriába, a cél a társadalomba való integrálása volt, hiszen így könnyebb is volt az ellenőrzése. A *Ki mit tud?*, a *Táncdalfesztiválok* és lemezkiadások pedig országos nyilvánosságot biztosítottak a fiatal előadóknak. A beatzene hatalmas sikerét és erejét látva a KISZ „rádöbrent, milyen jól ki lehet használni” a pol-beatben, az átpolitizált zenében rejlő lehetőségeket. „Nem vettük észre, hogy a fennálló politika nagyon ki fog használni bennünket” – fogalmazta meg Vámos Miklós,³²¹ az egykori Gerilla együttes alapítója visszaemlékezésében.³²²

Magyarországon kevés előadó vallotta magát e műfaj képviselőjének, és az évtizedet meghatározó más zenei irányzatok és előadók mellett eltörpült az ismertségük is. Ekkorra már az Illés együttes, a Metro,³²³ az Omega,³²⁴ Koncz Zsuzsa vagy Kovács Kati³²⁵ olyan népszerűek voltak, hogy a politikailag támogatott pol-beat nem igazán csigázta fel a közönséget.

A magyarországi pol-beat története mégis több szempontból érdekes. Közelebb visz például annak megértéséhez, hogy a hatvanas

években és a '68-as társadalmi mozgalmakban nyugaton népszerű személyek, művészek és műfajok – ebben az esetben olyan előadók, mint Bob Dylan³²⁶ és Peter Seeger³²⁷ – a szocialista Magyarországra begyűrűzve milyen metamorfózis után éltek tovább. Másrészt a pol-beat hazai helyzete megmutatja a Kádár-rendszer viszonyát a baloldali eszmékhez kötődő, de mégis rendszerkritikus megnyilvánulásokhoz. A zenészek tevékenységét a kezdetektől ellenőrzés alatt tartották: néhányukat megfigyelték, és előfordult, hogy cenzúrázták a szövegeiket.³²⁸ A megfigyelések elsődleges oka az volt, hogy néhány előadó szorosan kapcsolódott a radikális baloldali eszméket valló, maoista mozgalomhoz tartozó személyekhez.

Az elnevezés stigmája: pol-beat

A műfaj kiemelkedő képviselői többek között Bob Dylan, Joan Baez³²⁹, Donovan³³⁰ és Peter Seeger voltak. A magyar együttesek, szolisták egy része is az amerikai vonalat követte. A Gerilla együttes kezdetben a Peter, Paul and Maryt³³¹ (két férfi akusztikus gitárral és egy női énekes) tartotta követendő példának. Bob Dylan hatása Dinnyés József³³² fellépésén mutatkozott meg nyilvánvalóan, aki *Karrier* című számát, amellyel népszerűvé vált, éppúgy gitárra erősített szájharmonikán kísérte, mint az amerikai folkénekes.

Azonban míg Nyugaton protest songnak nevezték az irányzatot, addig Magyarországon a negatív politikai asszociációkat kiváltó pol-beat terjedt el. Az elnevezés Vámos Miklós, a Gerilla együttes egykori tagja szerint Bauer Tamástól³³³ származik (aki a Közgazdaságtudományi Egyetemen a vietnami háború ellen tiltakozó akciókat szervező Szolidaritási Bizottságnak volt a tagja, és a „Gerilla együttes szoros kapcsolatban állt ezzel a társasággal”³³⁴). 1967 tavaszán a KISZ Központi Művészegyüttesének székházában a pol-beat- és rockzenészek találkoztak, azzal a céllal, hogy a KISZ által felkarolt pol-beatet megismertesse és bevezesse a hazai könnyűzenébe. Dinnyés József visszaemlékezése szerint ezen a tanácskozáson született az elnevezés.

„Ez a tavasz fordulópontnak ígérkezett és ekkor valaki őrült, nem tudjuk kicsoda, kitalálta ezt a pol-beat elnevezést. Mindenki rosszul lett...”³³⁵

Dinnyés József daltulajdonos – a KISZ igyekezett a saját céljaira felhasználni a pol-beatet

„Ez a tavasz fordulópontnak ígérkezett és ekkor valaki őrült, nem tudjuk kicsoda, kitalálta ezt a pol-beat elnevezést. Mindenki rosszul lett...”

(Dinnyés József, 2017)

A korabeli sajtó cikkei arról is tanúskodnak, hogy a beatzenétől igyekeztek eltávolítani a pol-beatet, szerették volna nem annak leágazásának tekinteti, hanem például a munkásmozgalmi dalok újjászülött változatának. Volt olyan megközelítés, amely a korábbi munkáskórusokhoz kötötte az új dalos mozgalmat, egyfajta kapcsolatot feltételezve a századelővel, mások a trubadúrokhoz is hasonlították a pol-beat előadókat.

Bár a '70-es évek közepére a műfajnak már leáldozott a csillaga, egy 1975-ös Népszabadságban megjelent cikk visszatér a pol-beatre, szintén az elnevezést kritizálva, s ezáltal a beatzenétől megkülönböztetve annak átpolitizált műfaját:

„Kezdetben pol-beat volt e műfaj neve. Nagyon szerencsétlen elnevezés. A beatzenéhez, azonkívül, hogy mindkettőben főszerepet játszik a gitár, semmi nem fűzte; politizálásuk sem haladta meg a régi csasztuskák színvonalát. [...] a műfaj névvariánsai (csak mutatóba belőlük): city-folk, pol-jolk, pop-pol, pop-folk... és így tovább. A legéletképesebbek a „városi népzene” elnevezés tetszik; külön előnye, hogy ezt nem valamelyik gitáros találta ki, hanem [...] Bartók Béla. [...]”³³⁶

A pol-beat kisajátítása és felhasználásra saját célra azonban mindenekelőtt a KISZ részéről volt nyilvánvaló törekvés. Holott a pol-beat nem a hivatalos intézmények/szervezetek, mint pl. a KISZ kezdeményezésére jött létre, hanem az együttesek, énekesek saját maguk szándékából kezdtek el külföldi zenészeket utánózva társadalmi-politikai jelenségeket kritikusan megéneklő számokat írni. Így emlékszik vissza Szervánszky Attila is a kezdetekre: „Én is magamnak és a barátaimnak találtam ki a dalaimat. Csak rögtön ráugrott az egészre a KISZ.”³³⁷

Előadók és témák

A pol-beat kezdeti politikai támogatását jelzi, hogy 1967 májusában az *Ifjúsági Magazin* hosszú írást szentelt a hazai előadóknak és az egyre terjedő zenei mozgalomnak. A külföldi minta ekkor már egyértelmű, hiszen az előadókat a szerző Donovan, az angol folkzenész követőinek nevezte, ugyanakkor a műfaj hazai elnevezésében még teljes volt a bizonytalanság. A cikk protest songnak, pol-beatnek és

folk-beatnek egyaránt aposztrofálja a protest song hazai változatát³³⁸, de használták még a „tiltakozó dal” terminus technicust is. „A dalok őszinték, kritikusak, közéletiek, előadók tehetségesek” – írja a szerző, majd felsorolja az akkor ismert pol-beat előadókat: Szervánszky Attila, Dinnyés József, Oroszi Péter, Doleviczenyi Miklós és a Gerilla együttes.

A KISZ pártfogásába vette a pol-beatet és fesztivált szervezett az előadóknak. Az elképzelés szerint az akkor már rendkívül népszerű Táncdalfesztiválok mintájára rendezik, azzal a nem titkolt céllal, hogy népszerűsítsék a pol-beatet.

A Népszabadság 1967-ben a következőképpen hirdette a felhívást: „A KISZ, a Művelődésügyi Minisztérium, valamint a Magyar Rádió és Televízió jelíges pályázatot írt ki, amelyen bárki részt vehetett. Nagy számban érkeztek pályaművek: összesen 418 eredeti alkotás, kottán, magnetofonszalagon, illetve hanglemezen, a legváltozatosabb politikai-közéleti tartalmú szövegekkel. A zeneszerzőkből, kritikusokból és költőkből álló előzsűri többszörös szűrés után tizenöt dalt tartott már jelen formájában is előadásra és terjesztésre érdemesnek, ezeket egy közös hangversenyen maguk a szerzők, illetőleg a benevezett együttesek adják majd elő. Erre a bemutatóra július elsején, a KISZ-kongresszus zárónapján kerül sor, s itt újabb zsűri dönti majd el, hogy a most már alkotója nevével szereplő, tizenöt szám közül melyik nyeri el a 15 000 forintos első, a tíz-, illetve hétezer forintos második és harmadik díjat, valamint a DÍVSZ és a KISZ Központi Bizottság különdíját, meg a közönség díját, amelyet a helyszínen leadott szavazatok alapján ítélnék oda.”³³⁹

A Népszabadság megfogalmazása jól mutatja a politikai szervezet beavatkozásának célját, a beatzene ideológiai átítatásának szándékát: „Százával küldték be a fiatalok a pol-beateket a pályázatra. Lám, a modern ifjú: formájában beat, tartalmában KISZ.”³⁴⁰ Más kérdés, hogy a közönségnek nemigen kellett az új könnyűzenének ez a változata.

A pol-beat fesztivál döntőjét 1967. június 23-án este 20 órakor, főműsoridőben közvetítette a Magyar Televízió a Vígyszínházból. Az egyik nyertese és a magyarországi pol-beat legismertebb együttese Vámos Miklós (akkor még Vámos Tibor néven) és Berki Tamás³⁴¹ ál-

tal alapított Gerilla együttes volt. „A műfaj leghaladóbb vonalának úttörő magyarországi képviselőjét”³⁴² látta benne Maróthy János³⁴³ népzene kutató, aki bábáskodott a pol-beat hazai megszületésénél és segítette terjesztését, és fontos szerepet töltött be a Gerilla menedzselésében is. Maróthy a beatzene ideológiai leágazásának tartotta a műfajt, és népnevelő hatása mellett érvelt 1968-as írásában. A szocialista országokban terjedő politikai dalt olyan alulról jövő kezdeményezésnek látta, amely a „kulturális tömegmozgalom új, intenzív formája”³⁴⁴. Így remélhette a politika, hogy a fiatalok végül is a koncerteken is a hatalomnak tetsző módon politizálnak, beszélnek közéleti kérdésekről.

A Gerilla együttes életében fontos szerepet töltött be Haraszti Miklós, a hatvanas évek második felében felerősödő rendszerkritikus újbaloldali mozgalom egyik vezető alakja. Ez a kapcsolat a Gerilla együttest összekötötte az illegális szélsőbaloldali diákcsoportokkal, amelyek – többek között – Mao Ce-tung tanaira hivatkozva, az MSZMP-t és a fennálló szocializmust támadva „többé-kevésbé nyílt propagandatevékenységet fejtettek ki”³⁴⁵ – de az együttes soha nem vett részt a szervezkedésben. A Harasztival való kapcsolat a hatalom szemszögéből nézve mindenesetre rossz fényt vetett Vámos Miklósrá, akit 1970-ben rendőrhatalósági figyelmeztetésben részesítettek, mert – ahogy a szerző idézi *Félnóta* című regényének előszavában a rendőrségi indoklás szövegét – „1. Jó barátságban állt Haraszti Miklóssal, 2. az ön eszméi rendszerellenesek”³⁴⁶. Vámos tizenöt éves volt, mikor Haraszti tanácsára vietnami háború ellenes dalokat kezdett előadni. A Gerilla együttes ötlete és elnevezése is Harasztitól származott. „Kitalálta, hogy legyen egy zenekar, amelyik a Vietnami vásárnapokon játszik”³⁴⁷ és a számok szövegét is részben ő szerezte.

1991-ben így emlékezett vissza Vámos Miklós saját és Haraszti szerepére: „Mi a Gerilla együttessel, én a novelláimmal, a művésztünkkel próbáltunk a fennálló politikai rendszerrel szembeszegülni, és nem a személyes magatartásunkkal. Haraszti Miklóssal, akit nagyon szerettem, hiszen számomra ő valamilyen apahelyettes volt, nagyon sokat vitatkoztam erről. Úgy véltem, hogy neki mint tehetséges költőnek is inkább verseket kellene írnia. A mi elkötelezettségünkhöz

az tartozott, hogy mondanivalónkat olyan széles réteghez kell eljuttatnunk, amilyenhez csak lehetséges. Ha egy rendszert rombolni akar az ember, akkor ne a »Kőbányai Dugattyúban« publikáljon, hanem legalább az *Élet és Irodalomban* vagy a *Népszabadságban*. A történelem fényében lehet, hogy Haraszti Miklósnak volt igaza, hiszen ő tényszerűen kivette a részét a rendszer ledöntésében, én meg mindig csak írtam. De úgy érzem, nekem is igazam volt.”³⁴⁸

A Gerilla együttes megszületése a Vietnami Szolidaritási Bizottságokhoz kapcsolódott, amelyeknek szervezésében Haraszti fontos szerepet játszott. A Vietnami vásárnapokat az ELTE és Közgáz egyetemistái szervezték, a résztvevők munkájukkal pénzt gyűjtöttek a dél-vietnami csapatoknak. A kommunista Vietnamt támogató vietnami műszak azt jelentette, hogy társadalmi munkában – értsd, nem fizetésért, hanem ingyen – vállalták a résztvevők a vásárnapi munkát. (Volt olyan szolidaritási akció is, amelyben takarót varrtak vietnamiaknak.) A Gerilla saját szerzeményeket és külföldi dalokat adott elő, az elsők elsősorban a vietnami háború ellen szóltak. (Számok közül az *Elment a repülő*, a *Várunk este a szobornál* Vámos Miklós szövegei, Haraszti verse a *Vietnami vásárnap dalai*.)³⁴⁹ Ezeket a számokat adták elő Oszolytetőn, ahová szolidaritási túrát szervezett a Vietnami Szolidaritási Bizottság.

A Gerilla mellett Dinnyés József volt a pol-beat másik ismert alakja. Az 1967-es fesztiválon lett második helyezett és közönségdíjas *Karrier* című számával, amelyben a protekciót, a pártösszeköttetések alapján megszerzett előnyöket bírálta:

„Még meg sem hozta a golya
Máris volt protekciója
Hallgatták hogyan bömböl
Nagy fej lesz a gyerekből
Diplomás dada kell
Ez ám a karrier.”

Dinnyés József egy 1983-as beszélgetésben így tekintett vissza pol-beates időszakára: „Ekkoriban még Szegeden laktam. Volt már

A Népszabadság megfogalmazása jól mutatja a politikai szervezet beavatkozásának célját, a beatzene ideológiai átítatásának szándékát: „Százával küldték be a fiatalok a pol-beateket a pályázatra. Lám, a modern ifjú: formájában beat, tartalmában KISZ.”

vagy 15 dalom a háború ellen. Kíváncsi voltam a Gerillákra, hát elindultam Budapestre. Nem volt hol aludnom, hosszabb volt a hajam, mint az átlag, gitár volt a kezemben, autóstoppal utaztam, szabadabb voltam mindenkinél. És érdekes: mire Budapestre értem, már tudtam, hogy nem fogok Vietnamból énekelni. [...] Miért zavarja a rendőrt, hogy nekem hosszabb a hajam? Miért baj az, ha sokat olvasok, többet, mint a többiek? Ezekre a kérdésekre akartam dalokban választ keresni. Volt tehát a Gerilla együttes, amely arról énekelt, hogy ölik a sárgákat. Aztán jött Dinnyés Jóska, aki arról, hogy karrieristák vannak körülöttünk és mi tartjuk el őket. Jött Doleviczenyi Miklós, aki azt énekelte, hogy virágot adott egy lánynak, aki ezért megsértődött, mert úgy tépte le a virágot, amivel kedveskedni akart. Oroszi Péter egyik dalában azt kérdi: miért nem veszi föl őt senki a kocsijába, hisz »rosszabbak nem vagyunk, csak rátok nem hasonlítunk«. Ez volt 1967 elején. [...] Sőt, az igazi értelme a politikai dalos hivatásnak az, hogy tájékoztasson, fölvilágosítson, valós lét- és tudatállapotokról adjon tudósítást.”³⁵⁰

Az 1967-es fesztiválon szereplő dalok közül a *Ki ölte meg Kennedyt?* című is népszerű volt, aminek az is lehetett az oka, hogy a gyilkosság erősen foglalkoztatta a korabeli közvéleményt, nagy visszhangot váltott ki a magyar sajtóban is.

A '70-es évek elejére a pol-beat nagyrészt kifulladás, de voltak még utórezgéseik. 1973-ban például „pol-beat színművet” mutattak be a Bartók Színházban, Mesterházy Lajos *Férfikor* című darabjának feldolgozását. A korabeli sajtó egyik kritikája épp a pol-beat műfajt tartotta problémának.

„Ez a muzsika sajnos nélkülöz minden frissességet és ötletességet, gyenge utánérzések sora inkább. Talán fölösleges is hangsúlyozni, hogy ez egy pol-beat színműnél milyen káros.”³⁵¹

1974 májusban háromnapos pol-beat találkozót rendeztek Székesfehérváron.³⁵² Dinnyés szerint a pol-beat ebben az időben három jelentősebb irányzatban élt tovább:

„Nagyjából ekkorra alakult ki egy keményen politizáló vonal, egy versmegzenésítő áramlat, és létrejött a népzene művelőinek szélesebb csoportja.”³⁵³

Cenzúra

„A Gerilla együttes egyszerre kapta meg a támogatást és a tiltást”, helyezte el Vámos Miklós az Aczél György nevéhez köthető kultúrpolitika tűr – tilt – támogat rendszerében a pol-beat zenekart.³⁵⁴ A rádióban játszották a Gerilla számait, tévéműsorban szerepeltek, és külföldre küldték őket fellépésre, így ott voltak Helsinkiben a vietnami békefesztiválon, aztán Berlinben a protest songokra specializálódott Oktober Klubban.³⁵⁵

Másrészről viszont a magyar közállapotokat kritizáló dalokat részben betiltották. Erről így beszélt Vámos:

„Tizenöt évesen kezdtem, s el lehet képzelni, hogy egy ilyen korú gyerek milyen dalokat ír – amit hall maga körül. A vietnami háború volt ez idő tájt a népszerű téma, így hát tiltakoztunk a háború ellen. Hiszen a nyugati példaképek, Bob Dylan, Joan Baez is ezt tették. Nem vettük észre, hogy ez itthon másképpen fest, hiszen a kormány is ellene volt. Mint a rendszer szimbólumát, orra-szájba játszotta a rádió ezeket a dalokat. De egyszer csak felnőttem, és elkezdtem olyan dalokat írni, amelyek komolyabb politikai mondanivalóval a magyar társadalomról szóltak. De ezeket már betiltották. Minket kitiltottak a klubokból.”³⁵⁶

Az 1967-es Pol-beat fesztiválon a szervezők a helyszínen több dal-szövegüket átírták, ahogyan Vámos a regényében fogalmaz, kiherélték a legjobb számokat.³⁵⁷ A *Disszidensek* című dalhoz hozzáillesztettek egy versszakot.

Vámos visszaemlékezésében ez így történt: „...ott volt Marton Frigyes és Bán Zoltán segédrendező. Ott volt Orosz elvtárs a KISZ színeiben, valami párt elvtárs meg Maróthy. Ezek az elvtársak írtak egy teljesen értelmetlen versszakot...”³⁵⁸

Az állambiztonsági szolgálat jelentéseiben is szóba került a *Disszidensek*, „Kurucz” fn. inf. (értsd fedőnevű informátor, vagyis ügynök) arról számolt be, hogy „a dal megjelent a két nem engedélyezett verssorral, amiért Harasztit megfigyelés alá vették.”³⁵⁹

Átírták az elvtársak a cigánykérdéssel foglalkozó dal – melynek címe *Gazsi cigány* – szövegét is. Az eredeti így szólt:

„Volt egy olyan sor benne, hogy »pici kockák, hangjuk tiki-taki«, ami az eredetiben nincs. A tiki-takival Haraszti a pártkáderekre akart utalni, hogy olyan egyforma mind és értelmetlenül beszélnek. Erre megkérdezték, hogy mi az a tiki-taki. Betiltották, mert nem volt világos a dalszöveg.”

(Vámos Miklós, 2016)

„Falu végén vályogviskó
Gazsi cigány ott lakott
Népszava és Népszabadság
fedett minden ablakot.”

A „lektorált” (a már idézett 1969-es cikkben Maróthy János zenetudós, a pol-beat lelkes támogatója szóvá tette a dalok cenzúrázását anélkül, hogy a szót leírta volna, helyette a dalszövegek lektorálásának nevezte a cenzúrát) és előadott változatban az utolsó két sorból kivették a párt irányadó lapjainak a nevét:

„üveg helyett újságpapír
fedett minden ablakot”³⁶⁰

Betiltottak egy Che Guevaráról szóló dalt is, amelynek szövegét a kubai költő, Carlos Puebla írta, és a vers *Commandante* címmel megjelent a Haraszti Miklós által fordított és összeállított *Költők, dalok, forradalmak* című 1969-es kötetben. Szintén tiltották Pete Seeger *Little boksza* című számának előadását is, amit szintén Haraszti fordított, és hozzáírt egy sort, ami nem volt az eredeti szövegben.

„Volt egy olyan sor benne, hogy »pici kockák, hangjuk tiki-taki«, ami az eredetiben nincs. A tiki-takival Haraszti a pártkáderekre akart utalni, hogy olyan egyforma mind és értelmetlenül beszélnek. Erre megkérdezték, hogy mi az a tiki-taki. Betiltották, mert nem volt világos a dalszöveg”³⁶¹ – emlékezik az esetre Vámos Miklós.

A *Várunk este a szobornál* című dalt a fellépések során kihúzták a szervezők a listáról – ennek ellenére a Gerilla mégis játszotta.

A *Pol-beat* fesztiválon Dinnyés József négy beküldött dala közül kettőt tartott meg a zsűri. A dalok válogatására így emlékezett vissza:

„Az egyik kiostált dal egy Anna Frankról szóló ballada volt [...] Amikor odamentem a zsűri elnökéhez, a drága jó emlékezetű Major Tamáshoz, hogy Tamás bácsi miért vették ki ezt a dalt? Azt mondta, hagyjuk ezt a zsidókérdést, három hete fejeződött be az izraeli-arab háború.”³⁶²

Egy másik dalának történetéről, amit nem engedtek előadni, a szocialista rendszer végnapjaiban, 1986-ban már nyíltan beszélt: „Sokáig emlékezni kellett az Aranyos emberekre, akiket elküldtem egy lakatlan szigetre, ne rontsák köztünk a levegőt. Ezt a dalt ugyanis nem engedték előadni az 1967-es Pol-beat fesztiválon, a műfaj első hivatalos bemutatkozásán, mondván: belülről kell bírálni, nem kívülről. Nem tehetek róla, azokkal az alakokkal, akikről énekeltem, ma sem érzek közösséget. »Véletlenül« emlékszem rájuk, íme: »Beképzelt haverok, kispolgár rokonok, százelvű vén sznobok, dilettáns bolondok, pénz után sóvárgók, esztelen lázadók, pipogya talpnyalók, önféjű fáraók, vegytiszta gyerekek, forintos szép lelkek, hóbortos kóklerek, vallásos káderok, csörtető katonák, uszító vén marhák, idéetlen háрпиák, homokos pojácák.« [...] Szóval a kedvezőtlen hivatalos fogadtatás eléggé rosszlesett, de az idő engem igazolt. Mert az Aranyos emberek – ha nem is mentek el szigetlakónak – 1971-ben kijöttek kislemezen.”³⁶³

Megfigyelések

Az állambiztonsági szolgálat a pol-beat szereplőit két okból tartotta szükségesnek megfigyelni. Mint minden nem hivatalos összejövetelben, így a pol-beat fellépésekben is potenciális veszélyt láttak a hatalom képviselői, a klubok, fellépések a szervezkedés lehetőségét hordozták magukban, ezért a helyszínekről és a fellépéseken részt vevő személyekről készítettek jelentéseket. Másrészt néhány zenész a szélsőbaloldalt képviselő személyekkel állt kapcsolatban.

Az állambiztonsági szolgálat jelentései sorra veszik a fellépések helyszínét és a fellépőket. 1967. november 17-én kelt „Kuruc” fn. inf. jelentése szerint a Liszt Ferenc téri Könyvklubban a következő személyek voltak az előadók: Gerilla, Phönix, Tolcsvay-trió, Oroszi Péter, Doleviczényi Miklós.³⁶⁴ A pol-beat énekesek másik fellépőhelye a Nádor utcai Lengyel Klub (Lengyel Kulturális Egyesület Klubja) volt.

Szőnyi Tamás a magyar rockzene szereplőinek megfigyeléseiről szóló könyvében kiemeli, hogy a Lengyel Klubban 1967 tavaszán és nyarán sűrűn megfordult „Agárdy” fn. informátor, mert „ide is jártak

általa is szemmel tartott budai és/vagy belvárosi fiatalok”.³⁶⁵ „Agárdy” a következőt írja jelentésében a klubról és az oda járó fiatalokról:

„A benyomásom a klubról az, hogy a fiatalok azért szeretik, mert itt lehet gátlástalanul viselkedni, [...] Nem államellenes társaság ez, de semmi esetre sem szimpatizáns, akinek esetleg tetszene az itteni életforma, ezek azok, akiket könnyen az állam ellen lehet fordítani. [...]”³⁶⁶

Doleviczényit és Szervánszkyt név szerint is ismerte már korábban az elhárítás. „Agárdy” fn. inf. jelentése szerint a Lengyel Klubban Doleviczényi János gitározott és énekelt angol, francia, valamint magyar nyelven, hogy „rohadt dolog a katonaság meg a háború”.³⁶⁷ A veszélyesnek ítélt pol-beat visszaszorításának egyik módja a fellépés színhelyének bezárása. Ez történt a Lengyel Klubbal, bezárása után a pol-beat dalokat előadók a Fiala Művészek Klubjában léptek fel.

A jelentések alapján úgy tűnik, hogy a pol-beat az újbóloldallal való kapcsolata miatt volt igazán érdekes az állambiztonság számára. Ezért került a titkosszolgálat fókuszába a legsikeresebb magyar pol-beat együttes, a Gerilla. Főleg Haraszi Miklóst – aki a Gerilla dal-szövegeinek egy részét írta – tartották veszélyes embernek, s a megfigyelések szempontjából ő fontosabb volt a pol-beat zenészeknél. Ezt támasztja alá, hogy több jelentés úgy beszél Harasztiról, mint a Gerilla vezetőjéről. Az egyik megfogalmazása szerint „az együttes teljesen az ő kezében van”. Bándi Ferenc főhadnagy azt írja, „az informátornak azt a feladatot adtam, hogy tartsa továbbra is a kapcsolatot a pol-beat együttesek tagjaival, elsősorban Harasztival”.³⁶⁸ 1967. december 5-én a BM. III/III. – 4. Osztály vezetőjének készült feljegyzés Haraszi Miklóst egyszerűen a Gerilla együttes vezetőjének nevezi³⁶⁹ – amit Vámos Miklós teljes tévedésnek nevezett.³⁷⁰

Egy másik pol-beat zenét képviselő együttesre, az 1967-ben alakult Monszunra³⁷¹ az államvédelmi hatóság 1968-ban figyelt fel, aminek oka az lehetett, hogy az együttes munkáját támogatta Haraszi és Pör György is, vagyis ismét – mint a Gerilla esetében is – az újbóloldali mozgalomhoz fűződő szálak tették figyelemre méltóvá az államvédelem szemében az együttest, és a Monszunnak voltak közös fellépései is a Gerillával (többek között a Fővárosi Művelődési Házban, ahol egy időben minden héten fellépett a Gerilla³⁷²).

Az egy évvel későbbi jelentés szerint „1969 januárjában bomlasztást hajtottak végre. [...] Harcot hirdettek az MSZMP revizionista politikája ellen. Hangoztatták, hogy a munkásoknak joguk van a legmagasabb szintű kultúrához és ezt a kultúrát ők terjesztik.”³⁷³

Néhány évvel később, 1972/73-ban a Monzun együttesről készült jelentés³⁷⁴ összefüggésben volt azokkal az „ellenséges izgató tartalmú röpiratok terjesztésével”, amelyeket a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem 18 előadótermében és az ELTE ÁJTK-n, a Természet-tudományi Karon, valamint a Budapesti Műszaki Egyetemen találtak. „312 röpirat került birtokunkba”, olvasható a jelentésben.³⁷⁵ A gyanúsított személyek között szerepel Bársony János II. éves ÁJTK-hallgató.

„Tagja volt nővére, Bársony Júlia által szervezett Monzun együttesnek. [...] Az együttes 1968-ban alakult, [...] a műsoruk összeállításában arra törekedtek, hogy kifejezésre juttassák az MSZMP-vel való szembenállásukat. Szerintük az MSZMP politikája liberális, revizionista.”³⁷⁶

A BM intézkedési terve szerint Bársony Jánost „hálózati operatív ellenőrzés alá vonjuk”. Egy 1974-es jelentésben is felbukkan a Monzun neve, mint „szélsőbaloldali koncepciót képviselő” együttes.³⁷⁷

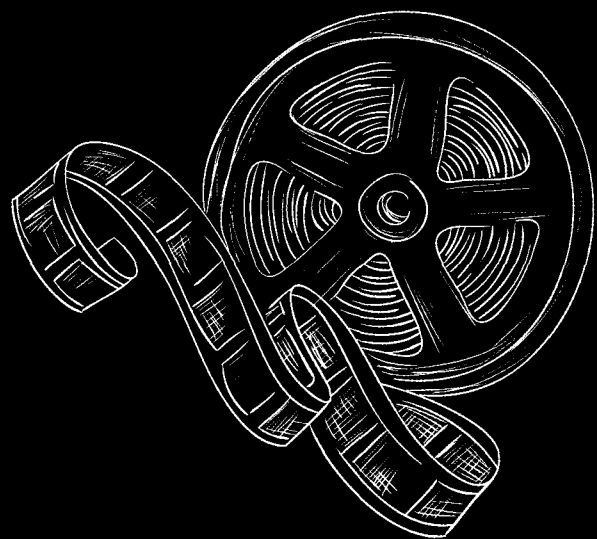
Összességében a pol-beat nem volt sem eléggé rendszerhű, sem eléggé lázadó műfaj. Olyan politizáló dalos mozgalom volt, mely kezdetben a hatalom támogatását élvezte (hiszen a KISZ fesztivált is szervezett a műfaj fiatal előadóinak), azonban, mint más politikai tartalmú kezdeményezés a korban³⁷⁸, a pol-beat képviselői is kezdtek önállóvá, ezáltal irányíthatatlanná válni. A Kádár-kori kultúrpolitika támogatott kategóriájából átkerült a túrtbe – ez is oka a műfaj kérés-életű virágzásának.

A pol-beat egykori előadói a rendszerváltozást követően eltérő módon emlékeztek korábbi szereplésükre. Legtöbbször Vámos Miklós beszélt életének erről az időszakáról, s valamennyiszer határozottan tévedésnek írta le, gyászos emlékünek nevezte. Az közös az egykori zenészekben (Dinnyés Józsefet kivéve), hogy életútjaikban a pol-beat csak egy epizód volt. A Gerilla együttes alapító tagjai közül Vámos Miklós sikeres író, Berki Tamás dzsesszzenész lett. Rév Tamás nem zenészként futott be, hanem kereskedelmi igazgatóként. Doleviczényi

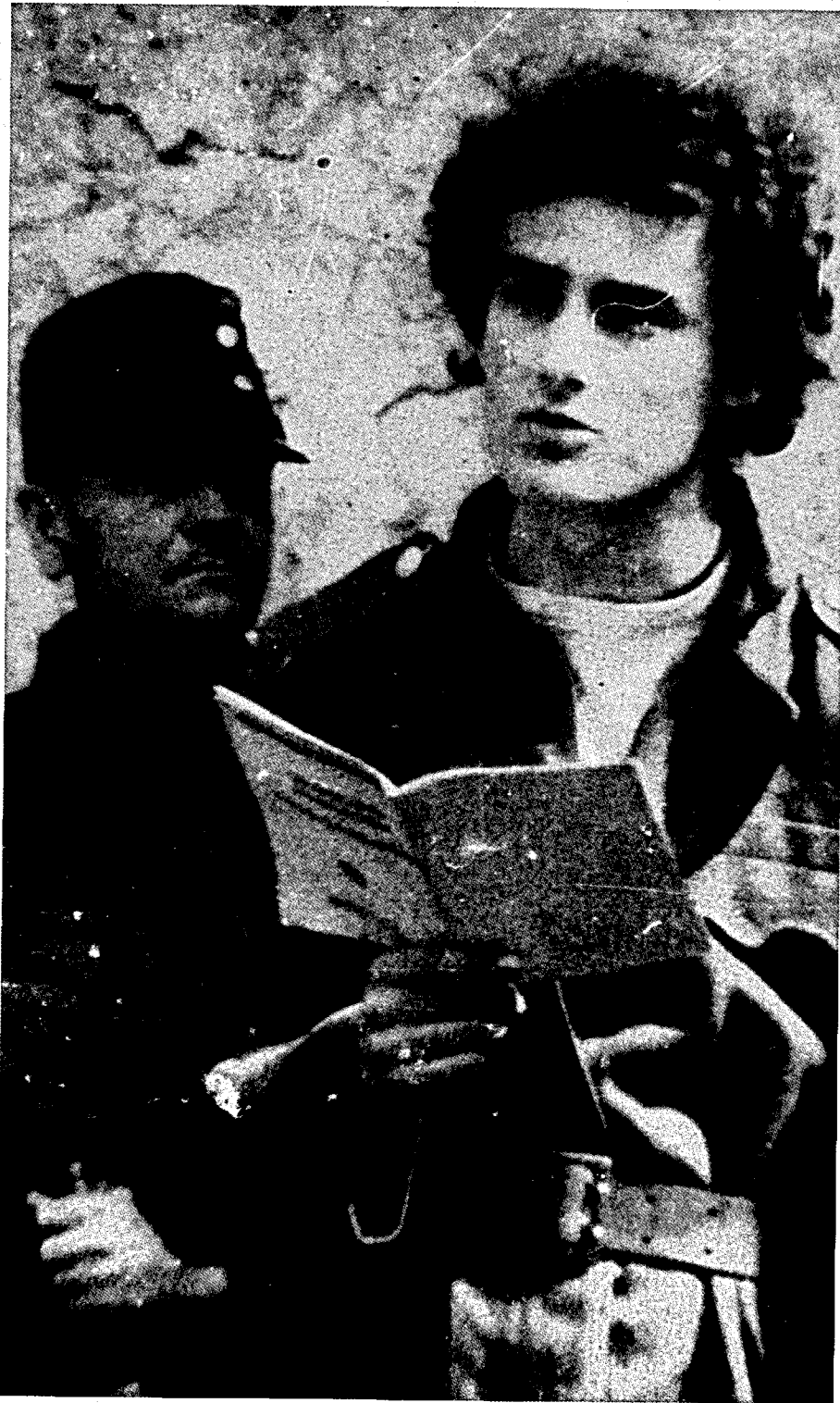

Miklós a „túr” és a „tilt” határmezsgyéjén mozgó Kex együttes³⁷⁹ meghatározó tagja volt. Szervánszky Attila lemezlovasként folytatta pályafutását 1978-ig, majd külföldön élt, a rendszerváltozás idején tért haza. Talán csak Dinnyés József tartott ki a közéleti dalok mellett. Ma is zenész, magát daltulajdonosként aposztrofálja, a pol-beat számára az indulást, a genezist jelentette.

A HIÁNY MOZIJA – '68-AS MAGYAR FILMEK

Bódy Gábor az *Agitátorok*ban – 1986-ig betiltották a filmet

A '68-as film éppoly összetett jelenség, mint maga a mítikus év. Természetesen más Nyugaton, mint a szocialista országokban, más a politika nézőpontjából (legjobb példa erre az 1969-es francia film, a *Z, avagy egy politikai gyilkosság anatómiája* című politikai thriller³⁸⁰), és megint más a fogyasztói társadalom ellen lázadó fiatalokéból (ezt a nézőpontot próbálta érvényesíteni például a *Zabriskie Point*), és eltérő a megközelítése közvetlenül az események után, mint évtizedekkel később – esetleg nosztalgiával – visszatekintve rá (mint teszi az *Álmodozók*³⁸¹ című film harmincöt évvel a párizsi utcai összecsapások után). Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban szinte párhuzamosan a '68-as eseményekkel készült film a diáklázadásokról (*Eper és vér*, *Zabriskie Point*, *Ha...*), vagy a hippie életformáról és a szabadság életéről és megvalósításának reménytelenségéről (*Szelíd motorosok*).³⁸² A (nyugat-)német film pedig a társadalom lelkiismereteként többször szembesítette a jólétre és biztonságra berendezkedő állampolgárokat az 1967–68-as mozgalmak hatására a hetvenes években radikalizálódó terrorista csoport (Rote Armee Fraktion, a Vörös Hadsereg Frakció) tetteivel (*Ólomidő*³⁸³, *A Baader Meinhof csoport*³⁸⁴).³⁸⁵

Mindeközben a '68-as magyar film sajátossága, hogy van is, meg nincs is. Ugyanis sem a hatvanas évek végén, sem azt követően máig nem készült '68 történéseit középpontba állító film.³⁸⁶ Ezért '68-cal kapcsolatban a magyar film esetében elsősorban a hiányt találjuk. Nincs miről filmet készíteni, hiszen Magyarországon nem voltak utcára vonuló diákok és sztrájkoló munkások – az ország a kádári konszolidáció látszólagos nyugalomában élt. Amiről pedig fontos lett volna beszélni, mint a csehszlovák reformokat leverő katonai intervenció, arról nem lehetett, annak a Kádár-rendszerben csak a hivatalos verziója kerülhetett nyilvánosságra. A szűk körű maoista mozgalmat és annak felszámolását teljes elhallgatás övezte, ahogy az önkéntes hősi halált választó, a szovjet megszállás ellen tiltakozásul önmagát felgyújtó Bauer Sándor tettét is. S amúgy is az volt az elvárás a reformszocializmus idején, hogy a film legyen reformpárti, de ne legyen forradalmi.³⁸⁷ S ha készült is „forradalmi” film, mint az *Agitátorok*, betiltása miatt hatástalan maradt. S alig ismert a diákok lázadását témájául választó egyetlen film is, Gu-

lyás Gyula *Tanítványok*³⁸⁸ című egyórás, 8 mm-es technikával készült alkotása, amit 1968-ban mutattak be az amatőrfilm-fesztiválon. Még a nyugat-európai diáklázadások előtt, 1967-ben befejezett film már a '68-as mozgalmak szellemiségét közvetíti: a zsarnokság parabolájaként is értelmezhető története egy kisváros gimnáziumának diáklázadásáról szól, amit az osztályfőnök vezetésével elfojtanak. Az amatőrfilmszemlén a *Tanítványok* felsőbb utasításra nem kaphatta meg a fődíjat.³⁸⁹ Mindeközben a reformista művek a korszak reprezentáns darabjaivá váltak.³⁹⁰ Mindenekelőtt a vállalati-gazdasági újításokról szóló *Falak*³⁹¹ ennek az időszaknak a jellegzetes filmje, hatalmas vitát kiváltó,³⁹² szinte az egész korabeli értelmiségi elitet megmozgató alkotása.

Miről és hogyan lehet hát filmet készíteni, ami összhangba hozható '68 lázadó szellemiségével, ha egyszer nincs az országban explicit lázadó szellemiség? Más történelmi kor leple alatt, álcázva. A diákmozgalmak eseményei és forradalmi hangulata csak történelmi köntösbe bújtatva jelenhetett meg a moziban. Így tett Jancsó Miklós a *Fényes szelek*ben, mikor látszólag az 1947-es NÉKOSZ (Népi Kollégiumok Országos Szövetsége)³⁹³ szerepéről, és általánosabb síkon a forradalmak képletéről készít parabolát, amiben ott a helye '68 diáklázadásainak is. És így tett Magyar Dezső, mikor az 1919-es forradalomról készített filmet, hogy a '68-as mozgalmak radikalizmusát mutathassa be. E két film lényeges formai eltérése ellenére közös vonása a baloldali hagyományhoz való kötődése.

Pár évvel később sem ennek az ideológiai hagyománynak, de más közösségformáló eszmének sem találjuk nyomát az építőtábor tragikomikus semmittevését bemutató *A sípoló macskakőben* (1971), ami '68 szellemiségének hiányára mutat rá, és csak a beletörődésről, az ellenállás hiányáról adhat számot.

Lendület – az Agitátorok, a Fényes szelek és a magyarországi baloldali hagyomány

Az 1969-ben készült és rögtön betiltott *Agitátorok* az egyetlen igazán radikális '68-hoz kapcsolódó, de a '68-as eseményekhez direkt módon nem kötődő magyar film. Keletkezésének és betiltásának története a Kádár-rendszer skizofrén viszonyát tükrözi önmaga bal-

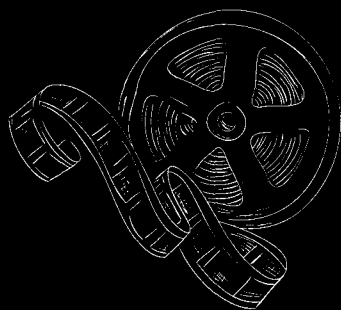

oldaliságához. 1969-ben az első magyar kommunista forradalom, a Tanácsköztársaság ötvenéves évfordulójára készült az MSZMP, és a megemlékezések részeként filmfőiskolásoknak írtak ki pályázatot. Hiába volt nyertes film az *Agitátorok*, 1986-ig a közönség számára láthatatlan maradt. A film elleni vádak természetesen a Tanácsköztársaság bemutatásának módjára vonatkoztak.³⁹⁴ Különösen kifogásolták Révai Gábor szereplését a filmben, akit a maoista összeesküvés miatt ítéltek el pár hónappal a film forgatása előtt. Így politikai és formanyelvi merészsége („agresszív filmkészítésnek” nevezte munkáját a rendező Magyar Dezső, aki halmozza a hatvanas évek jellegzetes filmnyelvi újításait, többek között az archív és a fikciós felvételek váltakozásával) miatt bármennyire korszakváltó alkotásnak látjuk a mából, a saját jelenében nem tudott hatást gyakorolni sem a hazai filmkészítésre, sem a társadalmi mozgalmakra. Ismét az történt, mint a hatvanas évek második felében az újbaldali eszmékkel és képviselőikkel, például a marxizmust újragondoló Budapesti Iskola filozófusaival, vagy a „tisza forráshoz” visszanyúló maoista csoporttal: az *Agitátorok* is kivívta a rendszer ellenszenvét. A baloldali ideológia alapján berendezkedő szocialista rendszer hivatalos képviselői számára a szintén baloldali, de szélsőséges, forradalmi eszméket hirdető *Agitátorok* veszélyes alkotásnak bizonyult. Egyértelmű, hogy a kritikai érvényű marxizmusból nem kért a Magyar Szocialista Munkáspárt.

A sodró lendületű film az 1918/19-es magyar baloldali politikai hagyomány újragondolását a kortárs nyugati politikai-eszmei áramlatokkal ötvözi, s mindaz sűrűsödik benne, ami az újbaldali gondolkodásból és filmművészeti újításokból elért a fiatal magyar alkotókhoz.

Az *Agitátorok* bár 1919-ben a Tanácsköztársaság idején játszódik, mégsem korhű történelmi mozirol van szó. Több történelmi fordulópontot megidéz, a Tanácsköztársaság 133 napja mellett archív felvételeken a szovjet forradalmat, de láthatunk utalást az 1956-os forradalomra³⁹⁵, és reflektál a Kádár-kori konszolidációnak az alkotók részéről elfogadhatatlannak tartott normáira is. És mindeközben árad a filmből '68 nyugati szellemisége, mindent megváltoztatni akaró di-

„A Ganzba érkezett a filmgyári kikérő. Magyar Dezsőt, a film rendezőjét, olyan kimagaslóan tehetségesnek tartották a tanárai, hogy bár a végzősök általában húszperces vizsgafilmeket szoktak volt készíteni, ő a főiskola történetében páratlan módon egy másfél órás nagyfilmhez kapott pénzügyi keretet. Ez a film lett az *Agitátorok*. [...] Érdekes film lett [...]. Ha valamiben egyáltalán megjelent nálunk a '68-as Nyugat-Európa szelleme, akkor semmiképp sem a mi »összeesküvésünkben«, hanem ebben a filmben. Ezért aztán a filmet rövid úton be is tiltották.”

(Révai Gábor)

namikája. Az *Agitátoroknak* tehát nem egyetlen történelmi korszak a témája, hanem inkább elméleti, eszmei dilemmák megfogalmazása: általában a forradalom morális problémáiról értekeznek. A forradalmi cselekvés az alkotók részéről a létező szocializmus ellen szólt, ahogy Magyar Dezső visszaemlékezése szerint többen jellemezték a forgatókönyvet: „ez nem film, ez egy 80 oldalas kiáltvány”.³⁹⁶

Miért 1919-et választják a fiatal, pályakezdő alkotók témául, mikor '68-ról akarnak beszélni? Miért az ortodox marxizmus nyelvét beszélik a szereplők, ha a kortárs, meglévő szocializmust akarják kritizálni? Az eltérő térből és időből érkező eszmei áramlatok ütköztetésének és az áthallásos beszédnek alapvető oka az újbaloldali mozgalmak helyzete volt az országban. A politikai hatalom elutasítja és retteg tőle, a fiatal értelmiség egy maroknyi csapata a rendszer megváltoztatásának lehetőségét látja benne. Így az *Agitátorok* alkotóinak nem csupán a korlátozott mozgástérrel, a politikai elvárásból adódó (ön)cenzúrával kellett megküzdeniük – abban a reményben választották a Tanácsköztársaságot témaként, hogy a cenzúra ezt majd elfogadja, és éppen ez vezetett a film betiltásához –, hanem a hatvanas évek szélsőbaloldali mozgalmának zavaros önképével is. A hatvanas években végigsöpört újbaloldaliság ugyanis a tekintélyellenességet jelentette, míg az általuk megidézett (1919-es) óbaloldaliság, „a bolsevik agressziótól feszülő film”³⁹⁷ a totalitárius rendszert. Révai Gábor válasza arra a kérdésre, miért volt 1968-ban olyan fontos a két kísérletező filmes (Magyar Dezső és a társszerző Bódy Gábor) számára az 1919-es Tanácsköztársaság:

„Feltételezem, bárha ez eléggé megfoghatatlan, hogy a témaválasztásban valamilyen módon benne volt '68 szelleme, a már többször említett és hasonlóképpen nehezen megfogható baloldali tradíció, és talán – épp Bódy révén – benne volt a mi épp akkor záródó ügyünk is (ti. a maoista összeesküvés pere). Nyilvánvaló, hogy ezek a fiatalok a művészetükkel politizálni akartak, és pedig kritikus hangon, de az már kevésbé nyilvánvaló, hogy miért baloldali jelmezeket választottak maguknak.”³⁹⁸

Magyar Dezső diplomamunkájának (ami egyúttal a Balázs Béla Stúdió első egész estés játékfilmje) alkotói tehát baloldali érzelmű fia-

tal értelmiségiek. Haraszti Miklós „a pesti ideológiai alvilág ifjúkori tablóképe” nevezi a filmet, amiből ő szándékosan kimaradt. Viszsaemlékezése szerint hosszan győzködte Bódy Gábor, a film egyik forgatókönyvírója, hogy szerepeljen benne, de ő nem állt kötélnek. „Nem volt igazam. [...] megérte volna”³⁹⁹ – értékelte Haraszti évtizedekkel később a filmet.

A film a baloldali folytonosság megteremtésének kísérlete: az 1919-es kommün szereplőit hosszú hajú (időnként Rolling Stonest hallgató) 1968-as rendszerkritikus fiatal értelmiségiek játsszák, és 1919 eszméit újraértelmezik és rávetítik '68-ra. A film alapjául szolgáló memoár Sinkó Ervin⁴⁰⁰ *Optimisták* című könyve, de megidézik Lukács György⁴⁰¹ és Lengyel József⁴⁰² korabeli munkáit is. A szövegeik által megidézett és amatőr szereplőkkel eljátszott írók, filozófusok 1919-ben fiatal kommunisták voltak, Lukács György 34, Sinkó Ervin 21 éves. A film alkotói, akik megszemélyesítik az egykori kommunista agitátorokat, szintén fiatalok. A rendező Magyar Dezső 30, a társ-forgatókönyvíró és a film egyik főszereplője, Bódy Gábor 23,⁴⁰³ Földes László (akkor még nem Hobo) 24,⁴⁰⁴ Révai Gábor 21, a később íróként és forgatókönyvíróként dolgozó Dobai Péter 24,⁴⁰⁵ a fiatal Lukácsot alakító filozófus Bertalan László⁴⁰⁶ 26 éves.⁴⁰⁷ A film forgatásakor Lukács 74, Sinkó Ervin a megelőző évben halt meg. A film alkotói Lukács Györggyel többször személyesen konzultáltak az 1919-es időkről, és a filmet is látta, Révai Gábor visszaemlékezése szerint:

„A filmgyárban voltak bemutató vetítések, ahova illusztris vendégeket hívtak. Az egyik, már az »érintettség« okán is meghívott illusztris vendég Lukács volt. Ha a legenda igaz, Lukács a vetítés után azt mondta, hogy olyan ez a film a filmművészetben, mint Beethoven a zenében. Lukácsot mindmáig tisztelve remélem, hogy a történet nem igaz, mindenesetre állítólag ennek volt köszönhető, hogy a filmet archiválták, és így megmenekült a végső megsemmisítéstől.”⁴⁰⁸

Mikor az *Agitátorok* készült, Márkus Györgyöt, Vajda Mihályt, Heller Ágnest már megbüntette a párt a korcsulai nyilatkozat miatt – a filozófusok ezzel a kiáltvánnyal tiltakoztak Csehszlovákia kato-

nai megszállása ellen. A forgatás megkezdéséig véget ért a „maoista összeesküvők” elleni bírósági per is. Révai Gábor a filmben a saját apját játssza, aki 1918-ban alapító tagja volt a Kommunisták Magyarországi Pártjának, majd a Rákosi-korszak nagy hatalmú és rettegett kultúrpolitikusa lett. Révai úgy érkezett a forgatásra, hogy „összeesküvésben való részvétel miatt hét hónap (három évre felfüggesztett) szabadságvesztésre ítélték”.⁴⁰⁹ Mivel az ország összes egyeteméről és főiskolájáról kizárták, akkoriban a Ganzban dolgozott, mint betanított tekerceslő.

„A Ganzba érkezett a filmgyári kikérő. Magyar Dezsőt, a film rendezőjét, olyan kimagaslóan tehetségesnek tartották a tanárai, hogy bár a végzősök általában húszperces vizsgafilmeket szoktak volt készíteni, ő a főiskola történetében páratlan módon egy másfél órás nagyfilmhez kapott pénzügyi keretet. Ez a film lett az *Agitátorok*. [...] Érdekes film lett [...]. Ha valamiben egyáltalán megjelent nálunk a '68-as Nyugat-Európa szelleme, akkor semmiképp sem a mi »összeesküvésünkben«, hanem ebben a filmben. Ezért aztán a filmet rövid úton be is tiltották.”⁴¹⁰

Magyar Dezső az *Agitátorok* után még egy esszéfilmet készített az elnyomásról és a lázadásról, *Büntetőexpedíció* címmel (amelyben dokumentumfilm-részletként villannak fel a párizsi májusi események), majd 1971-ben elhagyta az országot. A hivatalos megfogalmazás szerint „jogellenesen külföldön tartózkodó személy. Párton kívüli, hazatérésre nincs felszólítva”.⁴¹¹

Fényes szelek

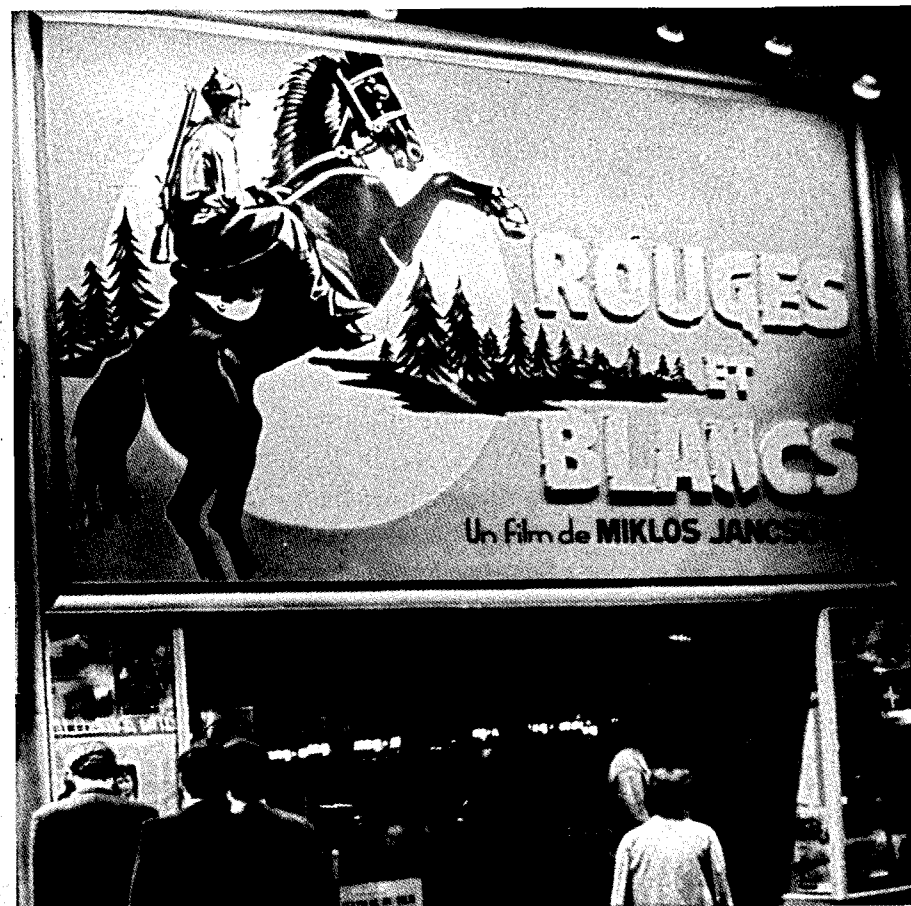
Az *Agitátorok*hoz hasonlóan Jancsó Miklós⁴¹² alkotása, a *Fényes szelek* is a magyar baloldali hagyománnyal köti össze '68 eszméit, de egy másik korszakhoz nyúl vissza: a film 1947-et és a népi kollégiumok időszakát idézi. A forgatás előtt pár hónappal Jancsó Miklós Párizsban járt, épp a diáklázadások idején, így személyes élmények ihlették, mikor a francia diákok akcióit stilizált formában magyar környezetbe helyezte át. A XXI. cannes-i filmfesztiválon mutatták be a *Csillagosok, katonák* című filmjét, amit még levetítettek, másnap azonban a cannes-i filmfesztivált is elérte a párizsi megmozdulások hulláma.

A francia filmesek – a diákokkal és a munkásokkal való szolidaritásra hivatkozva – a burzsoá fesztivál bezárását követelték, a vetítések abbamaradtak.⁴¹³ Jancsóék vonattal Párizsba mentek, és rögtön az események sűrűjébe kerültek. „Eleitől végig. Igen, ott: „a párizsi 68-ban”.⁴¹⁴

A *Fényes szelek* a forradalom eszméjéről és a forradalmi agitációról a NÉKOSZ⁴¹⁵ szerepén keresztül beszél, s ezzel a kommunista hatalom létrejöttének és mechanizmusának kényes témáját érintette, amit a film által kiváltott hatalmasra duzzadt vita is mutatott. A cselekmény szerint (bár hagyományos dramaturgiáról nem beszélhetünk a filmben) népi kollégisták jelennek meg egy papi líceumban, hogy vitával meggyőzzék az ott tanuló növendékeket a kommunista eszmék érvényességéről. Egyre durvább eszközöket alkalmaznak a passzívan ellenálló papi növendékekkel szemben, majd a párt vezetői eltávolítják a leglelkesebb és elkötelezett fiatal kommunistákat a kollégisták vezetői közül – a forradalom és a párt „felfalja saját gyermekét”.

Jancsó Miklóst most sem a történelmi hűség, hanem a történelmi helyzet modellálása érdekelte, a mindenkori forradalom (ami éppen lehet a diáklázadás) törvényszerűsége, ezért keveredhetnek a korok (1947 és 1968) a jellegzetes jancsó koreográfiában. A népi kollégisták lelkes csoportjának tagjai a mai (hatvanas évek végi) divatot képviselik (például miniszoknyában járnak), s jól láthatóan összetartozó közösséget alkotnak, akik értik egymás nyelvét (dalait, szisszenéseit). Követeléseik megegyeznek a nyugati diákok követeléseivel: „először is meg kell szüntetni a vizsgákat, másodszor meg kell szüntetni ezt a tananyagot, harmadszor el kell távolítani azokat a tanárokat, akiket nem lehet átnevelni”, hangzik el a fiatalok követelése a filmben. Egyik jelenetben felborítanak egy autót, mint tették a párizsiak az utcai összecsapásoknál, a film zárójelenetében pedig Jancsó megjósolja a '68 után radikalizálódó terrorista csoportokat: gyűjtuk fel a templomot, buzdítják egymást a népi kollégisták közül kizárt fanatikus tagok. A film lényegében táncokból, dalokból és a fiatalok megkomponált folyamatos mozgatásából szerveződik, amelyek emlékeztetnek a '68-as diákmegmozdulásokra.

A magyar film kelendő áru Nyugaton – a *Csillagosok, katonák* Párizsban, 1968-ban

A *Fényes szelek* a forradalom eszméjéről és a forradalmi agitációról a NÉKOSZ szerepén keresztül beszél, s ezzel a kommunista hatalom létrejöttének és mechanizmusának kényes témáját érintette, amit a film által kiváltott hatalmasra duzzadt vita is mutatott.

Szellemesen fogalmazza meg Gelencsér Gábor a Fényes szelek és a '68-as nyugati fiatalok akcióinak kapcsolatát: „Mintha a hatvanas évek diákmegmozdulásainak résztvevői sok Jancsó-filmet láttak volna.”⁴¹⁶

Pangás – A sípoló macskakő és a beletörődés közérzete

Nemcsak a baloldali hagyomány nem jelent az égvilágon semmit A sípoló macskakő kamaszainak, de egyáltalán semmilyen ideológia vagy cél nem szervezi őket közösséggé. Az egyik korabeli kritika a generációk közötti különbséget kiemelve 1956-ot említi választóvonalnak. A cikk szerint a filmben ábrázolt serkenő bajuszú nemzedék számára a mozgalmi indulók, melyek nevelődnek, a Fényes szelek nemzedékének szívét megdobogtatják, már semmit nem jelentenek. Ennek a fiatal generációnak a tagjai 1956-ban szájukat tátogatták a spenótos kanál felé, vagy bilijükön ülve rezzentek össze az odakinti dörrenésekre.⁴¹⁷

Gazdag Gyula⁴¹⁸ rendezése az 1968 utáni fásultság és beletörődés közérzetét egy építőtábor zárt világában ábrázolja, s ez az építőtábor egyúttal a Kádár-rendszer modellszerű megjelenítésére is szolgál. Aki volt a szocialista rendszerben építőtáborban, valószínűleg egyetért azzal, hogy nem az elvégzett munka volt a legemlékezetesebb tábori élménye, sőt talán a munka értelme is megkérdőjeleződött benne.

Az 1971-ben készült A sípoló macskakő olyan táborban játszódik, ahol nincs munka: Geccsőpusztára, a kukoricaföldek mellé kivezényelt budapesti középiskolások, ha akarnának sem tudnának dolgozni. A helyzet akkor válik igazán abszurdá, mikor a tábor autokrata vezetője – ahelyett, hogy őszintén beszélne velük a kialakult helyzetről – a fiatalok nevelése céljából szervez értelmetlen programokat. Az amúgy sem katonás táborfegyelem megbomlik, a semmittevésbe egyre inkább beletörődnek a kamaszok. Az építőtáborban megjelenik egy francia fiatalember, aki beszél a teljesen tájékozatlan srácoknak az 1968-as diáklázadásokról, azonban az a próbálkozása, hogy ellenállásra buzdítsa őket a tábor vezetésével szemben, kudarcba fullad.

Autójából előkerül egy sípoló macskakő, a diáklázadások utcakövének konzumtermékké silányult emléke – '68 deheroizálásán keresztül fogalmazza meg a film a működésképtelen, hazugságokra és látszatcselekvésekre épülő rendszer elfogadásának közérzetét. Jól érzékelteti a cselekvés hiányát és a létező helyzetbe való kritikátlan beletörődést a zárójelenet: a fiatalok egy dohányfüstös fülkében foglalnak helyet a vonaton. Próbálják kinyitni az ablakot, de az nem nyílik, ha elhúzzák az ajtót, az újra becsukódik. Másik fülkébe nem mennek át, arra képesek csupán, hogy kitámasszák a fülke ajtaját.

A film bemutatása körül 1971-ben kisebb botrány tört ki. Bár a kópiát a hatóságok átvették, a bemutató időpontját is kitűzték, de aztán váratlanul betiltották a vetítést.

„A filmfőigazgató felszólított, hogy vágjam ki kb. a film egyharmadát, néhány szereplő távozzon a történetből, és változtassam meg a befejezést. Megtagadtam. Azzal fenyegetett, hogy a beleegyezésem nélkül is kivágja, amit kell” – emlékezett vissza a rendező.⁴¹⁹

Néhány hónappal később mégis bemutatták a filmet, de a vetítéseket figyelemmel kísérte a Belügyminisztérium. „A Szikra mozi előtt, ahol a filmet bemutatták, minden előadás előtt húsz perccel megjelent két orkáncabátos titkosrendőr és ott álltak a kezdés után vagy húsz percig.”⁴²⁰

A filmet külföldre nem engedték ki, soha nem került filmfesztiválra. Gazdag Gyula és A sípoló macskakő hazai díjazását is igyekezett a Művelődésügyi Minisztérium megakadályozni – a történet jól mutatja, mit jelentett a kézi vezérlés a Kádár-rendszer kultúrpolitikájában. A minisztérium vezető elvtársainak leveleiből és feljegyzéseiből az derül ki, hogy 1972 elején az Újságírók Szövetségének Filmkritikus Tagozata A sípoló macskakőnek javasolta a filmkritikusok díját, ezt azonban a hatóság képviselője megvétózta. Egy évvel később ismét javasolták a filmet és a rendezőt a díjra, ám ekkor is beavatkozott a minisztérium, és mivel elfogadhatatlannak tartották, hogy a rendszerkritikus film elismerésben részesüljön, kihúzták a filmet, viszont beleegyeztek a rendező díjazásába. A díj mellé megfogalmazott mondat így hangzott: „A fiatal rendezők számára alapított díjat idén Gazdag Gyula kapta.” Egy elvtárs azonban biztosra akart menni, nehogy

Az 1971-ben készült *A sípoló macskakő* olyan táborban játszódik, ahol nincs munka: Geecsőpusztára, a kukoricaföldek mellé kivezényelt budapesti középiskolások, ha akarnának sem tudnának dolgozni. A helyzet akkor válik igazán abszurdá, mikor a tábor autokrata vezetője – ahelyett, hogy őszintén beszélne velük a kialakult helyzetről – a fiatalok nevelése céljából szervez értelmetlen programokat. Az amúgy sem katonás táborfegyelem megbomlik, a semmittevésbe egyre inkább beletörődnek a kamaszok. Az építőtáborban megjelenik egy francia fiatalember, aki beszél a teljesen tájékozatlan srácoknak az 1968-as diáklázadásokról, azonban az a próbálkozása, hogy ellenállásra buzdítsa őket a tábor vezetésével szemben, kudarcba fullad. Autójából előkerül egy sípoló macskakő, a diáklázadások utcakövének konzumtermékké silányult emléke – '68 deheroizálásán keresztül fogalmazza meg a film a működésképtelen, hazugságokra és látszatcselekvésekre épülő rendszer elfogadásának közérzetét.

Építőtábor, ahol a lányok vonzóbbak, mint a kukoricatábla

a nyilvánosságban az az elképzelés alakuljon ki, hogy a párt és a kormány egy, a szocialista berendezkedést gúnyoló filmet támogat. Ezért bekerült indoklásként az a félmondat is, hogy Gazdag Gyula a díjat a rövidfilmjeiért kapta.⁴²¹ Nagyon oda kellett figyelni a fogalmazásra (mit is értünk „rövid” alatt), hiszen Gazdag Gyula *Válogatás* című 40 perces, 1970-ben készült munkáját épp a filmkritikusok díjának indoklását fogalmazó elvtársak tiltották el a nyilvános vetítéstől egészen 1982-ig.

Miközben a rendező és a film elismeréséről a háttérben a kádárizmus jellegzetes manipulációi zajlottak, a párt lapjában lelkes, dicsérő kritika jelent meg róla.⁴²² A kritikus egyedül a francia diák szerepét tartotta „eszmeileg és művészileg egyaránt erőtlennek”. A francia diáklázadásokat szimbolizáló sípoló macskakő és a nyugati demokrácia eszméit képviselő francia fiatal megjelenése a filmben megosztotta a véleményeket.

Az egyik cikk szerint például „a francia diák éppoly értetlenül szemléli a tábor életét, mint ahogy a tábor lakói, tanárok és diákok őt. Az ő demokratikus magatartását lehetetlen átvenni, ezt tudják a film »lázadó« diákjai is, mert annak a magatartásnak másak a gyökerei. Ahogy a forradalmat nem, úgy a demokráciát sem lehet exportálni” – szól a cikk végkövetkeztetése.⁴²³

Egy másik megyei napilap munkatársa a filmet „ízes, diákos, tréfás, kamaszosan groteszk”, pattanásosan üde filmként jellemezte, az 1968-as szál kapcsán pedig azt állítja, hogy a fiatalok nem tudnak mit kezdeni a diákmozgalmakkal:

„Előkerül ugyanis a sípoló macskakő – francia diákok barikádjainak emléke. Megnézik, földhöz verik, hogy sípol-e. Aztán kimondják, hogy érdekes dolog, de voltaképpen használhatatlan.”⁴²⁴

Egy másik kritika viszont úgy értékeli, a francia szereplőt túl didaktikusnak ábrázolta, „életszerűnek aligha mondható a figura. Segítségével inkább bizonyos szituáció-mondanivalót akartak illusztrálni a szerzők. Ugyanakkor bizonyítani: a mi fiataljaink nem a fennálló rend ellen, hanem csak egyfajta helyzet ellen láznak.”⁴²⁵

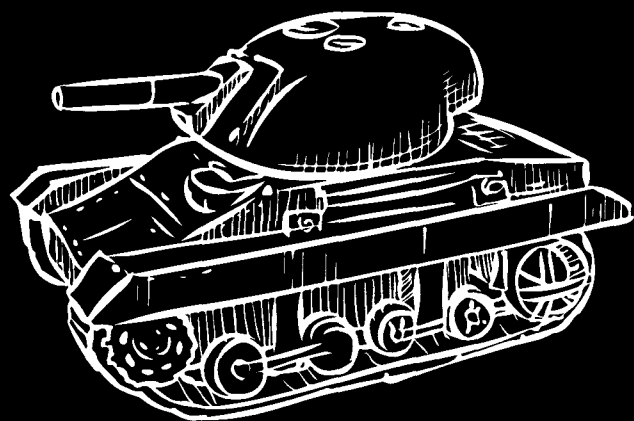
A sípoló macskakő az építőtábor apró, jelentéktelennek látszó eseményeiből építkezik, arra ösztönözve a korabeli nézőt, hogy „a saját

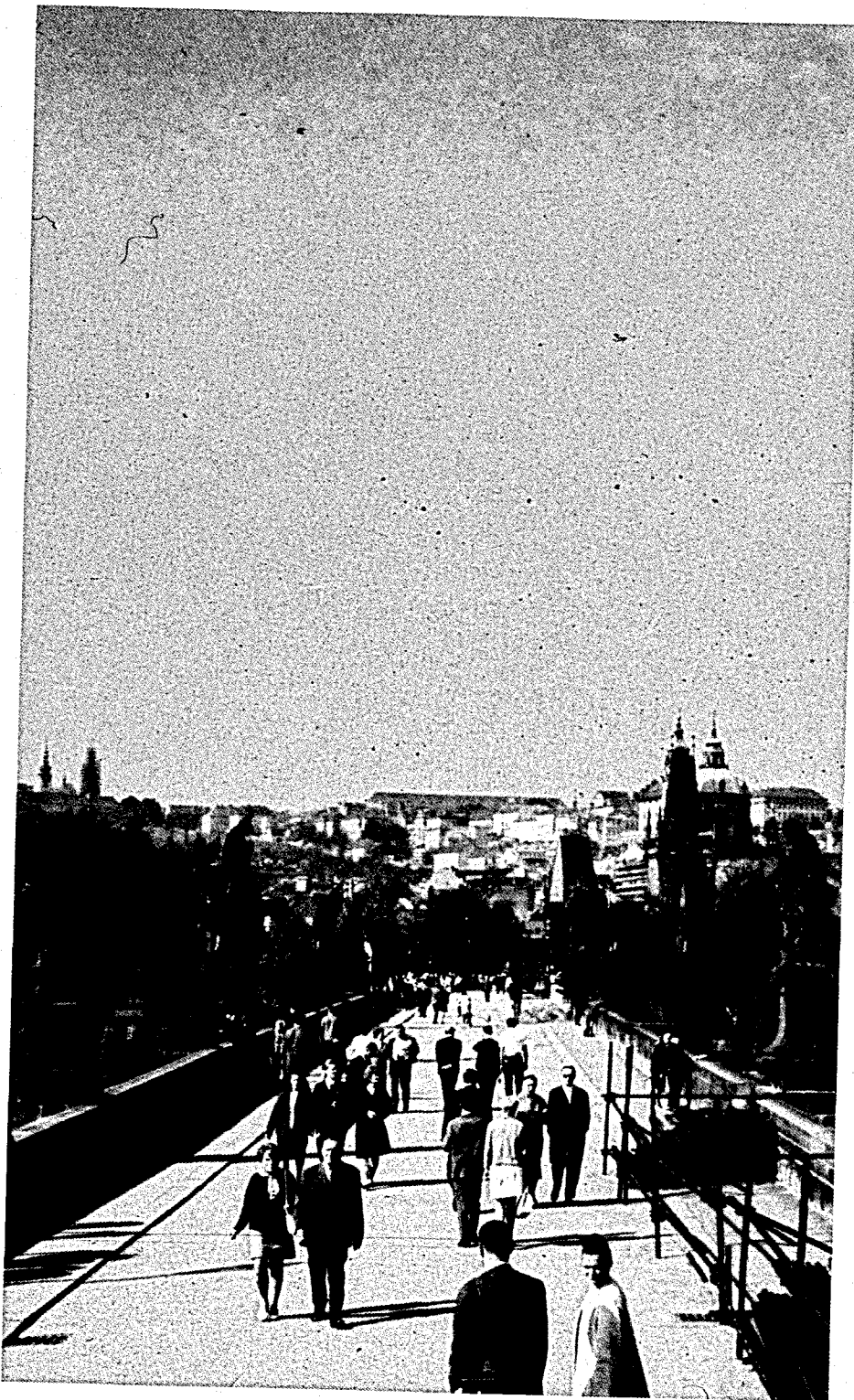
ugyanilyen »drámaiatlan« valóságában is próbálja meg felfedezni azt az általánosabb tartalmat, amit a film is közölni kíván” – értelmezi a rendező a filmjét 1972-ben.⁴²⁶ S az alkotók, a rendező és a forgatókönyvíró Györffy Miklós fel is fedezte a filmbeli semmittevés demoralizáló hatását – épp a forgatáson. „Elkövettük azt a hibát, hogy nem gondoskodtunk rendszeres programokról a srácok számára”, mondja Gazdag Gyula a film forgatásának körülményeiről, és a kamasz fiúk „minden valóságos helyzetre találtak analóg jelenetet a forgatókönyvben, amit a fejünkre olvastak”.⁴²⁷ A párhuzam a filmbeli és a forgatáson kialakult helyzet között megerősíti, milyen pontos korszékpet ad a film a hetvenes évek elejének Magyarországról.

A sípoló macskakő építőtáborban tengő-lengő kamaszait nem formálta nemzedékké olyan jelentős, sorsfordító esemény, mint 1947, 1956 vagy 1968.⁴²⁸ A film viszont a hetvenes évek közepétől formálódó ellenzék, az úgynevezett második nyilvánosság első kultuszfilmjévé vált.⁴²⁹

**A REMÉNY
ELVESZTÉSE –
A CSEHSZLOVÁKIAI
KATONAI
INTERVENCIÓ**

A „prágai tavasz” a szabadabb élet reményét jelentette – békés séta a prágai Károly hídon

A Varsói Szerződés öt tagállamának – Szovjetunió, NDK, Lengyelország, Bulgária és Magyarország – katonai intervenciója vetett véget a „prágai tavasz” 1968. augusztus 21-én. Az 1968 januárjától alig több mint hét hónapig tartó csehszlovák reformfolyamatok leverése katonai erővel a szocializmus és a demokrácia összeegyeztethetlenségét bizonyította. Hiába nevezték a „prágai tavasz” kísérletét „emberarcú szocializmusnak”, a szocialista rendszer megreformálására tett kísérlet megbukott. A szocializmusnak nincs emberarca, csak politikailag intézményesített változata. Ezzel a remény nem csupán a csehek és szlovákok, hanem valamennyi keleti tömbhöz tartozó olyan állampolgár számára elveszett, aki a szabadabb életben bizakodott. A „prágai tavasz” leverése arra világított rá, hogy nem létezhet szabadság a vasfüggöny mögött.

A prágai diákok már 1967 októberében utcára vonultak a siralmas egyetemi állapotok miatt (nem volt fűtés és világítás a kollégiumokban), s ez a bátor akció a diákmegmozdulások globális folyamatába kapcsolta Csehszlovákia fővárosát. Kelet és Nyugat diáktiltakozásainak összekapcsolódását erősítette, hogy Rudi Dutschke, a nyugatnémet fiatalok karizmatikus vezetője a prágai Károly Egyetemen tartott előadásában éltette a cseh reformokat, ám óva intette az ottani diákokat attól, hogy céljuk a nyugati parlamenti demokrácia legyen. (Visszaemlékezések szerint a cseh egyetemisták kissé megdöbbenve hallgatták Dutschke lelkesedését a maoista kulturális forradalomért.) Mindezzel együtt Prágában a változtatás – ellentétben a nyugati országok megmozdulásaival – felülről, tehát kimondottan a pártból indult. A prágai tavasz legfontosabb politikusa Alexander Dubček '68 első hónapjában került a CSKP (Csehszlovák Kommunista Párt) főtitkári posztjára, és irányította a reformok (a sajtócenzúra enyhítése, az ötvenes évek kemény diktatúrájának felülvizsgálata, nyilvános politikai viták az „emberarcú szocializmusról”) bevezetését az ország katonai megszállásáig.⁴³⁰

Csehszlovákia megszállása során több mint tizenkétezer magyar katona vonult be a szomszédos országba, magyarlakta területekre. Ennek azért volt jelentősége, mert a helyi lakosok közül sokan azt hitték, a megszállás egyúttal felszabadulást is jelent, visszatérést Ma-

gyarországhoz. Ez azonban illúzió volt, a megszállásban a magyarok a Szovjetunió szövetségeseiként vettek részt, szóba sem került a területek visszacsatolása.

A szocialista rendszer megreformálására tett próbálkozásnak végképp véget vetett 1972: szovjet nyomásra (és részben az olajárrobbanás gazdaságiválság-keltő hatása miatt) leállították a magyar gazdasági reformokat. A két év, 1968 és 1972 történései azt bizonyították, hogy a hatvanas évek elején bevezetett reformok és nyitás ellenére alapvetően nem változott semmi: továbbra is a Szovjetunió dönt Magyarország politikai-gazdasági rendszeréről.⁴³¹ Tegyük hozzá azt is, ami hazánk csatlós ország állapotát erősítette, hogy a történelmi kutatások szerint Kádár János (és az ország) kimaradhatott volna Csehszlovákia katonai megszállásából – mint Románia –, de Kádár másként döntött.⁴³²

A magyar remények elvesztésében is döntő jelentősége volt Csehszlovákia katonai megszállásának.

„A prágai beavatkozás pillanatában véget értek az illúziók” – írja Heller Ágnes visszaemlékezésében. Addig „lehetségesnek látszott, hogy lassan, a reformok útján belefejlődjünk a nyitottabb társadalomba”.⁴³³

Ekkor azonban világossá vált – bár a reformpolitika rövid ideig még folytatódott –, hogy az élhető szocializmusnak nincs távlata, a szabadság kis körei engedélyezésének oka a társadalom politikai semlegesítése.⁴³⁴ A magyar értelmiség számos alakja úgy érezte, 1968 augusztusa után a dinamikus cselekvészóna, vagyis a szellemi-gondolati mozgástér beszűkült.⁴³⁵ Többek között Bródy János is fordulópontnak tekinti alkotói pályáján a „prágai tavasz” elfojtását, úgy fogalmazott, hogy 1968 után vált különösen tetten érhető a dalaiban, hogy „fontos gondolatokat fejeznek ki az adott világ keretei között”. A csehszlovákiai katonai intervenció idején az Illés az ország leghíresebb együttese volt, éppen az első díjat nyerték el a Táncdalfesztiválon. Bródy szerint ezt követően „az 1968 utáni szövegeimnek egy része egyre inkább tudatosan fogalmazott meg bizonyos dolgokat”.⁴³⁶

A magyar politikai ellenzék fordulópontját is 1968-hoz köthetjük, hiszen Csehszlovákia katonai lerohanását követően a reformszocializmus lehetőségéből való kiábrándulás egyértelművé tette, hogy a Kádár-rendszer – természetesen nem nyilvános – kritikáját a létező szocia-

lizmuson kívüli álláspontról szükséges megfogalmazni.⁴³⁷ 1968-ban Csehszlovákia a rendszeren belül és annak nyelvén tematizálta a szembenállást a szovjet mintával. „Később az ellenzék [...] a marxista szocializmuson kívül fogalmazta meg bírálatát.”⁴³⁸

A világ számos helyén tüntettek a csehszlovákiai katonai megszállás ellen, s ha kevesen is, de Magyarországon is voltak, akik kifejezték tiltakozásukat. Az egyetlen csoportos ellenzéki tett a „korcsulai nyilatkozat”. A bevonulást elítélő kiáltványt filozófusok fogalmazták és írták alá a jugoszláviai filozófuskongresszuson, majd külföldi hírügynökségekhez juttatták el.⁴³⁹ A tiltakozó akció nem maradhatott következmények nélkül: az aláírók közül többen elvesztették állásukat.⁴⁴⁰

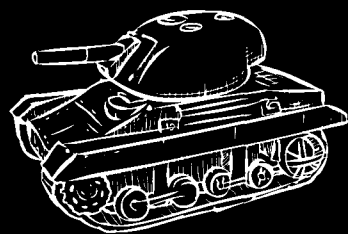
Átfogóbb értelmiségi ellenállás azonban elmaradt, bár az írók közül néhányan megfogalmaztak egy tiltakozó levelet, a rendszer Nagy Öregjei (Illyés Gyula, Déry Tibor) a hatalommal való akkori jó viszonyukat féltve nem írták alá, nélkülük pedig a beadványnak nem lett volna súlya.⁴⁴¹

Volt azonban egy magányos ellenálló: Bauer Sándor, aki 1969 elején felgyújtotta magát a Nemzeti Múzeum lépcsőjén, Prága megszállása elleni tiltakozásul. Történetéről ebben a fejezetben részletesen írunk. Előtte azonban áttekintjük, hogyan magyarázta a katonai megszállás „szükségyszerűségét” az „internacionalista kötelesség” és a „testvéri segítség” jegyében a hazai párt első számú vezetője, Kádár János, valamint a szocialista sajtó. A katonai intervencióról s a magyar katonák szerepéről őszintén csak a rendszerváltozás után lehetett nyilvánosan beszélni. Az emlékezet felszabadításának egyik első lépése egy, a változás évében, 1989-ben készült dokumentumfilm volt, ennek kapcsán idézzük fel sorkatonák visszaemlékezéseit.

A bizonyítvány magyarázata – Kádár János a Budapesti Harisnygyárban

A magyar közvéleményt váratlanul érte a csehszlovákiai katonai intervenció, a bevonulásról és a magyar katonai részvételről csak augusztus 22-én írtak a lapok. Ekkor közreadták a Magyar Távirati Iroda közleményét, amely szerint „a Magyar Népköztársaság

„Ha azt mondom, hogy ellenforradalom van, és felülkerekedett az ellenforradalom, akkor őszintén szólva – így magunk között mondván – a legmesszebbekig el kell menni, s akkor én rögtön megszavaznám két kézzel, hogy szállják meg Csehszlovákiát a Varsói Szerződés erre hajlandó és aktív országai, mert még ezt is meg kell tenni, mert Csehszlovákiát nem veszítheti el a szocialista világ.”

(Kádár János, 1968. június)

kormánya – együtt más szövetséges országokkal – segítséget nyújt – beleértve a fegyveres támogatást is – a testvéri csehszlovák népnek”, a segítségnyújtásra a hivatalos álláspont szerint a külső imperialista és a belső szocializmusellenes erők miatt van szükség, amelyek az ellenforradalom kialakulásának veszélyét jelentik.⁴⁴² Az aznapi sajtótudósítások még két „tényt” hangsúlyoztak: a Varsói Szerződés csapatait a csehszlovák kormány hívta az országba, és hogy a beavatkozás „a fenyegetettség elhárítása érdekében történt” – természetesen mindkét állítás csak a katonai megszállást magyarázó propaganda építőköve. A szovjet csapatok még huszonhárom évig maradtak az országban.

Kádár János a csehszlovákiai katonai bevonulást értékelő nyilvános beszéde a Budapesti Harisnyagyárban hangzott el 1968. október 24-én. A párt főtitkára a Felszabadulás brigád meghívására érkezett a gyárba, tiszteletére nagy ünnepséget rendezett az üzemi pártbizottság. A választás azért is esett a Harisnyagyárra, mert az említett brigád tagjai – a gyár vezetésének tiltása ellenére – már egy ideje leveleztek Kádárral.⁴⁴³ Az ország vezetője beszédében, amit a Népszabadság teljes terjedelmében hozott másnapi számában, kitért a csehszlovákiai helyzetre is.⁴⁴⁴ Előtte, a külpolitikáról adott értékelésében Kádár kijelentette:

„Külpolitikánk sarkalatos és alapvető tétele, hogy mi a Szovjetunióval, az első szocialista országgal, a Szovjet Kommunista Pártjával haladunk.”

Ez az állítás – amiben egyébként semmi meglepő nincsen, hiszen az egész szocialista időszak politikáját a Szovjetunióhoz való lojalitás határozta meg – világosan leírja Kádár álláspontját: bármennyire is szimpatikusak a prágai reformok, a döntéseket Moszkvában hozzák.

Kádár a katonai bevonulás magyarázatát így indította: „A csehszlovákiai helyzet alakulásának januártól kezdve sok fordulata volt. Volt egy éles vitaszakas, akkor tárgyaltunk, létrejött a megegyezés, majd megint vitaszakas következett, s ezután került sor az augusztus 21-i lépésre.”

Nem tért ki arra, hogy a '68 elejétől kezdődő prágai reformintézkedésekkel kezdetben ő személyesen is szimpatizált, hiszen a magyar

és a csehszlovák gazdasági reformok egy irányba mutattak. Arról sem ejtett szót, hogy a Prágában kezdődő változásokat a magyar sajtó és a közvélemény is örömmel fogadta. Épp csak érintette, nem részletezte a bevonulást megelőző, többek között az ő közvetítésével zajló tárgyalásokat. A *Népszabadság* szinte egészen augusztus 20-ig pozitívan és lelkesen írt a szomszédos ország változásairól. Amikor június 13-án a csehszlovák pártküldöttség Dubček vezetésével Magyarországra érkezett, Kádár a nyilvánosság előtt még kiállt a prágai reformok mellett. Pedig éppen ekkor jelent meg a cseh *Literarni Listy* nevű lapban Nagy Imre kivégzésének tizedik évfordulóján a miniszterelnökről megemlékező és őt méltató cikk,⁴⁴⁵ ami kétségkívül irritálta a magyar pártvezetőket, mindenekelőtt a Nagy Imre kivégzéséért felelős Kádár Jánost, és feszültséget teremtett a két ország vezetői között. Az írást a *Népszabadság* természetesen határozottan elutasította, azonban további sajtóvita nem alakult ki.

1968 júniusától Kádár a színpad mögött, különösen a szovjetekkel folytatott tárgyalások során és saját elvtársai körében azonban már nem volt lelkes híve a cseh reformoknak. Az MSZMP KB 1968. június 19–20-i ülésén úgy fogalmazott:

„Ha azt mondom, hogy ellenforradalom van, és felülkerekedett az ellenforradalom, akkor őszintén szólva – így magunk között mondvá – a legmesszebbekig el kell menni, s akkor én rögtön megszavaznám két kézzel, hogy szállják meg Csehszlovákiát a Varsói Szerződés erre hajlandó és aktív országai, mert még ezt is meg kell tenni, mert Csehszlovákiát nem veszítheti el a szocialista világ.”⁴⁴⁶

Miközben Kádár közvetített, egyúttal taktikázott a szovjet elvárások és a cseh törekvések között (hét alkalommal találkozott Alexander Dubčekkel, a CSKP vezetőjével, mindannyiszor jelentett a megbeszélésekről Brezsnyevnek, a szovjet pártvezetőnek⁴⁴⁷). E hónap elején, a magyar pártküldöttség moszkvai látogatása alkalmával már szóba került Csehszlovákia katonai megszállása – erről azonban Kádár a kormány és a pártvezetés tagjait nem tájékoztatta.

„Kormányunk döntése szerint mi is részt vettünk ebben az akcióban, a mi csapataink is bevonultak Csehszlovákiába” – hangzott el a Budapesti Harisnyagyárban.

Valójában mikor a magyar csapatok részvételéről július 22-én megszületett az állásfoglalás, a döntést a párt vezető szervei és a kormány utólag fogadták el, az Országgyűlés elé nem került.⁴⁴⁸

Kádár így folytatta a csehszlovák helyzet értékelését:

„Most pedig megszületett az újabb egyezség, az augusztusi moszkvai megállapodás és a legutóbbi megállapodás, ami természetesen a velünk való előzetes konzultáció alapján jött létre, s ami meggyőződésünk szerint időszerű és helyes. Ennek megfelelően a magyar csapatok megkezdték és rövidesen be is fejezik kivonulásukat. Ez ismét új fázist jelent. Azt hiszem, nem kell bizonygatnom, hogy a csehszlovákiai helyzet megítélésében a Magyar Szocialista Munkáspártot, a Magyar Népköztársaságot kezdettől fogva és mindvégig a marxizmus-leninizmus, a proletár internacionalizmus, a barátság érzése vezette. Soha, semmi mást nem kívántunk a csehszlovák testvérpárttól, a csehszlovák néptől, mint hogy védje meg vívmányait, amelyeket a szocialista fejlődés útján már elért: ezen az úton menjen tovább, s ne adjon lehetőséget osztályellenségeinknek, az imperialistáknak arra, hogy fenyegetse e vívmányokat. A Csehszlovák Szocialista Köztársaság biztonságát és azon keresztül a többi szocialista ország, köztük a Magyar Népköztársaság biztonságát.”

A katonai bevonulást magyarázva tehát Kádár azon valódi okok helyett, hogy a csehszlovák kommunista párttól indultak a reformok, imperialista ellenségeket és ellenforradalmat emlegetett – csakúgy, mint az '56-os forradalom leverését követően.

„Növekedett Európa szívében a veszély, hogy az imperialisták számára új térség nyílik, s ezt saját előnyükre feltétlenül kihasználták volna. A szocialista országok biztonságát nagyon komoly fenyegetés érte. Ezt a veszélyt kívántuk elhárítani, s ezt meg is tettük. Ez vezetett bennünket akkor is, amikor Moszkvában tárgyaltunk, akkor is, amikor Varsóban a négy párttal együtt levélben fordultunk a csehszlovák testvérpárthoz, s ez vezetett bennünket a csapatok bevonultatásakor és visszavonásukkor is. Voltak, vannak és még lesznek is viták arról, hogy elkerülhetetlen, szükségszerű volt-e lépésünk. Pártunk és kormányunk szerint elkerülhetetlen és szükséges volt. Ez a meggyőződésünk, mert Csehszlovákiában az ellenforradalom veszélye napról napra fenyegetőbbé vált.”

A „szükségyszerűség” nem annyira egyértelmű, mint ahogy azt Kádár állította 1968-ban. Dubček 1989-ben egy magyar televíziós interjúban úgy fogalmazott, hogy Kádár és a lengyel pártvezető, Gomulka megakadályozhatta volna a katonai intervenciót.⁴⁴⁹ „Ami bennünket illet: nincs szándékunk átvenni a csehszlovák párt, a csehszlovák állam vezetését. Nekünk, magyar kommunistáknak és általában a magyar szocialistáknak, akad épp elég dolgunk. Abban reménykedünk és bízunk, hogy a csehszlovák kommunisták, a csehszlovák dolgozó emberek meg fogják oldani a csehszlovák párt és társadalom jelenlegi nagy problémáit. Azt is tudjuk, hogy ehhez bizonyos idő és erőfeszítés szükséges.”

A következőkben Kádár homályosan utalt az „emberarcú szocializmus” kialakítására tett csehszlovák kísérletre, de nem részletezte azokat az intézkedéseket, amelyeket Dubček a reformok érdekében hozott.

„Kezdetől fogva minden alkalommal hangoztattuk, hogy megértjük januárt. Megértjük, hogy a hibákkal szakítani kellett, hogy változtatni kellett. Azzal is egyet tudunk érteni, hogy fejleszteni kell a szocialista vezetési módszereket, munkamódszert, gazdaságpolitikát, kultúrát. Sohasem tudtunk azonban egyetérteni azzal – és erre ismételtén felhívjuk a figyelmet –, hogy szabad utat nyissanak a kommunista pártot, a szocialista rendszert gátlástalanul támadó erőknél. Megvannak saját, történelmi tapasztalataink – s ezeket nagyon komolyan vesszük – azzal kapcsolatban, hogy adminisztratív erőt szabad vagy nem szabad alkalmazni, hogy mikor, hogyan szabad. Elvi álláspontunk: politikai nézeteiért nálunk senkit sem üldöznek. Ha viszont valaki a rendszer ellen támad törvénybe ütköző eszközökkel, azt börtönbe csukjuk.

Amikor itt voltak a csehszlovák elvtársak, hogy aláírják a barátsági szerződést – s e szerződést szintén komolyan vettük és vesszük, mert rendes együttműködésre törekszünk a jövőben is –, a beszélgetéseknél természetesen ilyen kérdés is szóba került. A csehszlovák elvtársak elmondták, hogy náluk politikai cselekmény miatt hónapok óta senkit sem vettek őrizetbe. Érdekes – mondtam –, hiszen önöknél most rendkívüli viszonyok vannak, nálunk viszont teljesen normálisak a viszonyok, s mégis az elmúlt napok egyikén hat embert vettünk

„Bennünk rendíthetetlenül él a tömegekbe vetett bizalom. Tudjuk, hogy Csehszlovákiában száz- és százezer kommunista él. Most ugyan van sértődés, ilyen-olyan zavar, de előbb-utóbb mégiscsak végbe kell mennie a tisztulási folyamatnak. A csehszlovák nép többsége feltétlenül a szocialista rendszer híve.”

(Kádár János, 1968. október)

A játékbolt ajánlata kisiúknak: láncaltapas jármű

őrizetbe. El is ítélte őket a bíróság, éppen akkor volt benne az újságban. Mi normálisnak tartjuk, hogy ha bárki, bármit tesz a szocialista államrend ellen törvénytelen eszközökkel, az ellen a törvény teljes szigorával fel kell lépni. Ezt kívánja a nép érdeke, s mi ehhez tartjuk magunkat."

Kádár itt valószínűleg a „maoista összeesküvés” résztvevőire utalt. Érdekes, hogy kiemeli a sajtót, hiszen – erről a korábbi fejezetben már szóltunk – majdhogynem teljes elhallgatás övezte a maoisták ügyét, mindössze egyetlen rövid hír jelent meg a bíróság ítéletéről, s abból sem derült ki pontosan, mivel vádolták az elítélteket.

„Bennünket mindvégig következetes elvi álláspont vezetett és vezet a jövőben is. Azt kívánjuk a csehszlovák kommunistáknak, a csehszlovák dolgozó népnek, hogy szocialista módon oldják meg a párt és a társadalom nyitott, nagy és fontos kérdéseit. Ezt kívánjuk, ennyiben érdekeltek vagyunk, de más tekintetben semmiféle érdekelttségünk nincs. Azokban az augusztusi napokban, valahol Csehszlovákiában, még a magyar turistákat is úgy üdvözltek, hogy »okkupánsok, megszállók«. Miféle megszállók vagyunk mi? Hiszen egy szem krumplit sem hoztunk haza, márpedig az a »rendes« megszálló, aki elvisz valamit."

Nem csak megszállóknak, de voltak települések, ahol felszabadítóknak tekintették a magyar katonákat. A három megszállási zóna Érsekújvár, Léva és Nyitra volt, és a Csehszlovákiában élő magyarokban felvetődött, hogy Dubček reformpolitikáját azzal bünteti a szovjet vezetés, hogy visszacsatolják a felvidéki településeket Magyarországhoz, ezért a megszálló magyar katonákat volt, hogy felszabadító csapatként várták.

„Bennünk rendíthetetlenül él a tömegekbe vetett bizalom. Tudjuk, hogy Csehszlovákiában száz- és százezer kommunista él. Most ugyan van sértődés, ilyen-olyan zavar, de előbb-utóbb mégiscsak végbe kell mennie a tisztulási folyamatnak. A csehszlovák nép többsége feltétlenül a szocialista rendszer híve. Ők is történelmi utat jártak be, s ha valami most zavarja is őket, végül is szocialista módon kell a kérdésnek megoldódnia."

A Csehszlovákia ellen irányuló katonai intervenció hivatalos, nyilvánosságban megjelent kényszerű magyarázata teljesen elvált a

mindennapok emberének véleményétől. Volt, aki nem csak elfogadhatatlannak tartotta a katonai megszállást, de szeretne volna felrázni az egész nemzet lelkiismeretét: az önkéntes halált választó tizenhét éves Bauer Sándor történetéről lesz szó a következő fejezetben.

Önégetők – Bauer Sándor (1952–1969), aki önkéntes tűzhalált halt a csehszlovákiai megszállás elleni tiltakozásul⁴⁵⁰

Egy fotó: kamasz fiú áll fekete bőrkabátban, farkaskutyájának porázát fogja. Mosolyog. Jobbról és balról mellette állnak barátai, cigarettáznak. Vagánynak tűnnek, annak szeretnének látszani. Fűves telek, a háttérben házakkal, inkább külvárosi környezetben. A kép hátoldalán felirat: Sabján Miklós barátomnak. A fényképet búcsúajándéknak szánta legjobb barátjának Bauer Sándor, mielőtt a cseh Jan Palach példáját követve felgyújtotta magát a Nemzeti Múzeum kertjében, 1969. január 20-án.

Az önégetést követő nyomozás anyagából nem csupán egy hétköznapi kamasz fiú mártírrá válásának története rajzolódik ki, hanem a rendszerrel szembeni magányos tiltakozás rendőrségi eltitkolásából a hatvanas évek elfojtásokkal terhes szomorú magyar valósága is.

Adott egy kamaszokból álló baráti társaság, nagyrészt egy házban laknak, ipari tanulók, illetve a lányok gimnazisták vagy általános iskolások. Szeretik együtt tölteni az idejüket: magnót vagy táskarádiót hallgatni, táncolni, beszélgetni. És köztük egy fiú, Bauer Sándor, aki olvasottabb és feltűnőbb az átlagnál, szeret politizálni, és gyakran viccelődni is. Bauer Sándor édesanyjával él kettesben, harmonikusan, édesapja gyakran látogatja őket. Lakásuk nyitott a barátok előtt. Erdész szeretett volna lenni, de a szakközépiskolába nem vették fel jó eredménye ellenére, ezért autószerelő-iskolába adják. Bár a család tagjai több szálon kötődnek a szocialista rendszer intézményesült formáihoz, hiszen a rokonok és felmenők között van hírneves szakszervezeti aktivista is, szülei párttagok, és egyik legjobb barátjának édesapja munkásör, otthon⁴⁵¹ a családi történetekben megjelenik a szovjet hadifogság traumatikus emléke, és az '56-os forradalomé is, de nem a hi-

„Mindenkit üdvözlök az osztályban. Minden diákot és tanárt. Azt üzenem, eszme nélkül nem él, csak létezik az ember. Harcoljatok úgy, ahogy azt tanácsoltam. Tűzhalált halok, akárcsak az a csehszlovák fiatal, aki 19-én gyújtotta fel magát. Így tiltakozva az orosz megszállás ellen.”

(Bauer Sándor búcsúlevele)

Ipari tanuló a műhelyben, Bauer Sándor kortársa

vatalos értelmezésnek megfelelően. A forradalom napjaiban a szovjet tankok szétlőtték Bauerék házát, és ez az esemény az akkor négyéves kisfiú emlékezetébe mélyen beleivódott és meghatározta a fiú későbbi véleményét és tiltakozását a szovjet megszállással szemben.

Úgy tűnik, Bauer Sándor magányosan készült tervére, társaival nem osztotta meg, hogy az önkéntes tűzhalált választja. Halála után azonban baráti körét, családtagjait vegzálta a rendőrség és az állam-biztonság, eljárást indítottak ellenük, majd annak lezárásával volt, akit kirúgtak munkahelyéről, mást még hosszú éveken át megfigyeltek. Bauer Sándor a szovjet megszállás ellen tiltakozott, a független Magyarorszáért életét áldozó magányos hős volt – nem akart rosszat a környezetének, az állambiztonság mégis megfélemlített mindenkit, aki közelebből ismerte őt.

A cseh Jan Palach példája

Önkéntes tűzhalála nem volt egyedüli a szocialista tábor országaiban, még ha ő nem is tudhatott távoli bajtársairól. A szovjet megszállás elleni tiltakozás radikális formáját választó Bauer Sándor előtt egy példa állt: Jan Palach hősie cselekedete. A cseh egyetemista 1969. január 16-án gyújtotta fel magát a prágai Vencel téren tiltakozásul a „prágai tavasz” eltiprása, a Varsói Szerződés csapatainak csehszlovákiai bevonulása ellen. Ezt követően, 1969. április végéig tízen gyújtották fel magukat a szocialista tömb országaiban.⁴⁵² A későbbi években is követték példáját: 1970. február 13-án Moyses Márton költő Brassóban, 1972. május 14-én Romas Kalanta tizenkilenc éves diák Kaunasban, 1980. március 21-én Walenty Badylak hetvenhat éves nyugdíjas Krakkóban.

Sem Jan Palach, sem Bauer Sándor nem tudott arról, hogy a Varsói Szerződés csapatainak csehszlovákiai bevonulása ellen az első, önégetéssel tiltakozó 1968. szeptember 12-én az ötvenkilenc éves, négygyermekes lengyel tanár, Ryszard Siwiec volt, aki a lengyel központi aratóünnepségen, a Sportarénában százezer ember előtt gyújtotta fel magát Varsóban. Az esetet azonban eltussolta a korabeli lengyel média, a Szabad Európa Rádió is csak 1969 áprilisában tudósított a tragédiáról.

Jan Palach búcsúlevelében – mely Bauer Sándort is tette végrehajtására sarkallta – ezt írta: „Tekintettel arra, hogy nemzeteink a

reménytelenség szélére sodródtak, a következő módon fejezzük ki tiltakozásunkat, hogy ezzel is felrázzuk népeinket: egy önkéntesekből álló csoport ügyünkért kész felgyújtani is magát. Engem ért az a megtiszteltetés, hogy az első levelünk megírjam és az első fáklya legyek.”

Cseh sorstársához hasonlóan Bauer Sándor is ellenezte az 1968-as katonai bevonulást Csehszlovákiába. Barátainak azt is mondta, Magyarországnak inkább egy közép-európai független állam részének kellene lennie, nem a Varsói Szerződés tagjának.⁴⁵³

„Magyarország, Lengyelország, Románia, Csehszlovákia szövetségre lépve olyan erőpotenciált képes létrehozni, amely fel tudja venni a harcot a Szovjetunió ellen.”⁴⁵⁴

Meggyőződése szerint az, hogy a szovjet csapatok Magyarországon vannak, megszállás, és Magyarországnak inkább függetlenítenie kellene magát a Szovjetuniótól.⁴⁵⁵

A búcsúlevelek

Több búcsúlevelet írt Bauer Sándor, osztálytársainak, legjobb barátjának, szüleinek is. Az osztálytársaknak szőlóból idézünk.

„Mindenkit üdvözlök az osztályban. Minden diákot és tanárt. Azt üzenem, eszme nélkül nem él, csak létezik az ember. Harcoljatok úgy, ahogy azt tanácsoltam. Tűzhalált halok, akárcsak az a csehszlovák fiatal, aki 19-én gyújtotta fel magát. Így tiltakozva az orosz megszállás ellen.”⁴⁵⁶

Legjobb barátjának, Sabján Miklósnak búcsúzóul ezt írta:

„Ti meg fogtok érteni. Vasárnap Prágában az önkéntes tűzhalált választotta egy fiatal. Tiltakozásul az orosz csapatoknak Csehszlovákiát megszálló utasítás ellen. Éljen a cseh, lengyel, német, román, és magyar proletáriatus. Halál az orosz megszállókra! Oroszok, menjetek haza! Aliz [Sabján Miklós beceneve – a szerzők] a súlyok a tietek, Bergerrel együtt használjátok. A gumibot a tied. A bajonett a Berge-ré lehet. Én elutazom, a fényképemet tedd el. Mindenkit üdvözlök, a Jocót, a Gábort, a Marit, a Jóskát, szóval minden barátot üdvözlök, barátod, Sándor.”

Szüleinek hagyott búcsúlevelében az állt: „szeretnék élni, de most szénné égett holt testemre van szüksége a nemzetnek”.

„Ti meg fogtok érteni. Vasárnap Prágában az önkéntes tűzhalált választotta egy fiatal. Tiltakozásul az orosz csapatoknak Csehszlovákiát megszálló utasítás ellen. Éljen a cseh, lengyel, német, román, és magyar proletárium. Halál az orosz megszállókra! Oroszok, menjete haza! Aliz [Sabján Miklós beceneve – a szerzők] a súlyok a tietek, Bergerrel együtt használjátok. A gumibot a tied. A bajonett a Bergeré lehet. Én elutazom, a fényképemet tedd el. Mindenkit üdvözlök, a Jocót, a Gábort, a Marit, a Jóskát, szóval minden barátot üdvözlök, barátod, Sándor.”

(Bauer Sándor búcsúlevele)

A felhőtlen nyaralás utolsó napja – Tóth Eszter Zsófia szülei 1968 augusztusában Prágában, egy nappal a katonai bevonulás előtt. A háttérben babakocsit toló pár nem sejtí, hogy másnap a szovjet tankok veszik át az uralmat

Tiltakozás a szovjet megszállás ellen, 1968, Csehszlovákia

A család

Bauer Sándor édesapja is autószerelőként dolgozott, az MSZMP Központi garázsának vezetőjeként.⁴⁵⁷ Első házasságából egy fiúgyermek született, akit szintén Bauer Sándornak hívtak. Ő a második világháborúban Budapest ostroma alatt szovjet hadifogságba esett és nyomtalanul eltűnt. Történetünk főszereplője, Bauer Sándor édesapjának második házasságából született. Elképzelhető, hogy az eltűnt és általa soha nem ismert, a szovjetek ellen harcoló idősebb testvér mitikus hős, példakép volt számára.⁴⁵⁸

Szülei elváltak, 1964. február végétől lakott Bauer Sándor és édesanyja az Üllői úti házban. Az édesapa két-három naponta látogatta őket. A fiú édesanyjához nagyon ragaszkodott, segített neki a házimunkában.⁴⁵⁹

Kóris Erika tanúvallomása szerint „édesanyjával nagyon szépen éltek együtt, bár tudom, hogy szülei külön éltek, ez a látszat szerint nem okozott benne törést. Papája rendszeresen látogatta és anyagilag is támogatta őket.”⁴⁶⁰

Nagybátyja, Teszársz Kálmán volt Bauer Sándor példaképe: halála előtt a kórházban is őt emlegette, hogy vele szeretne beszélni.⁴⁶¹ Teszársz a háború alatt 32 hónapot töltött szovjet hadifogságban.⁴⁶²

Bauer Sándor, a környezete szerint

A tanúvallomásokból kirajzolódik a tizenhét éves fiú portréja. Általános iskolai osztályfőnöke így jellemezte Bauer Sándort:

„Rendkívül dús fantáziájú volt, nagyon sokat olvasott,⁴⁶³ olvasmányait szívesen vázolta társai előtt, jó előadókészsége volt, meggyőző erővel adta elő mondanivalóját. (...) A fegyelmet nem tűrte, akaratos volt. Környezetében rendkívül figyelmes, lányokkal szemben lovas, ezért a gyerekek nagyon kedvelték.”⁴⁶⁴

Egyik barátja, Szilágyi János szerint „egyesek azt hitték róla, hogy beképzelt, akik viszont közelebb álltunk hozzá, felnéztünk rá, mint az olyan személyre, aki rendelkezik ismeretekkel”.⁴⁶⁵ Wizer Erika, akinek 1968 első félévében udvarolt, úgy emlékezett rá, mint széles látókörű, nagy vitakészséggel rendelkező fiúra. Erikának szerelmes verseket is írt.⁴⁶⁶ Bauer Sándor általános iskolás korában lejár

a Pöttyös utcai lakótelep játszóterére, gitárja is volt, azon tudott egy pár számot, melyet a többieknek eljátszott, akik azt szívesen hallgatták.⁴⁶⁷

Édesanyja, Bauerné Vácz Augusztia Balogh Zsolt 1968 című – 1989-ben bemutatott – dokumentumfilmjében beszélt fiáról:

„Nagyon szerette a természetet és arra készült, hogy majd erdész lesz.”⁴⁶⁸ A tejbegrízt és a palacsintát is nagyon szerette. Lement ide a térre, akkor a gyerekek odaszaladtak hozzá, kitérte a karját, rácsim-paszkodtak a kisgyerekek.”

Bauer Sándor gyakorlatát az AFIT II. számú Autójavító Vállalatának 5-ös üzeménél töltötte. Az üzem vezetője jellemzésében Bauer Sándort csendes, szorgalmas, igyekvő tanulónak ábrázolta, aki szabadidejében a Vasas Sportegyesületben boksztolt⁴⁶⁹ és érdekelte a joga is. Sokat olvasott és sok történelmi évszámot tudott fejből, a *Néphadsereg* című folyóiratot is forgatta, szívesen beszélgetett a szervizben is hadtörténelmi kérdésekről. 1968. november 27-én volt utoljára gyakorlaton, azonban ekkor beletenyeretelt egy üvegszilánkba, így többet nem jelent meg az üzemben.⁴⁷⁰ Az autószerelvizben ismerkedett meg egy huszonkét éves lánnyal, Reich Mária Judittal, aki a Műszaki Egyetem Ásvány- és Földtani Tanszékén dolgozott ebben az időben. Autóját – amelyet 1968. június 12-én autónyerménybetét-sorsoláson nyert – hozta javíttatni, később elmentek együtt moziba is.⁴⁷¹ Az ismeretséget Reich Mária a kihallgatáson letagadta.⁴⁷²

Bauer Sándor történelem iránti érdeklődéséről számol be egy kvázi feljelentő levél is, melyet az egyik szemközti ház lakója, M. Sándor írt a BM (Belügyminisztérium)-szerveknek 1969. február 21-én. A levél esete túlmutat Bauer történetén, jól érzékelteti a hatvanas évek besúgásokkal átszótt viszonyait. M. Sándornak ugyanis nem lett volna szükséges a hivatalos szerveknek beszámolni, azonban úgy tűnik, túlbuzogott benne a párt iránti lojalitás. A feljelentő levél háttérében a következő állt: A levélíró fia többször rendezett „magnós bulikat”, Sándor is egy ilyen alkalommal volt hivatalos. A bulin hat kamasz fiú vett részt 1968 nyarán. A srácok között Bauer Sándor vitte a szót, és az ürrepülésről és a második világháborúról beszélgettek. A levélírónak nem tetszett, ahogyan Bauer ezekről a témákról beszélt – amit a másik szobából gyakorlatilag hallgatózva rakott össze – és átment a

fiúkhoz, akiknek elmondta saját véleményét, Bauerhez pedig így szólt – legalábbis a levélben ezt írta: „Vigyáznod kell, mert Hitler is »vezér-egyénség volt« és csúnya vége lett.” Ezt persze a feljelentő a levél írásának időpontjában – 1969. február 21-én – úgy értékelte, hogy ő megjósolta a tragikus véget.⁴⁷³

Az utolsó napok

1968. november 28-tól Bauer Sándor nem járt be gyakorlati helyére, de ezt szülei előtt eltitkolta, ugyanabban az időben kelt reggel és tért haza, mintha bent lett volna a Trabant-szerelő műhelyben. Saját maga írta alá szakmunkásképző igazolványában ezeket a napokat.⁴⁷⁴

1969. január 16-án nála volt barátja, Sabján Miklós, aki azért ment, mert Bauer a francia Mirage típusú repülő képét mutatta meg neki, amire kíváncsi volt, mivel a hírekben az szerepelt, hogy ennek szállítását beszüntette Franciaország Izraelbe.⁴⁷⁵

Január 17-én édesapjával megbeszélte, hogy magnóját elviszi javíttatni nagybátyjához, Teszársz Kálmánhoz. Azonban ehhez szükség lett volna édesanyja táskájára, aki a táskát nem adta oda neki, így a látogatás megghiúsult.⁴⁷⁶ Ennek ellenére ez a táska volt az, amellyel végzetes útjára indult el Bauer Sándor, így a táskát végül édesanyja összeégve kapta vissza a rendőrségtől.⁴⁷⁷

Január 18-án találkozott utoljára legjobb barátjával, Sabján Miklóssal délután, a Nemzeti Galériánál.⁴⁷⁸ Közös barátjuk, Berger István is ott volt, hanglemezboltba mentek a Váci utcába, majd Bergerrel ketten a Toldi moziba.⁴⁷⁹ Azt beszéltek meg, hogy este hármásban elmennek cukrászdába, de arra a találkozóra már sem Berger, sem Bauer nem ment el.⁴⁸⁰

Bauer Sándor anyai nagymamájával január 19-én találkozott utoljára, ekkor még január 25-i koncertprogramot tervezett, a Metro együttes fellépésére. Valószínűleg ekkor még nem értesült Jan Palach önkéntes tűzhaláláról.⁴⁸¹

Balogh Zsolt 1968 című, 1989-es filmje az első alkotás, amelyben megszólal Bauer Sándor édesanyja, és fia utolsó napját, önéletét fikciós formában lejátszzák. Bauerné Váczi Augusztá így emlékezett vissza arra a napra, amikor fia felgyújtotta magát:

„Aznap [mikor hazamentem] bejövök a lakásba, és itt a szobában magyar zászlók voltak mindenütt kitűzve, szalagok, transzparensek, feliratok. Hogy szabad független Magyarországot, ilyen feliratok voltak kitéve. [...] Hát, mondom, ez a gyerek mit csinál, megáll az embernek az esze. Miért csinálja ezt, nincs nemzeti ünnep, nincs semmi, miért csinálja ezt. Fogtam, összeszedtem és a szekrényébe, ahol a könyve, dolgai voltak, oda betettem és hát itthon végzem a munkámat, takarítok, főzök, csöng a telefon. A munkahelyemről kerestek, hogy ott jártak detektívek és engem kerestek. [...] Következő hónapban lett volna tizenhét éves. Nagyon hiányzik nekem, egyetlen gyermekem volt. Tudja én hányszor elégttem már? Éreztem a fájdalmát. Hogy a szovjet csapatok menjenek ki Magyarországról. Ezt akarta.”⁴⁸²

Részben ugyanerről számolt be az édesanya 1969-ben a nyomozóknak is:

„A könyvszekrény melletti polcon, egy kis virágvázában egy kis méretű piros-fehér-zöld zászló volt elhelyezve. A rádión levő porcelán dísztányérban egy kb. 5 Ft-os nagyságrendű, összehajtogatott, piros-fehér-zöld színű ragacsos papír volt, amelyben lehetett valami becsomagolva, mivel kemény fogása volt.”⁴⁸³

Az édesanya ezeket kidobta. Nem derült ki, hogy félelemből tette ezt, vagy egyszerűen csak nem érdekelte, a fia miért tette ki a piros-fehér-zöld jelképeket a lakásban.

A tett

Egy nappal Jan Palach halála után végzett magával a tizenhét éves autószerelő-tanuló fiú.⁴⁸⁴ Tettét 13 óra körül követte el.

Útközben, az 52-es villamoson összetalálkozott egykori általános iskolai osztálytársával, akinek vallomása szerint „munkásruhában és bakancsban volt. Kabát és sapka nem volt rajta. A peronon utazott, lába között kétfülű táska volt, amiben üvegek voltak, emlékezetem szerint 3-4 darab. Kérdésemre azt válaszolta, hogy az üvegekben ital van, házibulira megy. Feltettem neki a kérdést, hogy meg sem kínál az italból. Azt válaszolta, hogy nem kínál meg, mert ki van számítva, így is kevés lesz.”

Ruhája alá törülközőket csavart a testére, mielőtt benzinnel lelocsolta és felgyújtotta magát. Kezében két magyar zászlót fogott. A VIII. kerületi Rendőrkapitányság járőre 1969. január 20-i jelentésében így foglalta össze, mit látott:

„Szokásos napi járőrözésem közben lettem figyelmes arra, hogy a Múzeumkertben, a lépcső tetején, a Petőfi-emléktábla fölötti kijárónál egy fiatalember, tizenhét-tizennyolc év körüli, kb. 168-170 cm magas, két nemzetiszínű zászlót tartott a kezében és ruhája, valamint egész teste rendkívül magas lángokkal (kb. 2-3 méter magas) égett. Ezután futólépésben felmentem a lépcsőkhöz, és a helyszínre érkeztem, több más polgári és katonai személyekkel együtt, akik szintén látták az eseményeket. Meg akartuk fogni az illetőt, de égő lángokban futásnak eredt, majd újra visszajött, amikor is elgáncsoltuk és kabátokat dobunk rá, [hogy] az égő lángokat eloltsuk.”

2-300 fős tömeg nézte az égő fiatalembert. Egy orvostanhallgató⁴⁸⁵ sietett elsőként a segítségére. Vallomása szerint az eszméleténél levő Bauer Sándor azt mondta, hogy tettét hazaszeretetből, az orosz megszállás ellen, cseh testvére példája nyomán tiltakozásból követte el.⁴⁸⁶ A jelenlévők közül többen először azt hitték, filmfelvétel zajlik, de amikor tudatosult bennük, hogy élő ember ég, akkor ketten segítségére siettek és gyorsan rádobták kabátjaikat.⁴⁸⁷ Bauer Sándor kabátja alatt teste be volt tekerve éghető anyaggal átítatott gézcsíkokkal, amikor ezt próbálták leszedni róla, az anyag ismételt lángra kapott.

Egy honvéd szakaszvezető,⁴⁸⁸ szintén szemtanú szerint azt mondta Bauer: „Azért gyűjtöm fel magam, hogy tiltakozzam a szovjet megszállás ellen.”⁴⁸⁹ A katona teljesen véletlenül tartózkodott a tethelyen:

„1969. január 20-án szabadságon voltam és Budapesten nőismerősemet látogattam meg. Nőismerősömmel 15 órára volt megbeszélve a találka. Tekintettel arra, hogy a találkozásunkig sok idő volt, ezért az volt a célom, hogy a Nemzeti Múzeumba bemegyek. Kb. 13 óra lehetett, amikor a múzeum lépcsőjén felmentem és a bejárati ajtón kifüggesztett tájékoztató táblán láttam, hogy hétfőn a múzeum zárva. Úgy döntöttem, hogy a találkozóig sétálok a városban. Visszafelé jövet a bejáratától [...] furcsa emberi hangra lettem figyelmes. [...] Egy fiatal-

„Lenin ébredj, Brezsnyev megőrült!” – 1968, Csehszlovákia

A szovjet megszállás elleni tiltakozás radikális formáját választó Bauer Sándor előtt egy példa állt: Jan Palach hősieles cselekedete. A cseh egyetemista 1969. január 16-án gyújtotta fel magát a prágai Vencel téren tiltakozásul a „prágai tavasz” eltiprása, a Varsói Szerződés csapatainak csehszlovákiai bevonulása ellen.

embert láttam, akinek két keze szét volt tárva és mintha égett volna mindkét kezében valami. Én nem tulajdonítottam komolyabb jelentőséget a látottaknak, továbbindultam. Pár lépés után azonban éles sikításszerű hangra lettem figyelmes, amikor [...] visszafordultam. [...] A személy már nagy lángokban égett.”⁴⁹⁰

Halála és temetése

A korabeli sajtóközlemény eltussolta halálának valódi okát, és a mártírhál helyett öngyilkosságról beszélt: „a Nemzeti Múzeum kertjében ruháját leöntötte benzinnel, majd meggyújtotta, ily módon öngyilkosságot kísérelt meg”.⁴⁹¹ Sőt azt hangsúlyozták, hogy már korábban is megkísérelt öngyilkosságot, 1967-ben, tizenöt éves korában.

Bauer Sándort 1969. január 20-án 13 óra 45 perc körül szállították be 70%-os, harmadfokú égési sérülésekkel a Központi Honvéd-kórházba. A mentőorvosnak annyit mondott, hogy fázik és fáj. A kórházban csak szülei látogathatták, egy operatív tiszt és megbízhatónak tartott ápolószemélyzet vigyázott arra, hogy más ne mehessen be hozzá. 1969. január 23-án halt meg.⁴⁹²

A mártírhálalt halt Bauer Sándor ügyéről mélyen hallgattak a lapok, és teljesen eltitkolták a hivatalos szervek, temetése is titokban zajlott a Rákoskeresztúri Újköztemetőben, 1969. január 28-án reggel 9-kor, nagyszülei sírjának közelében.

Jan Palach temetésén 800 ezer ember vett részt Prágában – Bauer Sándorén csak szülei lehettek jelen és a legszűkebb hozzátartozói kör, 10-15 fő.⁴⁹³ A BRFK (Budapesti Rendőr-főkapitányság) külön akcióttervet készített erre az alkalomra, munkahelyét, tanintézetét nem értesítették. A rendőrség már 1969. január 27-én megbeszélést folytatott a Temetkezési Intézet igazgatójával, majd a szülőkkel. A temetőben jelen volt két operatív tiszt, hogy az újságírók érdeklődését elhárítsa. Egy szakasz rendőr pedig tartalékban várakozott esetleges problémák felmerülésére felkészülve. A szülőknek a rendőrség a hamvasztást javasolta. Rövid beszédet a Temetkezési Vállalat hivatalos búcsúztatója mondhatott, hangsúlyozva azt, hogy Bauer fiatalon és értelmetlenül halt meg. A beszéd nem térhetett ki halálának körülményeire.

A Bauer Sándor halála után indított eljárás

A nyomozás a „Fáklyás” fedőnevet kapta. A rendőrség állam elleni izgatás ügyében indított nyomozást még 1969. január 22-én, mikor Bauer Sándor a kórházban haldoklott. Ezt azzal támasztották alá, hogy mikor benzinnel leöntötte és felgyújtotta magát, olyan kijelentéseket tett, amely izgatásnak minősült: önkéntes tűzhalálával „az volt a célja, hogy ily módon tiltakozzon a szovjet csapatok Magyarországon tartózkodása ellen. [...] Nevezett barátai és ismerősei körében a Magyarországon állomásozó szovjet csapatokra, továbbá a Magyar Szocialista Munkáspártra és a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányra gyalázó kijelentéseket tett.”⁴⁹⁴

1969. március 24-én 13 darab tárgyat lefoglaltak Bauer Sándor szüleinél, többek között tolltartót, guminyomdát, füzeteket, egy *Indián* újságot és az MTI cikkgyűjteményét a nemzetközi helyzetről.⁴⁹⁵

A nyomozás során az állambiztonság emberei végig azt vizsgálták, hogy állt-e összeesküvés az eset hátterében. Arra kerestek bizonyítékokat, hogy Bauer Sándor nem volt magányos hős, azonban ezt nem sikerült bebizonyítaniuk. Annak ellenére sem, hogy Bauer Sándor édesanyja azt állította, hogy január 20-án cigarettacsikkeket talált a lakásban – filteres és filter nélküli cigarettavégeket is, pedig Bauer nem dohányzott. És azt is vallotta, hogy Bauer 1968 szilveszterén azt mondta, nem barátaival, Sabján Miklóssal szándékozik tölteni az estét, hanem komolyabb emberekkel, akiket nem nevezett meg. Végül persze Sabjánékkal volt, úgy, ahogy korábban is szokott.⁴⁹⁶

A nyomozás során Bauer Sándor barátait, így Sabján Miklóst és Berger Istvánt többször kihallgatták az állambiztonság emberei, ezen alkalmaktól azt remélve, hogy a fiúk bevallják, szervezett összeesküvésre készültek. Ellenük feljelentési kötelezettség elmulasztása miatt folytattak eljárást.⁴⁹⁷

Sabján Miklós Bauer Sándor legjobb barátja volt, egyik búcsúlevelet is neki címezte, és egy közös képet is emlékebe adott volna neki, ha azt a rendőrség le nem foglalja. A fiúk ugyanabban a házban, egymás szomszédságában laktak, 1963 óta voltak jó barátságban. A titkosszolgálat által készített környezettanulmány szerint Sabján Miklós szülei-

nek egyetlen gyermeke volt, édesapja a Fémfeldolgozó KTSZ-nél géplakatosként, majd műszerészként, édesanyja a Fővárosi Nyomdaipari Vállalatnál kalkulátorként dolgozott. Havi jövedelmük 4200 Ft volt. Miklós, miután általános iskoláit befejezte, nyomdaipari tanulóként tanult tovább. Rendezett körülmények között éltek, a szülők egyetértésben, némi szigorral nevelték a gyermeket. A fiút udvariasnak, szorgalmasnak, nem befolyásolhatónak, jó pajtásnak írták le. Szabadidejében zenét hallgatott, olvasott, este fél 9-re kellett otthon lennie, ha barátaival elment valahová. 1968 októberében a ház mestertől kaptak a pincében egy helyiséget, ahol „Pince clubot” alakítottak ki, ott magnón, lemezjátszón és táskarádióval zenét hallgattak, táncoltak. A falakra autós és nőket ábrázoló képeket tettek ki. Ezek az összejövételek 1968 decemberéig tartottak, általában este 8-ig, fél 9-ig, Bauer Sándor zárta be esténként a helyiséget és ide járt le súlyozni is.⁴⁹⁸ Sabján Miklós Bauer Sándor haláláról 1969. január 20-én délután öt órakor egyik barátjától a „Pince clubban” értesült.

Berger István 1965 óta, tehát három éve volt jó barátságban Bauer Sándorral, nem sokkal azután barátkoztak össze, hogy beköltöztek Bergerék az Üllői út 167-es számú házba. Berger megerősítette, hogy Bauer Sándor szovjetellenes volt, azt mondta, hogy a „Szovjetunió agyaglábon álló birodalom, melyet úgy lopkodtak össze kisebb államokból”. Magyarországot lerohanta a Szovjetunió és az uránércet folyamatosan lopja Magyarország területéről.⁴⁹⁹

Az eljárás során felmerült az is, hogy Bauer Sándor öngyilkos akart-e tényleg lenni, vagy tetteivel fel szerette volna hívni magára a figyelmet. Barátai közül volt olyan, aki azt állította, hogy Bauer anynyit mondott, külföldre megy, nem azt, hogy öngyilkos szeretne lenni. Egyik ismerőse tanúvallomása szerint, saját magánéleti válságát, céltalanságát osztotta meg Bauer Sándorral:

„Én 1968 karácsonyán [...] megismerkedtem egy kislánnyal, aki be szerelmes lettem. E tényt közöltem Bauer Sándorral 1969. január 8-án. Elmondtam többek között azt, hogy nekem nincs életcélom jelenleg, mert a kislánnyal nem tudok találkozni. E kijelentésemre ő azt felelte, neki valójában most van életcélja, mert a közeljövőben ki fog menni Németországba dolgozni.”⁵⁰⁰

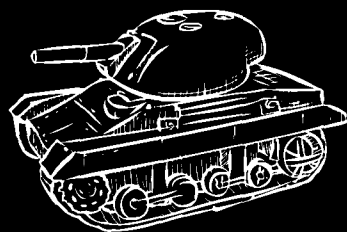
A nyomozást 1969. március 19-én szüntették meg, Sabján Miklós és Berger István a büntető eljárás megszűntével figyelmeztetésben részesültek, tekintettel „fiatal korukra, büntetlen előéletükre, az eljárás során tanúsított őszinte, megbánó magatartásukra”.⁵⁰¹ Hogy mit kellett megbánniuk, nem derül ki az iratokból. Két dolgozót, ahol Bauer Sándor a gyakorlatát végezte – mivel BM-felügyelet alatt álló autójavító műhelyben dolgoztak – munkahelyükről eltanácsolták „feljelentési kötelezettség elmulasztása miatt”. Hogy mit mulasztottak el jelenteni, pontosan nem nevezi meg a nyomozati anyag. A MüM 9. számú Tanintézetet és a Trabant-szervizt szignalizációban⁵⁰² figyelmeztették a politikai nevelés hiányosságaira. A rendőrség berkein belül pedig felelősségre vonták a helyszínt biztosító kollégákat, mivel azok az épségben maradt üvegekből a gyúlékony anyagot kiöntötték, ez később jelentősen megnehezítette az önégéteskor használt anyag meghatározását.

Bauer Sándor szüleit, rokonait és barátait 1969–1973 között megfigyelték. Barátaikat a BM operatív központi nyilvántartásából 1973. május 7-én törölték. Berger István sorkatonai szolgálatra bevonult 1971 őszén, 1972-ben őrzetűvé léptették elő. Sabján Miklós a Fővárosi Nyomdaipari Vállalatnál helyezkedett el, ott, ahol édesanyja is dolgozott.

Bauer Sándor mártírhalála csak nagyon szűk körben vált ismertté, mégis néhány fiatalra hatással volt tette, a hatóságok azonban keményen megbüntették az önfeláldozó Bauer emlékéért ápoló fiatalokat. Szirmay Tamás és társai ellen 1969-ben indított politikai perben a vád többek között az volt, hogy a társaság április 26-án a Múzeumkertben megemlékezett Bauer Sándorról, és a Petőfi-emléktábla melletti oszlopra, jól látható helyre felírták nevét. Szirmay Tamást három és fél év börtönbüntetésre ítélték.⁵⁰³

*Mindenki nem lehet hős – Ferenc, akinek nem sikerült az önégétes*⁵⁰⁴
Szerencsétlen kimenetelű próbálkozás volt egy másik önégétes. 1969. március 26-án egy Ferenc keresztnévű magyar állampolgár is felgyújtotta magát, ő azonban életben maradt. Az esettel kapcsolatos állambiztonsági forrásoknak csak kis része kutatható mind a mai napig, így annyit tudunk rekonstruálni, amennyi a forrásokból ösz-

„Itt élt köztünk Bauer Sándor tizenhét éves tanuló, itt lobbantotta magát lángra 1969. január 20-án, hogy égő áldozatával csitítsa mindannyiunk lelkiismeretét, amiért tiltakozás nélkül viseltük a rabságot.”

(Emléktábla a Nemzeti Múzeumnál)

szeállítható. Feltételezhetjük, hogy akárcsak Bauer Sándor esetében, önégetésének politikai üzenete lett volna.

Az 1948-as születésű fiatalember Szekszárdon érettségizett 1968-ban (mivel korábban két tárgyból megbukott). 1968 őszén érkezett a fővárosba, és a Papíripari Vállalatnál helyezkedett el segéd munkásként. Nagyon érdekelte a festészet, 1968 nyarán Zebegényben a Szőnyi István nyári képzőművészeti szabadiskolában alkotott, azonban a Képzőművészeti Főiskolára nem vették fel.

1969. március 24-én munkahelyén gyúlékony anyagokat vett fel: glicerint, olajat és benzint. Március 25-én albrétében tartózkodott, onnan este ünneplőruhában távozott, miután bérlőtársával és a főbérlő tizennyolc éves unokájával megivott kb. másfél deci bort. Mikor visszatért, ruhája le volt öntve. Mikor kérdezték, mi történt, azt mondta, megpróbálta felgyújtani magát, de nem sikerült. Erre az unoka értesítette a rendőrséget és a mentőket. Mint a nyomozás kiderítette, a gyárban gyújtotta fel magát 1969. március 25-én este 21 óra 30 perckor. Glicerinoldatot próbált ruháján meggyújtani, azonban az nem égett eléggé, hiába próbálkozott gyufával újra és újra meggyújtani. Ekkor nyakkendőjét ledobta, és a helyszínről elrohant. Közveszély okozás bűncselekmény elkövetése miatt indult ellene eljárás. Mivel a kísérlet sikertelen volt, Ferenc az egyik budapesti kórház pszichiátriai osztályára került. További sorsáról nincs ismeretünk, élettörténete személyiségi jogainak védelme miatt nem kutatható.

Bauer Sándor emléke

A szocialista rendszerben Bauer Sándor tette tabutéma volt, nyilvánosságra sosem került, alakja feledésbe merült. A kollektív amnéziából a rendszerváltás évében a már említett dokumentumfilm, az 1968 emelte ki, majd a kétezres évektől Bauer Sándor alakja a szovjet megszállás elleni harc és a bátor ellenállás feledhetetlen szimbólumává vált. Néhány éve *Lángolj!*⁵⁰⁵ címmel színdarabot mutattak be az életéről, amelyben két nyomozó próbálja kideríteni a mártírhálál hátterét, és közben igyekeznek mindent elhallgatni a nyilvánosság elől. Az emlékezésnek helyszínekre és jelekre van szüksége: 2001-ben emléktáblát állítottak neki a Múzeumkertben az alábbi szöveggel:

„Itt élt köztünk Bauer Sándor tizenhét éves tanuló, itt lobbantotta magát lángra 1969. január 20-án, hogy égő áldozatával csitítsa mindannyiunk lelkiismeretét, amiért tiltakozás nélkül viseltük a rabságot.”

2011 óta utca viseli nevét, 2013-ban bronz mellszobrot állítottak Budapest VIII. kerületében a Mátyás téren, és lakópark is fogja a nevét viselni.

Az emlékezet felszabadítása: 1968 – 1989-ben (egy dokumentumfilm visszaemlékezései)

Az egyik magyar katona a csehszlovákiai bevonulásra visszaemlékezve 1989-ben, arra a kérdésre, mi jut eszébe elsőnek az 1968-as évről, azt felelte, hogy Koncz Zsuzsa táncdalfesztivális számának, a *Színes ceruzáknak* egy sora: „Nézd, ilyen az ég, estefelé ibolyakék.”⁵⁰⁶ Valószínűleg szívesebben idézte fel a *Táncdalfesztivál* hangulatát, mint a katonai hadműveletben való részvételét.

Néhány héttel a *Táncdalfesztivál* után, a Varsói Szerződés öt tagállama közel 250 000 katonája szállta meg Csehszlovákiát 1968. augusztus 21-én hajnalban.⁵⁰⁷ A hadműveletekben 108 csehszlovák állampolgár vesztette életét, a legtöbb áldozatot követelő összecsapások az első napon Prágában, a Rádió elfoglalásakor voltak. A Felvidékre bevonuló magyar katonák ellenállásba sehol nem ütköztek, mégis négy halálos áldozata lett a katonai akciónak, egyiknek sem harci cselekmény volt az oka. Egy tartalékos tiszt harcokcsibalesetben, egy tiszt infarktuszban vesztette életét, egy honvéd fegyvertisztítás közben, és egy sorkatona pedig öngyilkos lett. Mindez csak a rendszerváltás után került nyilvánosságra, ahogyan arról is csak 1989 után lehetett beszélni, hogyan élték meg a magyar katonák a csehszlovákiai bevonulást. A „Zala hadgyakorlat” fedőnevet viselő – Csehszlovákia megszállását a háború látszatának elkerülése miatt hadgyakorlatként kezelték –, a magyar csapatok '68-as hadműveletével kapcsolatos iratanyag feltárása is csak az 1990-es években kezdődhetett meg.

A két évtizeden át elhallgatott emlékek felszabadításának egyik első alkalma az 1989-ben készült 1968 című dokumentumfilm volt.

A nyolcvanas évek második felétől a történelmi dokumentumfilmek különösen fontos szerepet játszottak a kommunista diktatúra és a Kádár-rendszer addig elhallgatott tabutémáinak feltárásában. Az elsősorban visszaemlékezésekre építő filmek meghatározóak voltak a rendszerváltozás utáni magyar társadalom emlékezetének alakításában, ugyanis itt szólalhattak meg először a nyilvánosság előtt a történelmi sorsfordulókat (a személyi kultusz kényszerszolgálatát, a 1956-os forradalom eseményeit, a forradalom leverését követő megtorlásokat vagy az 1968. augusztusi csehszlovákiai katonai bevonulást) átélők, és mondhatták el őszintén személyes történetüket. A múlt fehér foltjainak feltárása során a mindennapok emberei kerültek középpontba, az addig egyáltalán nem vagy hamisan bemutatott eseményeket a személyes történeteiken keresztül húzták fel a feledésből azok, akik átélői voltak és így visszaemlékezőivé váltak a felejtésbe kényszerített múltbeli eseményeknek.⁵⁰⁸

A csehszlovákiai katonai intervenció és a magyar részvétel emlékének feltárásában élen járó Balogh Zsolt dokumentumfilmje a sorkatonák, tisztek és katonaeorvosok visszaemlékezéseire összpontosít, de részleteket láthatunk az 1968-as *Táncdalfesztivál*ról is, valamint dokumentum-játékfilmes formában Bauer Sándor utolsó napját tárja elénk. Az 1968 című filmben körülbelül egy tucat katona beszél el történetét. A film atmoszféráján érezhető, hogy 1989 a tabudöntések, a visszaemlékezések boomja volt. Az egykori katonák a magukban kényszerűen eltemetett történeteiket mesélték el immáron kamera előtt, és a nyilvánosság számára is hozzáférhetővé váltak az addig ki-bezárt emlékek.

Az események többféle átélése bontakozik ki a visszaemlékezésekből, néha rövid, szuggesztív részletekkel, néha egy-egy történetet kibontva. Az elbeszélések sodró lendületéből, néhol szaggatott, gyakran nem befejezett mondataiból látszik, húsz év után is felzaklatja a volt katonákat az események felidézése. A következőkben a markáns narratívákat megtestesítő szereplők elbeszéléseit emeljük ki. Közös vonás a katonák elbeszéléseiben a sorsszerűség feldolgozása: miért történt ez meg éppen velük, és mi értelme volt annak, hogy ebben a hadműveletben részt kellett venniük. Erőteljesen kifejezik a kezdeti időszak félel-

„Még sérültem kint, mindkét lábam átlőtték. A kollégám egyedül maradt őrségben és a géppisztolyát nem ürítette ki. És a tárat se vette ki. Beült a kocsiba, mikor indultunk volna, mellém ült, én gépkocsivezető voltam. Felém tartotta a géppisztolyt, a fejem fölé, ölébe fogta. Ürített, de a tárat nem vette ki. Én ezt mikor megláttam, csak annyit tudtam csinálni, mert pillanatok alatt nyitva volt, lenyomtam a csövet, és akkor elhúzta a géppisztoly elsütő szerkezetét és mindkét lábam átlőtte. Szóltam neki, hogy átlőtte a lábamat, szóljon valakinek, de azt mondta, ő nem megy sehova.”

(Balogh Zsolt: 1968, dokumentumfilm)

Háborús készültség – a legyőzendő ellenség 1968-ban egy baráti ország, Csehszlovákia

Csehszlovákia magyar katonai megszállása a Zala hadgyakorlat fedőnevet kapta

mét, a rettegést, mi fog velük történni, a későbbiekben azonban eltérőek a visszaemlékezések: volt olyan, aki leleményesnek ábrázolja magát, mert üzletelni kezdett, míg másban végig benne volt a szégyenérzet a parancsra tett cselekedet miatt, annak ellenére, hogy olyan szituációról nem számoltak be, amikor löniük kellett volna.⁵⁰⁹

Áldozatok

A csehszlovákiai bevonulás magyar halálos áldozatáról is szó esik a filmben. Az egyik tankbaleset volt, a másik egy hivatásos tiszt, aki szívinfarktust kapott a bevonulás során. A tankbalesetet így beszélte el egy szemtanú:

„Akkor, amikor az Ipoly-hídra érkeztünk, akkor láttuk, hogy a híd jobb korlátja át van szakadva és lent a sárga iszapba a harckocsi beleesett. Mégpedig úgy, hogy a tornyában elhelyezkedő zalaegerszegi alhadnagy derékba tört, szörnyethalt.”

Részletesebben egy olyan áldozat történetét ismerhetjük meg, akinek mindkét lábát átlőtték, ráadásul nem harc közben, hanem bajtársa tette ezt vele, aki felelőtlenül használta fegyverét:

„Megsérültem kint, mindkét lábam átlőtték. A kollégám egyedül maradt őrségben és a géppisztolyát nem ürítette ki. És a tárat se vette ki. Beült a kocsiba, mikor indultunk volna, mellém ült, én gépkocsi-vezető voltam. Felém tartotta a géppisztolyt, a fejem fölé, ölébe fogta. Ürített, de a tárat nem vette ki. Én ezt mikor megláttam, csak annyit tudtam csinálni, mert pillanatok alatt nyitva volt, lenyomtam a csövet, és akkor elhúzta a géppisztoly elsütő szerkezetét és mindkét lábam átlőtte. Szóltam neki, hogy átlőtte a lábamat, szóljon valakinek, de azt mondta, ő nem megy sehova.”

Felesége – miközben a katona beszél – aggódó, együttérző arccal ül mellette. Húsz évvel a történetek után is felzaklatja mindkettőjüket a baleset felidézése. A férfit leszázalékolták, dolgozni nem tud. Az egykori sorkatona visszaemlékezésében végül a sorsát teszi felelőssé szerencsétlenségéért.

„1968-cal fekszik le az ember és kel fel ennek gondolatával, ezt nem is lehet, nem is tudja az ember elfelejteni, az embernek a lába csak fáj mindig, még ha lefekszem sem tudom rendesen pihentetni, nem

tudom hova tenni, el van halva. Sokszor, pláne napközben, mikor itt fekszem egyedül, arra gondolok, ha nekem nem kell akkor odamenni. Nem akkor vonulok be katonának, már az is az ember eszébe jutott, miért akkor kellett születnem. Nem tudtam egy évvel később vagy előbb megszületni.”

Számára sérülésével az 1968-as bevonulás feldolgozhatatlan, maradandó traumát jelentett, melyet nagyon fiatalon, tizenkilenc éves korában kellett elszenvednie. A történetek kettétörték az életét.

Bár magyarok és csehszlovákok között fegyveres összetűzésre nem került sor, mégis a magyar hadsereg bevonulása során két csehszlovák állampolgár veszítette életét, amit a harckocsik okoztak.

Az egyik visszaemlékező szerint „a lakosság, ahova mentünk, sorban álltak, néztek bennünket, sírtak bánatukban, örömeinkben. Kislány, gyerekek futkároztak. Tankok, hát az nagy szó volt, tankot látni, szegény kislány odaszaladt, hogy virágot adjon föl a páncéloson levő katonának. Nem tudom, hogyan, egy baleset történt és a páncélos halálra sértette a kisgyereket.”

Bevonulók

A behívások váratlanok voltak, és három hét állt rendelkezésre a tartalékosok kiképzésére.

„Júliusban volt ez a bevonulás, július közepe felé hívták be a srácokat, a kombájnos szántott a földön vagy aratott, a dzsip odament hozzá, hogy Józsikám, ha esetleg ismerte őt, ha nem ismerte, gyere már, gyere velem. Hova? Gyere, ülj be, aztán megyünk be a katonasághoz. Ez volt a parancs a srácoknak. Sofőr gyerekek mesélték, milyen parancsok voltak. A mozdony megállt Somogyszobon, az állomáson, kérdezték, hogy hívják a mozdonyvezetőt. Szálljon le, üljön be és menni kell. Így vitték el őket, ilyen bevonulás volt. Pillanatok alatt be lett hívva mindenki. Én, ahogy mondom, éjszaka riadó, bejöttünk és dél előtt folyamán tele volt a laktanya emberekkel. Úgy vitték el, és egy napra rá indultunk. Mikor az egész falu kint volt, mindenki ott kereste a férjét, meg mindent.”

Harcba induló bátor, hősie katonák helyett ijedt és kétségbeesett férfiak gyülekeztek a laktanyákban.

„Soha nem felejttem el, ezt mindenkinek elmondom, [...] én akkor éreztem azt, hogy hát most itt nem akárhová megyünk. És láttam embereket, akik sírnak. Sírtak, komoly családapák sírtak és még tisztelt is könnyeztek. Szóval háborúba mentünk magyarul.”

Azt, hogy mennyire kiszámíthatatlan volt, milyen fogadtatásban lesz részük az idegen országban a megszálló csapatoknak, a következő részlet jól mutatja.

„Eligazítottak, ha átmegyünk a határon és egy épületből lövés ér minket, vagy lövik az autót, azt mindenki tudta, hogy először a gépkocsit lövik ki, meg volt adva, hogy a középső sor lövi a felső emeletet, nehogy a középső sor akarja lőni a földszintet, mert egymást lelövik. Nyilván, ahogy körben ültek, meg lett mondva, hogy a géppuskás elfoglal egy olyan állást, hogy ahol teljesen be tudja pásztázni az egész épületet.”

A fogadtatás – felszabadítók vagy megszállók

Egy másik visszaemlékezés a csehszlovák csendőrök lefegyverzését szükséges parancsteljesítésként ábrázolta, azonban kételyét is kifejezte amiatt, hogy sem a csendőrök, sem a lakosság nem értette, miért vonultak be, s miért nem inkább szilvapálinkát hoztak be a fegyverek helyett:

„Štúrovába érkeztünk meg hajnalok hajnalán. O óra 20 perckor, soha nem felejttem el talán, míg élek, léptük át. A feladatunk az volt, először a csendőrséget kellett feltartóztatnunk. Majd mikor ezt a csendőrlaktanyát körbevettük géppuskával, akkor légvédelmi ágyúk, egyéb fegyverekkel, senki nem volt a csendőrségen, ugyanis Csehszlovákiában csendőrség van. Mint csak egy őr, az is aludt. Az az ébredés neki is kellemetlen volt, mert puskacsőre, betört ablakon keresztül volt az ébresztője, nem tudott mit csinálni, magyarul nem értett. És akkor látta, vele szembe néz egy puskacső, kénytelen volt a kezét feltenni, meg volt rémülve. Pillanatnyilag nem tudta, mi van, és akkor mondtuk neki, nyissa ki az ajtót, bementünk. Abban az éjszakában össze kellett szednünk az összes csendőrt. Soha nem tudtuk, hogy most kell-e lőni, vagy kit kell lőni, vagy megrázni, hogy ébredjen föl. Említettem, hogy összeszedtük a csendőröket. Miért kellett összeszedni?

Kérték a kecskeméti kotyogóst, szilvapálinkát, barackpálinkát. Miért nem azt hoztunk, miért mi mentünk.”

A katonák közül sokan csak az országhatár átlépése után értették meg, hogy a magyarok megszálló csapatok.

„Lassan érünk, láttam, föl van festve valami és közel érkeztünk, sőt el is hagytam, amikor a főnök azt mondta, állj csak meg. Menjünk már vissza, mi van oda felírva. Hitler 1938, Brezsnyev 1968. Hatalmas nagy betűkkel, egy öt méter széles út, frankóra fel volt festve ez a kis idézet, meg minden ház falán Dubček sloboda⁵¹⁰, Dubček sloboda minden ház falán. Abban már úgy leesett, hogy itt a Dubčeket imádják.”

A felvidéki magyarok egy része félreértette a magyar csapatok bevonulását, sokan hitték, hogy újra Magyarországhoz fognak tartozni – amiről persze szó sem volt, hiszen nem a nacionalizmus, hanem az „internacionalista kötelesség” jegyében teljesítettek parancsot. Egy katonaorvos visszaemlékezésében így fogadták őket a szlovák területen élő magyarok:

„Ezek a szegény ottani magyarok, most már félig csehek, félig magyarok, fogalmuk sem volt, mit akarunk, csak azt látták, hogy a város tele lett magyar tankokkal, magyar katonai járőrök cirkáltak, mint nálunk '56-ban, kb. ugyanúgy, és ezek azt hitték, azért mentünk, hogy felszabadítsuk Csehszlovákiát, illetve a Felvidéket. Ismét magyar terület lesz. Ahogy mentünk, számtalanul ugrottak a nyakunkba, hála istennek, itt vagytok. Végre, jaj de jó, mi magyarok vagyunk, magyarokhoz akarunk tartozni. És mi tudtuk, hogy nem ezért megyünk, ez nagyon kínos volt nekünk. Kínosabb volt akkor, amikor egyik oldalról jöttek az ottani magyarjaink nagy zászlókkal, piros, fehér zöld, magyarok vagyunk, és a másik oldalról jöttek a csehek a cseh zászlókkal, hogy mi csehek vagyunk és csehek akarunk maradni. És a kettő között ott álltak a magyar katonák és senki nem tudott mit csinálni, kétoldalt a tüntető tömeg.”

A lakosság másik része azonban ellenségesen fogadta a magyar katonákat. A házak falára feliratokat festettek, egyiken például ez állt: „Magyar katonák! Rákosi Mátyás büszke lehet rátok!” Egy Léváról érkezett jelentés szerint „a városban kisebb csoportok alakultak. Egész nap tüntettek, vitatkoztak a katonáinkkal, időnként köpködtek is.”⁵¹¹

„Azokban az augusztusi napokban, valahol Csehszlovákiában, még a magyar turistákat is úgy üdvözölték, hogy okkupánsok, megszállók. Miféle megszállók vagyunk mi? Hiszen egy szem krumplit sem hoztunk haza, márpedig az a 'rendes' megszálló, aki elvisz valamit.”

(Kádár János, 1968. október)

Védik a hazát – munkásőrök erdei kirándulásán 1968-ban

A katonáorvos visszaemlékezésében közvetetten utal 1956-ra, amikor a fiatal szovjet katona történetét meséli el, aki ugyanúgy nem tudta, melyik országban van, mint a Magyarországot 1956-ban megszálló szovjetek, akik közül volt, aki azt hitte, Szueznél járnak.

„Emlékszem egy fiatal katonára, egy kis orosz katonára. Nagyon sajnáltam szegényt, tizennyolc-tizenkilenc éves fiú volt, géppisztolylyal, géppuskával végiglőtték. Ott kint a táborban az életmentő műtétet megcsináltuk. Amikor jöttünk haza, kérdeztük. Szegény katona, ő is úgy járt, hogy megkérdezte, mi közöm volt nekem ehhez.”

Félelem

Az egykori kiskatonák visszaemlékezései szerint alapélményük a félelem volt, nem tudták pontosan, hová viszik őket és miért. Volt, akinek eszébe jutott a kisgyermekként átélt '56-os forradalom emléke, s ha nem is voltak jelen a tragédiánál 1956. október 25-én, hallhattak róla, hogy akkor katonák civilekre lőttek a Parlamentnél.

„Nem tudtuk, hogy hova megyünk, láttunk kijönni velünk szemben orosz katonai járműveket az úton, még mindig nem tudtuk, hova megyünk, haladtunk Pest felé, és rettegtünk, hogy kitesznek minket az Országháznál, és szinte láttuk a tömeget, le kell térdelni, lőni kell, valami ilyesmit kell csinálni, senki nem volt erre felkészítve, másrészt senki gyomra nem vette volna ezt be.”

Aggodalommal töltötte el őket az is, hogyan fogjanak fegyvert embertársaikra, ha parancsot kapnak.

„Mit fog tenni, ha meg kell tenni, és mit fog tenni, ha nem teszi meg? Ez a kereszt már akkor az ember vállán volt. Amikor ez nem történt meg, amikor mi áthaladtunk Pesten, mi eufóriás hangulatba kerültünk, akkor már teljesen mindegy, hová megyünk. Pesten minden rendben van, Pesten béke, nyugalom van, nincsenek az utcán tömegek, egyáltalán valami más van itt, akkor mindegy, hogy mi van.”

A fegyver használatától való félelem általános volt a katonák között.

„Volt bennem félelem, félelem több oldalról is. Nehogy használnom kelljen. Ez volt a legnagyobb félelmem. Nehogy valamilyen módon használni kelljen, mert ez szörnyű lett volna. Ez volt valamennyiünk

legnagyobb félelme, hogy ezt a fegyvert az istenért, el ne kelljen sütni, mert ez borzasztó lenne. Tizennyolc éves fiúk voltunk valamennyien, ott, ha egyet lőttek volna, mindenki lőni kezdett volna. Borzasztó lett volna, elszabadult volna, ott a félelem igazgatta volna tovább a játékot, az nem tudatos cselekvés lett volna, illetve annyiban lett volna tudatos, hogy meg kellett volna semmisíteni azt, aki támad.”

Szerelmes foglyok

A két hónapig szlovákiai részen állomásozó magyar katonák nem háborús helyzetekben vettek részt, hanem a hétköznapi felügyelték fegyverrel a kezükben.

„Valamelyik járőr ment egy folyónak a partján, észrevett egy csónakot, amiben vizes volt az evező, tehát ezt most használták. Látszott, most jöttek be, megfoghatók, nem voltak messze. Tisztásra jutottunk, erdőbe, láttuk, valami mozgás van a tisztás közepén. Vannak, vagy valaki van, mi a helyzet. Elcsendesedtünk és körben a tisztás szép volt, nem is vettünk észre semmit. Summa summárum láttuk, amikor teljesen körbeértünk, ez egy fiatal pár, akik szeretkeztek a tisztás közepén, mint a mesében. Egy gyönyörű szép napfényes tisztás, pipacsvirágok, sűrű erdő közepén ott van ez a párocscsa, egymásba feledkezve. Meg voltunk döbbenve, mit csináljunk, és a helyi katonák közül egy tizedes, aki parancsnok volt, egy palóc fiú és egy darabig az is meglepve állt, végül bekiáltott: befejezni. Szép palócos hanglejtéssel, hogy álljanak föl, és erre mind a kettő úgy, ahogy volt, teljesen meztelenül fölugrottak, körülnéztek és akkor előrohantunk, megfogtuk őket. És akkor felöltöztek. Ezek a szerencsétlenek, a fiún festékes tarisznya, diáktáska volt, még talán csirizes is volt, ragasztóanyagtól nedvezett, koszos ruhaféleségek voltak rajtuk.”

A szerelmespár esete szembesítette a katonákat nevetséges helyzetükkel, az egész katonai jelenlét groteszktségével, az igazi katonának nem szeretkező párokat kellene szétválasztaniuk, hanem harcolni nemes célokért.

„Feltettük őket az autóra és bekísértük az őrsre, és ami rettentően megdöbbentett minket és éreztük, nincs mit mondanunk, egyszerűen szégyenérzetünk volt. Szidtak minket ezek magyarul, tökéletesen

magyarul, hogy nem szégyelljük magunkat, megfogtuk őket itt. Kiket szolgálunk mi, Kassát szétlőtték az oroszok, tankok járnak az utcán. Föl vannak szaggatva, halottak vannak és mi itt..."

Az elbeszélés kurtán-furcsán szakad félbe, nincs is befejezve, a hallgatóban dolgozik tovább a katona lelkipurdalása.

Dezertálás

Dezertáló katonatársának tragikus sorsát egyszerű nyelvi eszközökkel, már-már mintha szenvtelenül beszélne el az egyik visszaemlékező, a katonai szakkifejezések használatára fektetve a hangsúlyt, mintha így próbálná meg eltávolítani a tragikus eseménysort.

„Egy alacsony, zömök szőke srác volt, rövid, tüskés sérója volt. Jóvágású srác volt, jelentették, eltűnt a gyerek. És akkor riadó, nyomás, keresés. Csatárláncba mentünk, kiadta az ezredparancsnokunk, hogy bárhol megtaláljuk, lőjük agyon. De úgy vigyázzunk, fegyver van nála. Szóval saját bajtársunkat. Két hétig jártuk kóboroltunk a környéki erdőkben. Nagyon messze elmentünk, 150 kilométeres körzetekbe. Mentünk, hogy csípőbe a fegyver és majdnem úgy voltunk, hogy rezzent egy nyúl, egy őzike, nagyon odapörköltünk. És a végén, a csehszlovák-osztrák határnál fogták el a csehszlovák határőrök. A gyerek milyen szándékkal akart kimenni nyugatra, unta-e katonai életét, vagy esetleg más gondolatai voltak, de a vád az volt, hogy hogy is volt, hazaárulásként tulajdonképpen, mindent elvitt, nemcsak a hazáját, mert akkor már a helyzet jóra fordult, az egész internacionalista tábort megsértette ezzel a tetteivel, és az volt, hogy a század végezze ki ott helyszínen, de viszont ez valamilyen törvénybe ütközött. Lényeg az, hogy nem ott lett kivégezve, hanem Pestre lett elhozva és ott végezték ki a srácot.”

Üzletelők

A KGST-munkamegosztás és a hiánygazdaság miatt Magyarországon és Csehszlovákiában más számított hiánycikknek. Két elbeszélő is említ olyan történetet, amely a megszállás alatti üzletelésről szól, egyik esetben parancsnoki utasításra, a másik esetben a katonák saját ötletére.

„Egyszer hívatnak engem a parancsnoki sátorba, ott ült körbe az egész társaság. Most a szóvivő, a legkisebb rendfokozatú egy főtörzsőrmester volt. Mondja, Bagi maga nagyon jó viszonyban van a csehszlovák lakossággal, tudnánk egy nagyon komoly feladatot, meg megkérnénk, hogy segítsen nekünk. Mondom, miről volna szó, adnánk marhahúst, sertéshúst, téliszalámit, gyulai kolbászt, adja el a cseheknek és koronát kérjen, mert szeretnénk vásárolni a családnak egy kis szuvenírt. Az sem baj, ha melegítőt adnak, tornacipőt, meg hát ami divat.”

„Jáva motorok, légpuskák, ilyenek voltak, lehet, hogy sokaknak nem tetszik, hogy ez van, de tényleg így volt. Összecukott esernyő nem volt Magyarországon, ott rengeteg volt. Hoztak sokat, én is hoztam, a vége felé én is odafigyeltem. Mondták, mit kell hoznom.”

Hazatérés

A magyar csapatok október 20. és 25. között vonultak ki a megszállt területekről.

„Nagy mosakodás, nagy tisztálkodás, október 22-én indultunk, 23-án érkeztünk haza. Nem szégyellem, könnyeim kicsordultak, amikor visszaértünk.”

A hazatérő katonákat köszöntő plakát felirata viszont annyira idegen volt az egyik visszaemlékező számára, hogy elfelejtette a szövegét. Ami nem is csoda, mivel így hangzott: „Üdvözljük az internacionalista kötelességüket teljesített, hazatérő katonákat.”

„Hogy is volt? Köszöntjük, nem a háborúból hazatérő, az nem volt, nem is felszabadító, valami érdekes plakát volt, [...] magyar katonákat, a drága magyar katonákat. A komáromi hídon.”

1968

**UTÓSZÓ –
GENERÁCIÓS
ÉLETÉRZÉS
ÉS POLITIKAI
ÖNMEGHATÁROZÁS**

Budapesti utcakép – 1968-ban az ország a kádári-konzolidáció látszólagos nyugalmában élt

Igy idézőjelben, „1968”, gyűjtőfogalom és elképzelt találkozóhely, ahol összefutnak a hatvanas években felnőtt fiatalok történetei, a világ megváltoztatásába vetett hitük jelszavai, új életformák eszméi, ahol helyet találnak maguknak a korszak zenei, művészeti és politikai élet jeles szereplői mellett a fiatalságukat nosztalgiával megidéző hétköznapi emberek is. De ez az évszám magában foglalja a kor politikai mozgalmainak későbbi bírálatait, és a kritikákra adott válaszokat is, amelyek még ötven év múltán is életben tartják „1968” emlékezetét.

Bár valamennyi generációs önmeghatározás alapja, hogy valamihez képest, sokszor az idősebb nemzedék tagjaival szemben fogalmazza meg magát, '68-hoz különösen szorosan kapcsolódik egy nemzedék, a hatvanas években felnövő és az 1968-as eseményekben részt vevő fiataloké, akiket azzal az idealizált elképzeléssel ruházott fel az emlékezet, hogy „ők” egy nyelvet beszélnek, vannak közös élményeik és voltak közös eszméik. A '68-as generációs élmény képzetének alakításában a kortárs társadalmi megnyilvánulások épp úgy szerepet játszottak, mint később a múlt mitizálása.

1968-at generációs forradalomnak is nevezik, utalva ezzel arra, hogy a megszokottnál erőteljesebb konfliktus jellemezte az „apákkal”, a szülők értékrendjével való szembefordulást – „ők” már a tiltakozó megmozdulások idején új értékeket képviselő nemzedékként tekintettek önmagukra, s a nemzedék összetartozásának tudatát a visszaemlékezések az évek múltával tovább erősítették. A '68-asok ugyanis kivételesen sokat foglalkoztak önmaguk értelmezésével, ami már közvetlenül az eseményeket követően elkezdődött, hiszen a médiamegjelenések is arra készítették a lázadó ifjúság tagjait, hogy újra és újra elmeséljék történeteiket, és megfogalmazzák nemzedékük elvárásait. A következő évtizedekben folytatódott „saját mítoszuk önként vállalt építése”,⁵¹² és a '68-as ifjúság közös eszmerendszert, a szabadságot, a lázadást, az emancipációt képviselő nemzedékként vonult be a történelmi tudatba.

A világ más országaihoz hasonlóan Magyarországon is erőteljesebben él az emlékezetben a hatvanas évek fiataljainak generációs élménye, mint más nemzedékéé. Ehhez hozzájárult, hogy már a hatvanas évek második felében megjelentek az ifjúság vizsgálatával foglalkozó és a fiatalok viselkedésének közös vonásait mint ellenkultúrát értelmező

írások és filmek. A beatnemzedék bemutatására filmen először az Ezek a fiatalok⁵¹³ vállalkozott 1967-ben, azonban ez az alkotás jelentősen finomított a valóságon, hiszen nem mutatott koncerteken őrjöngő, szélsőségesen viselkedő fiatalokat, és a beatzene politikai jelentőségét fel sem vetette. Ugyanakkor bemutatta a korszak jellegzetes öltözködését, szórakozóhelyeit és zenekarait, csakúgy, mint két évvel később az Extázis 7-től 10-ig⁵¹⁴, amely már szociográfiai hitelességgel számol be a fiatalok szórakozási szokásairól. Ebben a filmben fontos szerep jut az Ifjúsági Parknak, ami később, a '80-as évektől a visszaemlékezésekben kultikus helyként, a rendszerrel szembeni ellenállás és a fiatalokat összekovácsozó színtérként járult hozzá a generációs élmény formálásához.⁵¹⁵

A személyes tapasztalatok kollektív élményként való megjelenítésében maguk a '68-asok is fontos szerepet vállaltak. Többek között a beatzenészek visszaemlékezései egyre letisztultabbá tették a nemzedékek közötti szembenállást, és egy új nemzedék színre lépését látták a hatvanas évek fiataljaiban.

„Olyan visszasságokra kívánjuk zenénkkel felhívni az emberek figyelmét, amelyeket a háború előtt felnőtt generáció nem vesz észre...” – nyilatkozta 1976-ban Szörényi Levente.⁵¹⁶

A nyolcvanas években már nagy generációnak hívták Magyarországon a '68-ban fiatal nemzedék tagjait, ami határozottan az emlékezet mítoszképző erejéről árulkodik.⁵¹⁷ A nagy generáció kifejezés felerősíti, eltúlozza a generációs élményt, miközben az is igaz, megvoltak az összetartozás-érzés kialakulásának feltételei: a közel egy időben született nemzedék tagjainak hasonló élményekben volt részük, amihez kapcsolódott a lázadás iránti vágy, a tekintélyelvűséggel való szembefordulás. A hatvanas években huszonévesek a második világháború alatt vagy utána születtek, a Rákosi-korszakban szocializálódtak, az 1956-os forradalmat meghatározó gyermekkori élményként írják le, és a hatvanas évek reformjait, azt, hogy a világ kitáruult (legalábbis az ötvenes évekhez képest), ők már tudatosan élték meg. Számukra a nyugati mozgalmak, a beatzene vagy a külföldi irodalom olvasása újfajta élményeket és közös, összetartó erőt jelenthetett.

Az utóbbi időben „1968” erősen megosztó a közbeszédben és a politikai vitákban, olyan eseményeket és ideológiákat sűrít magába,

1968

amelyek alkalmasak a „jó” és a „rossz” politikai értékek, a „helyes” és a „helytelen” (közösségi) életformák közötti határok kijelölésére. Vannak, akik számára ma is a szabadságot, a változás reményét és a társadalmi intézmények mindenhatóságával szembeni fellépést jelképezi. Mások pedig úgy tekintenek '68-ra, mint a tradicionális közösségi életformák lerombolására, vagy legalábbis erre tett kísérletre, mikor a radikális változásokat és a hagyományos értékek ellenében az egyén szabadságának hirdetését kapcsolják a '68-asokhoz.

Annak ellenére, hogy '68 a személyes és politikai önmeghatározás eltérő változatainál szolgál viszonyítási pontként, van közös vonása a világszerte lezajlott eseménysorozatnak: mégpedig a lázadás, és a tekintélyelvűség megkérdőjelezése. A lázadás, ami mást jelentett Párizsban, ahol a túlbürokratizált francia oktatás reformjának követelése volt a tüntetések egyik felhajtóereje, és mást a nyugatnémet fiatalok számára, akik a szülők generációjának háborús részvételét és felelősségét is tisztázni akarták. És mindehhez képest más volt a tiltakozás célja Prágában, ahol a szovjet típusú diktatúra ellen lázadtak, és az „emberarcú szocializmus” reformjai mellett tüntettek.

Bár itthon a politikai rendszerrel szembeni nyílt ellenállás nem jelent meg (leszámítva a szinte titokban maradt, pár tucat fiatal érintő maoista csoportok tevékenységét), mégis vitathatatlan a hatása a '68-as nyugati mozgalmaknak. A lázadás hétköznapi formái, az ellenállásnak a mindennapok életterébe való beemelése, amelynek méretei persze nem hasonlíthatók a nyugatiakhoz, Magyarországon is meghatározták a hatvanas éveket. Mindez annak is köszönhető, hogy a pártállam vezetése az évtized elejétől lassan és erősen szelektíven nyitott Nyugatra, lazított a korábbi cenzúrán, és az akkori fiatalok – az állam által kontrollált módon, de – megélhették a számukra később is meghatározó zenei, irodalmi, filmes és a fogyasztással kapcsolatos élményeket. A hosszú haj a fiúknál, vagy a Coca-Cola-élvezet épp úgy a lázadást, a látens ellenállást jelentette, mint a titokban hallgatott zene a Szabad Európa Rádióban, a koncertre járás klubokba vagy az Ifjúsági Parkba, és a külföldi dalok angol szövegeinek dúdolása, akár úgy is, hogy értették volna a szöveget, mert „az angol a szabadság nyelve volt.”⁵¹⁸ A szabadság kis körei pedig – pár évtizeddel később visszatekintve határozottan úgy tűnt – generációvá formáltak az akkori fiatalokat.

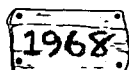
1968

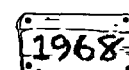
A lázadás hétköznapi formái, az ellenállásnak a mindennapok életterébe való beemelése, amelynek méretei persze nem hasonlíthatók a nyugatiakhoz, Magyarországon is meghatározták a hatvanas éveket.

Irodalomjegyzék

- A Best of KISZ CD, Hungaroton, 2000.
- Apor Péter: Autentikus közösség és autonóm személyiség: 1989 egyik előtörténete. *Aetas*, 2013/4.
- Ádám Péter: A forradalom illuzionistái. *Filmvilág*, 2008/6.
- Békés Csaba: Kádár János és a prágai tavasz. *Beszélő*, 2008. július–augusztus
- Bence György: Korhangulat, némi belterj. *Holmi*, 2000. 12.
- Brendel Mátyás: Egy terrorista naplója. *Aetas*, 2010/2.
- Czeizel Endre: Infecundin '68. In: *Beszélő évek. 1957–1968. A Kádár-korszak története*. Szerk. Révész Sándor. Stencil Kulturális Alapítvány, Budapest, 2000.
- Cohn-Bendit, Daniel: Baloldali radikalizmus. Orvosság a kommunizmus aggkori betegségére. Kossuth Kiadó, Budapest, 1970.
- Csatári Bence: Az Országos Rendezőiroda működése a Kádár-rendszer végén. *Levéltári Szemle*, 2013. 1.
- Csatári Bence: *Az ész a fontos, nem a haj*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2015.
- Csatári Bence – Poós Zoltán: *Azok a régi csibészek. Párbeszéd a rock and rollról*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2016.
- Csatári Bence: *Nekem írod a dalt. A könnyűzenei cenzúra a Kádár-rendszerben*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2017.
- Csizmadia Ervin: *A demokratikus ellenzék (1968–1988) I–II–III*. T-Twins Kiadó, Budapest, 1995.
- Dalos György: Éhségstrájk anno 1971 – Adalékok egy Lukács–Kádár levélváltáshoz. *Mozgó Világ*, 2000/3.
- Dalos György: *Hosszú menetelés – rövid tanfolyam*. Magvető Kiadó, Budapest, 1989.
- Dénes István Zoltán: *Diákmozgalom Budapesten 1969-ben*. http://cse-ri.web.elte.hu/lustrum/DenesIvan_Diakmozgalom.pdf
- Dessewffy Tibor: (El)késő kapitalizmus. *Holmi*, 1996. 7.
- Diákmozgalmak Nyugaton*. Szerk. Gombár József. Kossuth Kiadó, Budapest, 1969.
- Dömötör Endre: „A sorok közötti üzenetek titokzatos világa” – interjú Bródy Jánossal. http://recorder.blog.hu/2012/02/29/a_so-

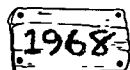
- [rok_kozotti_uzenetek_titokzatos_vilaga_brody_janos_interju_1_resz_az_illes_evek](#)
- Dunai Andrea: Nyaralók megfigyelés alatt. A Stasi a Balatonnál. In: *1956-os Intézet Évkönyve*, Budapest, 2009.
- Esterházy Péter: *Egy kék haris feljegyzései*. Magvető Kiadó, Budapest, 1996.
- Fekete Rajmund: „Egy autót felgyújtani bűncselekmény. Ha több száz autó lángol, az politikai cselekvés.” – Ulrike Meinhof és a nyugatnémet terrorizmus. *Betekintő*, 2010/4.
- Frei, Norbert: 1968. *Diáklázadások és globális tiltakozás*. Corvina Kiadó, Budapest, 2008.
- G. Márkus György: Az életforma-forradalom és az új baloldal – a lázadástól a félreállásig. *Társadalmi Szemle*, 1973/10.
- Galicza Péter: Hol volt, hol nem volt. Kommuna 1972-ben. 2000, 2008. július–augusztus
- Gelencsér Gábor: A macskaköves úton. 1968 és a magyar filmművészet. In uő: *Az eredendő máshol. Magyar filmes szölamok*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2014.
- Gervai András: *A tanúk. Film – történelem*. Saxum Kiadó, Budapest, 2004.
- Göbölös N. László: *Hatvannyolc*. Pallas Kiadó, 1998.
- Gömöri György: Hazatérés az intervencióba. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/hazateres-az-intervencioba>.
- Haraszi Miklós: *Darabbér. Egy munkás a munkásállamban*. Téka Könyvkiadó, Budapest, 1989.
- Haraszi Miklós: *Költők, dalok, forradalmárok*. (Fordításkötet.) 1969.
- Heller Ágnes – Vajda Mihály: *Családforma és kommunizmus*. Kortárs, 1970. október
- Heller Ágnes: *Bicikliző majom. Kőbányai János interjúregénye*. Múlt és Jövő, Budapest, 1998.
- Heller Ágnes: *Filozófiám története*. Múlt és Jövő, Budapest, 2009.
- Hirsch Tibor: A sípoló macskakő. <http://archiv.magyar.film.hu/filmtortenet/filmelemzesek/a-sipolo-macskako-1971-filmtortenet-elemzes.html>
- Horváth Sándor: A „nagy generáció” emlékezete. Alternatív Kádár-korszak. *Műút*, 2010. február

- Horváth Sándor: Csudapest és a frizsiderszocializmus: a fogyasztás jelentései, a turizmus és a fogyasztás kritika az 1960-as években. *Múltunk*, 2008/3.
- Horváth Sándor: Getno. A nagy generáció emlékezeti helyei. *Korunk*, 2013. augusztus
- Horváth Sándor: *Kádár gyermekei. Ifjúsági lázadás a hatvanas években.* Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009.
- Horváth Sándor: „Lötyögünk, szobrozunk, megy a szöveg” – ifjúsági lázadás a hatvanas években. http://mindennapoktortenete.blog.hu/2015/03/22/ifipark_nagyfa_lazadas_hatvanas
- Huszár Tibor: 1968. Prága–Budapest–Moszkva. Kádár János és a cseh-szlovákiai intervenció. Szabad Tér, Budapest, 1998.
- Ignác Ádám: A populáris zene megítélésének változásai a kádári Magyarország ifjúsági sajtójában – az első 15 év (1957–1972). *Médiakutató*, 2013/4.
- Jancsó Miklós: Zsebünkben a bölcsek köve. *Filmvilág*, 2008/6.
- Kappanyos András: Az ellenkultúra domesztikálása: Táncdalfesztivál 1966–1968. In: *Populáris zene és államhatalom. Tizenöt tanulmány.* Szerk. Ignác Ádám. Rózsavölgyi és társa Kiadó, Budapest, 2017.
- Kádár Anna: Többszörös szerepek. http://exsymposion.hu/index.php?tbid=article_page__surfer&csa=load_article&rw_code=-kadar-anna_3132#_ftn3
- Kádár János: *Hazafiság és internacionalizmus.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968.
- Karczag Gábor: *Ernesto Che Guevara.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969.
- Kenedi János: Emberekről, eszmékről, politikáról. In uő: *A halál és a leányka.* Századvég, Budapest, 1992.
- K. Horváth Zsolt: Televíziós kultúra az 1960–1970-es években és a Táncdalfesztivál. http://beatkorszak.blog.hu/2017/10/09/televizios_kultura_az_1960_1970-es_evekben_es_a_tancdalfesztival_i_ii.
- Király István: *Irodalom és társadalom.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1976.

- Koltay Gábor: *Szörényi–Bródy. Az első 15 év.* Zeneműkiadó, Budapest, 1980.
- Kőszeg Ferenc: Könyvkiadói cenzúra Magyarországon. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/konyvkiadoi-cenzura-magyarorszagon-ii>
- Kun Miklós: *Prágai tavasz – prágai ősz. 1968 fehér foltjai.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998.
- Legény Jácint – Sztányi György – Tamás Gáspár Miklós: *RAF – Búcsúszimfónia.* Kalligram, Pozsony, 2009.
- Magyar hippik. A hippi mozgalom és a magyar underground művészet. Válogatás az 1960-as és 1970-es évek underground műveiből és korabeli felvételeiből. Szerk. Benkő Zsuzsa. kArton Galéria 2014.
- Merle, Robert: *Üvegfal mögött.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1974.
- Mitscherlich, Alexander és Margarete: *Gyászolásra képtelenül. A közösségi viselkedés alapjai.* Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2014.
- Mitrovits Miklós: Kádár és Dubček 1968-ban. In: *Kádár János és a 20. századi magyar történelem.* Szerk. Földes György – Mitrovits Miklós. Napvilág Kiadó, Budapest, 2012.
- Muhi Klára: Forradalmak és büntetések. Beszélgetés Magyar Dezsővel és Koltai Lajossal. *Filmvilág*, 1998. november
- Murai András: Szembesítés. Történelmi dokumentumfilmek a rendszerváltozás idején. *Apertúra*, 2015 ősz.
- Murányi Gábor: Tévelygők, avagy a „maoista összeesküvők”. In: *Beszélő évek, 1957–1968. A Kádár-korszak története I. rész.* Szerk. Révész Sándor. Stencil Kulturális Alapítvány, Budapest, 2000.
- Németh László Sándor – Tóth Eszter Zsófia: A görög géplakatos, a Mercedes hátsó ülése és a szürke játékmackó. Perek Magyarországon NDK és NSZK állampolgárok tiltott határátlépései miatt az 1960-as évek második felében. *Múltunk*, 2011/4.
- Papp Máté életútinterjúja Dinnyés Józseffel. https://www.csehtamasprogram.hu/docs/Dinnyes_Jozsef.pdf
- Papp Zsolt: *Barangolások.* Századvég, Budapest, 1993.
- Papp Zsolt: *Hétköznapiak és filozófiák.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1981.
- Pataki Ferenc: *A NÉKOSZ-legenda.* Osiris, Budapest, 2005.
- Pataký Iván: *A vonakodó szövetséges.* Zrínyi Kiadó, Budapest, 1996.

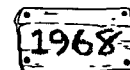
- Pataky Iván: „Zala” hadgyakorlat. A rétsági harcokcsi ezred részvétele Csehszlovákia 1968. évi megszállásában. <http://www.nogradhistoria.eu/data/files/186650328.pdf>
- Pető Iván: 1967. <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/97/10/peto.htm>
- Rainer M. János: A „hatvanas évek” Magyarországon. (Politika) történeti közelítések. In: „Hatvanas évek” Magyarországon. Szerk. Rainer M. János. 1956-os Intézet, Budapest, 2004.
- Rádai Eszter: „Nincs egy mondat, amiben egyetérténénk.” Gábor György és Lánczi András vitája. *Mozgó Világ*, 2008. augusztus
- Révai Gábor: Bemutatkozásaim története. Kalligram, Budapest, 2012.
- Rupnik, Jacques: Rudi Dutschke utolsó interjúja. *Magyar Lettre*, 1993. nyár
- Sasvári Edit: Miért éppen Pór? A kádári üzenési-mechanizmus történetéhez. Évkönyv. 1956-os Intézet, Budapest, 2000.
- Schubert Gusztáv: A ’68-as csapdája. *Filmvilág*, 2008. november
- Sipos Anna Magdolna: Az államszocialista ancien régime hatalmi attribútuma, avagy kik olvashattak rendszerellenes könyveket? *Valóság*, 2015/3.
- Sugár András: *Dubček megszólal. Tankokkal a tavasz ellen.* (A szenzációs maratoni tévé interjú teljes csonkítatlan szövege Sugár András helyszíni riportjaival, a nemzetközi polémia krónikájával.) Magánkiadás, Budapest, 1989.
- Stumpf András: *Szörényi – Rohan az idő.* Trubadúr Kiadó, Budapest, 2015.
- Szabó Kata interjúja Vámos Miklóssal. MTA BTK ZTI, 20–21. századi Magyar Zenei Archívum és Kutatócsoport. http://www.zti.hu/files/mza/docs/Oral_History/VamosMiklos.pdf
- Szántó Miklós: *Munkaidő-csökkentés és életmód.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.
- Szőnyi Tamás: Nyilván tartottak. Titkos szolgák a magyar rock körül 1960–1990. Tihanyrév Kiadó, Budapest, 2005.
- Tischler János: Az Infecundin-sztori, 1967. *Beszélő*, 2006. január
- Tóth Eszter Zsófia – Murai András: *Szex és szocializmus.* Libri, Budapest, 2014.
- Tóth Eszter Zsófia: „Én fiókos szekrény voltam és a teásbögrével táncoltam egész este.” *Betekintő*, 2009. 1.

- Tóth Eszter Zsófia: A fogyasztás ábrázolása munkások és munkásnők életút elbeszéléseiben. In: „Hatvanas évek” Magyarországon. Szerk. Rainer M. János. 1956-os Intézet, Budapest, 2004.
- Tóth Eszter Zsófia: *Puszi Kádár Jánosnak.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2007.
- Tóth Péter Pál: Tanítványok. (A Gulyás testvérek. Pálya és kép). *Filmvilág*, 2017. április
- Tömpe István: *Az elitek árulása.* Noran Libro Kiadó, Budapest, 2017.
- Tyekvicska Árpád: *Frizsiderszocializmus.* In: *Beszélő évek 1957–1968.* Szerk. Révész Sándor. Stencil Kulturális Alapítvány, Budapest, 2000.
- Valuch Tibor: A „gulyáskommunizmus” mítosza és valósága. In: *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemből.* Szerk. Romsics Ignác. Osiris, Budapest, 2002.
- Valuch Tibor: *Csepel bicikli, Caesar konyak, Trapper farmer.* A fogyasztás és a fogyasztói magatartás változásai a szocialista időkben. *Múltunk*, 2008/3.
- Vámos Miklós: *Félnóta.* Európa Kiadó, Budapest, 2015.
- Varga Zsuzsanna: Illúziók és realitások az új gazdasági mechanizmus történetében. In: „Hatvanas évek” Magyarországon. Szerk. Rainer M. János. 1956-os Intézet, Budapest, 2004.
- Zsugán István: *Szubjektív magyar filmtörténet. 1964–1994.* Osiris-Századvég, Budapest, 1994.

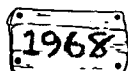
Forrásjegyzék

- ÁBTL V-158402/2
 ÁBTL 3.1.9-V-158402/1
 ÁBTL – 3.1.9-V-158402/1
 ÁBTL – 31.2. – 29400/1/28
 ÁBTL – 3.1.2. – M-29275
 ÁBTL – 3.1.50 – 17190/1
 ÁBTL – 2.2.1. I/9.5.
 ÁBTL – O – 16301
 ÁBTL V – 157854/1-2.

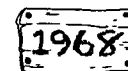
A könyvben szereplő filmek jegyzéke

- 1968 – rendezte Balogh Zsolt, 1989.
A Baader-Meinhof csoport – rendezte Uli Edel, 2008.
A nagy generáció – rendezte András Ferenc, 1985.
A sípoló macskakő – rendezte Gazdag Gyula, 1971.
A törvénytelen Muskátli I–II–III. – rendezte Kisfaludy András, 1996.
Agitátorok – rendezte Magyar Dezső, 1969.
Álmodozók – rendezte Benardo Bertolucci, 2003.
Bohóc a falon – rendezte Sándor Pál, 1967.
Bors – televíziós sorozat, 1968.
Büntetőexpedíció – rendezte Magyar Dezső, 1970.
Eper és vér – rendezte Stuart Hagmann, 1970.
Ezek a fiatalok – rendezte Banovich Tamás, 1967.
Extázis 7-től 10-ig – rendezte Kovács András, 1969.
Falak – rendezte Kovács András, 1968.
Fényes szelek – rendezte Jancsó Miklós, 1968.
Ha... – rendezte Lindsay Anderson, 1968.
Határeset – rendezte Szalay Péter, 2006.
Imposztorok – rendezte Máriássy Félix, 1969.
Megáll az idő – rendezte Gothár Péter, 1981.
Melodráma – rendezte Gothár Péter, 1991.
Ólomidők – rendezte Margarethe von Trotta, 1981.
Szelíd motorosok – rendezte Denis Hopper, 1971.
Z, avagy egy politikai gyilkosság anatómiája – rendezte Costa-Gavras, 1969.
Zabriskie Point – rendezte Michelangelo Antonioni, 1970.

Jegyzetek

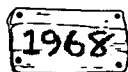
- 1 Horváth Sándor: Csudapest és a friziderszocializmus: a fogyasztás jelentései, a turizmus és a fogyasztás kritika az 1960-as években. *Múltunk*, 2008. 3. 6. o.
- 2 A fogyasztásról a szocialista időszakban: Tóth Eszter Zsófia: A fogyasztás ábrázolása munkások és munkásnők életút elbeszéléseiben. „*Hatvanas évek*” Magyarországon. In Rainer M. János szerk. „*Hatvanas évek*” Magyarországon. 1956-os Intézet, Budapest, 2004. Valuch Tibor: Csepel bicikli, Caesar konyak, Trapper farmer. A fogyasztás és a fogyasztói magatartás változásai a szocialista időszakban. *Múltunk*, 2008/3. szám. Valuch Tibor: A „gulyáskommunizmus” mítosza és valósága. In: *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemből*. Szerk. Romsics Ignác. Osiris, Budapest, 2002.
- 3 Az MSZMP KB 1964-ben határozatot fogadott el a gazdaságirányítás felülvizsgálatáról, 1966 májusában pedig a reform irányelveiről. Az új gazdasági mechanizmus kronológiai áttekintéséhez: Varga Zsuzsanna: Illúziók és realitások az új gazdasági mechanizmus történetében. In: „*Hatvanas évek*” Magyarországon. I. m.
- 4 A gazdasági reform elsősorban Nyers Rezső (1923), 1962–63-ban pénzügyminiszter, Fock Jenő (1916–2001), 1967 és 1975 között a minisztertanács elnöke, és Fehér Lajos (1917–1981), 1962 és 1974 között miniszterelnök-helyettes, nevéhez fűződik, de a kidolgozása során kialakultak párton belüli reformcsoportok is.
- 5 Erről a gazdasági-vállalati megújulásról szól az 1968-ban bemutatott, és országos vitát kiváltó *Falak* című film (Kovács András rendezése), a reformszocializmus reprezentáns moziija.
- 6 A reformot hátráltatták a szakszervezetek, élén Gáspár Sándorral, és az 1970-es évek elején bekövetkezett olajárrobbanás is közrejátszott a visszaszorításában.
- 7 Horváth Sándor: Csudapest és a friziderszocializmus: a fogyasztás jelentései... I. m. 22. o.
- 8 A „friziderszocializmust” megvitató cikkek az Új Írásban jelentek meg. A hatvanas évek életmódvitái közül emlékezetes még a „kocsi vagy kicsi”-vita, amely szintén az állampolgárok gyarapodását állította középpontba, a gyerekvállalással szemben.
- 9 A friziderszocializmus-vitáról: Tyekvicska Árpád: Friziderszocializmus. In: *Beszélő évek. 1957–1968*. Szerk. Révész Sándor. Budapest, 2000.
- 10 *Esti Hírlap*, 1968. 08. 06.
- 11 A *Ludas Matyi* hetilap 1945 és 1992 között működött, a Kádár-rendszer egyetlen vicclapja, amely a rendszert és a vezető politikusokat is óvatosan kritizálta.
- 12 *Ludas Matyi*, 1968. 03. 26.

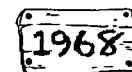
- 13 Uo. 1971. 05. 13.
- 14 Páldi András: Élelmiszeriparunk fejlődése és feladatai. *Közgazdasági Szemle*, 1962. május, 565. o.
- 15 Ludas Matyi, 1979. 12. 20.
- 16 *Népszabadság*, 1973. 09. 01.
- 17 Őszi Róbert posztja. https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1529818340425703&id=330227700384779
- 18 *Népszabadság*, 1968. 05. 31. 8. o.
- 19 *Külgazdaság*, 1985. 11. 26. o.
- 20 *Népszava*, 1968. 05. 31. 8. o.
- 21 *Népszava*, 1969. 12. 14. 18. o.
- 22 *Budapest*, 1970. március, 45. o.
- 23 Ludas Matyi, 1971. 04. 22. 9. o.
- 24 *Népszava*, 1972. 06. 07. 8. o.
- 25 *Népszava*, 1988. 12. 10. 9. o.
- 26 Esterházy Péter: *Egy kék haris feljegyzései*. Magvető Kiadó, Budapest, 1996. 40. o.
- 27 *Esti Hírlap*, 1968. 08. 06.
- 28 Klein Sándor (1941), pszichológus, elsősorban munkapszichológiával foglalkozik.
- 29 Rab László: Erkölcstelennek nyilvánították a Túró Rudit. *Népszabadság*, 2015. 10. 03. 8. o.
- 30 Uo.
- 31 Ludas Matyi, 1979. 03. 29. 4. o.
- 32 *Népszabadság*, 1984. 05. 05. 20. o.
- 33 Ludas Matyi, 1984. 05. 17. 2. o.
- 34 *Népszabadság*, 1987. 08. 26. 3. o.
- 35 *Népszabadság*, 1988. 04. 27. 5. o.
- 36 *Megáll az idő*, 1981, rendezte Gothár Péter, forgatókönyv: Bereményi Géza.
- 37 Fábri Péter: *Báméskodásaim könyve (történetek)*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1991.
- 38 Toman Katalin válasza a körkérdésre, hogyan emlékszik vissza a Coca-Cola bevezetésére.
- 39 Tóth Péter válasza a körkérdésre, hogyan emlékszik vissza a Coca-Cola bevezetésére.
- 40 A vásáron láttuk. *Ország Világ*, 1968. 05. 29.
- 41 Nagydíjas a halászléköck. *Esti Hírlap*, 1968. 05. 18.

- 42 A párt és kormány vezetői a BNV-n. *Esti Hírlap*, 1968. 05. 23.
- 43 Dessewffy Tibor: (El)késő kapitalizmus. *Holmi*, 1996. 7. 995. o.
- 44 *Népszabadság*, 1961. 06. 04. 10. o.
- 45 *Népszabadság*, 1965. 02. 06. 6. o.
- 46 *Népszabadság*, 1965. 03. 07. 2. o.
- 47 *Népszabadság*, 1965. 08. 11. 8. o.
- 48 *Népszabadság*, 1967. 11. 21. 9. o.
- 49 *Népszabadság*, 1968. 02. 01. 9. o.
- 50 *Népszabadság*, 1968. 05. 15.
- 51 *Esti Hírlap*, 1968. 06. 15.
- 52 *Népszabadság*, 1968. 06. 9. o.
- 53 Uo.
- 54 Uo.
- 55 *Népszabadság*, 1971. 08. 07. 6. o.
- 56 *Népszabadság*, 1969. 05. 20. 5. o.
- 57 *Népszabadság*, 1973. 12. 30. 6. o.
- 58 Az Egyesült Államokban 1960-ban jelent meg az első fogamzásgátló tabletta, az Enovid. A fogamzásgátló azon az alapon működik, hogy a terhesség alatt a petefészekben leáll a petesejtek termelődése, amiért a petefészek sárgatestje felelős. Ennek alapján javasolta már 1931-ben az osztrák Haberlandt, hogy sárgatestből kivont hormonokkal kellene megkísérelni a fogamzásgátlást. 1932-ben Infecundin néven tervezték a fogamzásgátló tabletta forgalmazását, de ezt Haberlandt váratlan halála akadályozta meg. Az ötvenes években kezdtek újra fejlesztésekre. *Orvosi Hetilap*, 1933. 06. 03.
- 59 *Humane vitae*. VI. Pál pápa enciklikája a helyes születésszabályozásról, Róma, 1968. <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=120> Utolsó letöltés 2017. 12. 01.
- 60 Németi Irén: Újfeministák Amerikában. *Nők Lapja*, 1970. 02. 07.
- 61 A Politikai Bizottságban folyt vitát a fogamzásgátló tablettáról ismerteti Tischler János: *Az Infecundin-sztori*, 1967. *Beszélő*, 2006. január.
- 62 Tischler János: *Az Infecundin-sztori*, 1967. *Beszélő*, 2006. január.
- 63 Az abortuszbizottság a Kádár-korszaknak a nőket megalázó helyzetbe kényszerítő, rossz hírű intézménye volt, amely előtt meg kellett jelennie annak a nőnek, aki nem kívánt magzatát el akarta vetetni. Első fokon háromtagú, másodfokon öttagú bizottságok hatósági jogkörrel rendelkeztek, és csak a jogszabályokban megengedett esetekben engedélyezték az abortuszt. Tóth-Murai: *Szex és szocializmus*. Libri, 2014. 27. o.

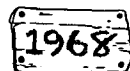
- 64 *Népszabadság*, 1969. 01. 19. 10. o.
- 65 *Népszabadság*, 1971. 02. 24.
- 66 Czeizel Endre: Infecundin '68. In: *Beszélő évek. 1957–1968. A Kádár-korszak története*. Szerk. Révész Sándor, Stencil Kulturális Alapítvány, Budapest, 2000. 593–594. o.
- 67 *Orvosi Hetilap*, 1970. 06. 28. 3. o., *Uo.* 1971. 01. 17. 149. o., 1975. 07. 06., 1975. 09. 21.
- 68 *Népszabadság*, 1981. 04. 12. 11. o.
- 69 *Új ember*, 1974. 10. 20. 2. o.
- 70 A hazai könnyűzene történetéről ld. Csátri Bence: *Az ész a fontos, nem a haj*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2015. A populáris zene magyar fogadtatásáról és Kádár-kori értelmezéséről lásd Ignác Ádám: *A populáris zene megítélésének változásai a kádári Magyarországon ifjúsági sajtójában – az első 15 év (1957–1972)*. *Médiakutató*, 2013/4.
- 71 *Magyar Ifjúság*, 1963. 05. 21.
- 72 A beatzene és a hatalom viszonyával kapcsolatban állapítja meg Kappanyos András, hogy a Táncdalfesztiválok az ifjúsági kultúra „házasításának” eszközei voltak. Kappanyos András: *Az ellenkultúra domesztikálása: Táncdalfesztivál 1966–1968*. In: *Populáris zene és államhatalom*. Szerk. Ignác Ádám. Rózsavölgyi és társa Kiadó, Budapest, 2017.
- 73 Bródy János (1946) a magyar beat- és rockzene megkerülhetetlen alakja, az Illés együttes, majd a Fonográf tagja, önálló előadói pályafutása a hetvenes évek végétől napjainkig tart. A *Ha én rózsá volnék* című száma a hatvanas évek nemzedékének „himnuszává” vált, amihez megkésett betiltása is hozzájárult. A dal ugyanis megjelent Koncz Zsuzsa *Jelbeszéd* című lemezén 1973-ban, a lemez már a boltokban volt, vásároltak belőle több tízezer példányt, mikor a kultúrpolitika vezetőinek nyomására kivonták a forgalomból.
- 74 Szörényi Levente (1945), a magyar beat- és rockzene emblemikus alakja, az Illés együttes, majd a Fonográf gitáros-éneke, több rockopera, köztük az *István, a király* zeneszerzője.
- 75 Az Illés együttes a hatvanas és hetvenes évek legismertebb magyar beatzenekara. A hatvanas évek elejétől egyetemi klubokban játszottak, 1966-ban és 1968-ban sikert arattak a Táncdalfesztiválon. 1973-as feloszlásuknak oka volt többek között a kultúrpolitika és a zenekar közötti elmérgesedett viszony: Bródyék nyilatkozata a BBC-nek, ami a kultúra irányítói szerint túlságosan szabadszajú volt, majd Bródy mondva csinált rendőrségi ügye. Csátri-Poós: Városi népzeneesként modern népdalokat írni. Beszélgetés Bródy Jánossal. In: Csátri Bence – Poós Zoltán: *Azok a régi csibészek. Párbeszéd a rock and rollról*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2016. Dömötör Endre: *A sorok*

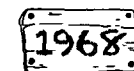
- közötti üzenetek titokzatos világa –interjú Bródy Jánossal. http://recorder.blog.hu/2012/02/29/a_sorok_kozotti_uzenetek_titokzatos_vilaga_brody_janos_interju_1_resz_az_illes_evek Utolsó letöltés 2017. 12. 01.
- 76 K. Horváth Zsolt: *Televíziós kultúra az 1960–1970-es években és a Táncdalfesztivál*. http://beatkorszak.blog.hu/2017/10/09/televizios_kultura_az_1960_1970-es_evekben_es_a_tancdalfesztival_i_ii. Utolsó letöltés 2017. 12. 01.
- 77 1967 márciusában Vitray Tamás interjút készített *Show-hivatal* című műsorában az Illés együttesrel, ahol Szörényi Levente bejelentette, nem indulnak a következő Táncdalfesztiválon, mert zenéjük idegen a műsor közegében. Vitray Tamás a váratlan bejelentésre a következő mondatokkal zárta le a beszélgetést: „Nem a Táncdalfesztivál lesz szegényebb, ha az Illés nem lesz ott.” Szörényi visszaemlékezése szerint a műsor után számon kérték rajtuk, miért nem jelezték, hogy miket fognak mondani. A legenda szerint a *Ne gondold* című szám, ami nem sokkal az interjút követően jelent meg, Vitrayról szól. Szörényi az életművét áttekintő beszélgetésben ezt nem erősíti meg, csak annyit mond: Bródy tudja csak pontosan, miért és kinek írta. Bródy viszont cáfolja a legendát, a szöveg ugyanis kész volt a tévés beszélgetés előtt. Stumpf András: *Szörényi – Rohan az idő*. Trubadúr Kiadó, Budapest, 2015.; Csátri Bence: *Nekem írod a dalt*. A könnyűzenei cenzúra a Kádár-rendszerben. Jaffa Kiadó, Budapest, 2017.
- 78 Az első helyet megosztva nyerte az Illés együttes Koós Jánossal, aki a Kislány a zongoránál, és Mary Zsuzsával, aki a Mama című számot énekelte.
- 79 Koncz Zsuzsa (1946) énekesnő, a magyar könnyűzenei élet meghatározó egyénisége. 1962-ben az első *Ki mit tud?* hozta meg számára a sikert. A korszak meghatározó együtteseivel (Illés, Metro, Omega) is énekelt. Dalai sokszor politikai üzenetet hordoztak, ezért közülük többet nem engedték játszani.
- 80 Csátri Bence: *Nekem írod a dalt*. I. m. 18. o.
- 81 Fábián Titusz: *Az Illés Klub és a Fonográf otthona*. http://beatkorszak.blog.hu/2017/07/26/az_illes_klub_es_a_fonograf_otthona_fovaros_muvelodesi_haz.%20Utolsó%20letöltés%202017.%202012
- 82 *Ludas Matyi*, 1969. 08. 04. 1. o.
- 83 Heller Ágnes (1929) a 20. század második felének egyik legnevesebb magyar filozófusa. A hatvanas években, az új baloldali gondolkodás kibontakozásának időszakában Lukács György tanítványainak baráti társaságából létrejövő „budapesti iskola” egyik tagja. A társaság közös ügye „a marxizmus reneszánsza volt”. Heller Ágnes: *Filozófiám története. Múlt és jövő*, Budapest, 2009.
- 84 Heller Ágnes: *Beszélő évek 1968*. *Beszélő*, 1997. 11. 79. o.

- 85 Szántó Miklós: Munkaidő csökkentés és életmód. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974. 34. o.
- 86 Népszabadság, 1968. február 29. 3. o.
- 87 Fukász György: A szabad szombatok bevezetésének hatása a munkások hétfévi tevékenységének alakulására. *Szociológia*, 1973. 4. 498. o.
- 88 Hajdú Endre: Mire való a szabad szombat. *Esti Hírlap*, 1968. 05. 03.
- 89 Ludas Matyi, 1969. 08. 21. 15. o.
- 90 Harisnyagyári Dolgozó, 1975. 02. 13.
- 91 Uo. 1973. 05. 10.
- 92 Uo. 1969. 03. 24.
- 93 Film Színház Muzsika, 1968. 08. 17. 10. o.
- 94 Fukász György recenziója Szántó Miklós Munkaidő-csökkentés és életmód című kötetéről. *Szociológia*, 1975. 2. 291. o.
- 95 Szántó Miklós: Munkaidő csökkentés és életmód. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974. 89–91. o.
- 96 Népszabadság, 1962. 12. 24. 25. o.
- 97 Uo. 1967. 12. 05. 9. o.
- 98 Uo. 1968. 01. 03. 9. o.
- 99 Korunk, 1969. május, 737–747. o.
- 100 Az *Esti Hírlap* 1968. május 6-i számában tudósított a kaliforniai Palo Altóban elhunyt negyvenéves kárpitosról, Joseph Rizorról, aki a nyolcadik szívátültetett volt a világon, és a műtét után még három napig élt. Ekkorra összesen 12 ilyen műtétet hajtottak végre a világban, közülük a fokvárosi Philipp Blaiberg, a houstoni Everett Claire Thomas és James Cobb, a londoni Frederick West voltak életben. 1968. május 13-án az *Esti Hírlap* francia szívátültetésről számolt be: a negyvenöt éves Damien Boulogne marseilles-i pap kapott új szívet, a harminckilenc éves donor nevét nem közölték. 1968. július 26-án az *Esti Hírlap* számolt be arról, hogy egy texasi újszíves, Everett C. Thomas már autót vezetett, és azzal ment a felülvizsgálatra. 1968. augusztus 8-án pedig az első japán újszívesről olvashattak az *Esti Hírlap* olvasói: Hobuo Miyazakit, a tizennyolc éves fiatalembert dr. Juro Wada operálta. 1968. augusztus 17-én már arról számolt be a lap, hogy a japán újszíves enni kért: őszibarackkonzervet.
- 101 Népszabadság, 1968. 02. 04. 10. o.
- 102 *Esti Hírlap*, 1968. 05. 16.
- 103 Ország Világ, 1969. 01. 22.
- 104 Szöktetés az ülés alatt. *Esti Hírlap*, 1968. 06. 15.

- 105 Dunai Andrea: Nyaralók megfigyelés alatt. A Stasi a Balatonnál. In: 1956-os Intézet Évkönyve. Budapest, 2009. 410–437.
- 106 A Múltunk folyóiratban megjelent tanulmány átdolgozott változata: Németh László Sándor – Tóth Eszter Zsófia: A görög géplakatos, a Mercedes hátsó ülése és a szürke játékmackó. Perek Magyarországon NDK és NSZK állampolgárok tiltott határ-átlépései miatt az 1960-as évek második felében. *Múltunk*, 2011. 4. szám, 7–28. o.
- 107 Wolfgang Bergstaedt rendőrségi kihallgatása. 1968. május 14. Budapest.
- 108 Uo.
- 109 Uo.
- 110 Uo.
- 111 Wolfgang Bergstaedt kihallgatása a szombathelyi rendőrkapitányságon. 1968. május 12.
- 112 Wolfgang Bergstaedt ügyési kihallgatása. 1968. június 4.
- 113 Határozat az ügyek elkülönítéséről. 1968. május. 16.
- 114 Határeset, dokumentumfilm, rendezte Szalay Péter, 2006.
- 115 1989. augusztus 19-én az osztrák–magyar határon, Sopron mellett tartott béke-demonstráció a „vasfüggöny” lebontásáért. Ekkor ideiglenesen három órára megnyitották a határt, ahol 600 NDK-állampolgár ment Ausztriába. Szeptember 11-én hivatalosan és végleg megnyílt a magyar határ a nyugatra távozni kívánó keletnémet állampolgárok előtt.
- 116 George Katsiaficast idézi Norbert Frei: 1968. Diáklázadások és globális tiltakozás. 26. o.
- 117 A második világháborút követően a német nép kollektív felelősségét elsőként köztette fel 1967-ben Alexander és Margarete Mitscherlich könyve: *Gyászolásra képtelenül. (A közösségi viselkedés alapjai)*. Múlt és Jövő Kiadó, 2014. Alexander Mitscherlichől származik az „apák nélküli társadalom” kifejezés, ami az apák nemzedékének morális és fizikai hiányára utal, és amely a '68-as generációt is magában foglalja.
- 118 Vörös Hadsereg Frakció (Rote Armee Fraktion, RAF) terrorista csoport, tagjaira és létrejöttére döntő hatással voltak az 1967-es, '68-as nyugatnémet egyetemistaforrongások, illetve a diáktüntetésekre erőszakkal válaszoló rendfenntartók brutalitása. 1968 és a RAF azonban nem volt azonos, a csoport a '70-es évek elejétől radikalizálódott. A RAF kemény magját, Andreas Baadert, Gudrun Ensslin és Ulrike Meinhofot 1977-ben életfogytiglanra ítélték, ezt követően a börtönben öngyilkosságot követtek el. A halálos áldozatokkal járó terrorcselekmények ellenére a '70-es évek elején jelentős volt a csoporttal szimpatizálók száma, közöttük számos vezető értelmiségi is. Jean-Paul Sartre, a korszak meghatározó baloldali filozófusa például meglátogatta a börtönben

Andreas Baadert, és két neves német író, Heinrich Böll és Günter Grass is a szimpatizánsokhoz tartozott. A RAF történetéről: Fekete Rajmund: „Egy autót felgyújtani bűncselekmény. Ha több száz autó lángol, az politikai cselekvés.” – Ulrike Meinhof és a nyugatnémet terrorizmus. *Betekintő*, 2010/4. szám. Legény Jácint – Sztányi György – Tamás Gáspár Miklós: *RAF – Búcsúszimfónia*. Kalligram, Pozsony, 2009.

119 Ennek a napnak a történetét írja meg több diák és tanár nézőpontjából Robert Merle *Üvegfal mögött* című dokumentumregényében. (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1974.) Érdemes megjegyezni, hogy az olvasó ideológiai meggyőződését feltéve a regényhez hosszú előszót, a baloldali mozgalmakat magyarázó útmutatót írt Köpeczi Béla irodalomtörténész, aki később, 1982 és 1988 között a művelődési miniszter volt.

120 Rényi Péter: A játék komolyra fordul. *Népszabadság*, 1968. 04. 14. 2–3. o.

121 Szabó L. István: Morajló Párizs. *Népszabadság*, 1968. 05. 21. 1. o.

122 Uo.

123 O. Gy.: Az olasz ifjúság és a választások. *Magyar Ifjúság*, 1968. 05. 31.

124 *Magyar Ifjúság*, 1968. 05. 24.

125 Tízmillió francia sztrájkol. *Esti Hírlap*, 1968. 05. 13.

126 Olaszország választások előtt. Miért tüntetnek a diákok? *Esti Hírlap*, 1968. 05. 17.

127 „A szabad világ” burzsoá sajtó tükrében. *Ország Világ*, 1968. 05. 29.

128 *Népszabadság*, 1968. 05. 12. 1. o.

129 „A szabad világ” burzsoá sajtó tükrében. I. m.

130 Vajda Péter: Forró május Nyugat-Európában. *Népszabadság*, 1968. 05. 26. 1. o.

131 Gombár József: *Diákmozgalmak Nyugaton*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969.

132 Gombár József uo. 21. o.

133 Lev Trockij (1879–1940) nézeteinek követői. Fő tézise szerint a kapitalizmust mindenütt meg kell dönteni a világon, úgy építhető a kommunizmus.

134 Ld. a maoista csoportról szóló fejezet.

135 Az anarchizmus jelentése uralomnélküliség, politikai irányzat. Az anarchizmus atyja Bakunyin (1814–1876), nézetei szerint a forradalom elkerülhetetlen, államra nincs szükség.

136 *Népszabadság*, 1968. 05. 12. 7. o.

137 Uo.

138 *Népszabadság*, 1968. 05. 19. 2. o.

139 Szabó L. István: Morajló Párizs. *Népszabadság*, 1968. 05. 21. 1. o.

140 Daniel Cohn-Bendit (1945), a párizsi diáklázadások meghatározó alakja, 1968 után fokozatosan eltávolodott a szélsőséges baloldali eszméktől, de kapitalizmus-

ellenessége változatlanul megmaradt. A '70-es évektől Németországban élt, 1994 óta tagja az Európai Parlamentnek.

141 Göbölös N. László: *Hatvannyolc!* Pallas Kiadó, 1998. 118. o.

142 *Népszabadság*, 1968. 05. 25. 2. o.

143 Jean-Paul Sartre interjút Dany Cohn-Bendittel idézi Göbölös N. László: *Hatvannyolc!* I. m. 160. o.

144 *Esti Hírlap*, 1968. 05. 23.

145 *Népszabadság*, 1968. 05. 25. 2. o.

146 O. Gy.: Bendit mártír? Feszültség Franciaországban. *Magyar Ifjúság*, 1968. 05. 24.

147 Cohn-Bendit: *Baloldali radikalizmus. Orvosság a kommunizmus aggkori betegsége*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1970.

148 *Szép lányok, ne sírjatok*, 1970., rendezte Mészáros Márta.

149 Erdős Péter (1925–1990) a Kádár-rendszerben a popzene irányítója, menedzser (elsősorban a Neoton Famíliaát szerette volna világhírré együttessé felfuttatni), a zenei élet akkori szereplői visszaemlékezéseikben gyakran mint a hatalmával visszaélő, több együttes betiltásáért felelős „popcézárrol” beszélnek róla.

150 Rényi Péter (1920–2002) 1956 és 1988 között a *Népszabadság* főszerkesztő-helyettese, 1980-tól az MSZMP Központi Bizottságának tagja, a kulturális élet befolyásos alakja.

151 Rényi Péter: A játék komolyra fordul. *Népszabadság*, 1968. 04. 14. 2–3. o.

152 Olaszország választások előtt 4. Miért tüntetnek a diákok? *Esti Hírlap*, 1968. 05. 17.

153 *Magyar Ifjúság*, 1968. 05. 24.

154 Barabás Tamás: Lázadók közt egy úri szalonban. *Esti Hírlap*, 1968. 05. 28.

155 Göbölös N. László: *Hatvannyolc!* Im. 84. o.

156 Tízmillió francia sztrájkol. *Esti Hírlap*, 1968. 05. 13.

157 *Esti Hírlap*, 1968. 05. 16.

158 Komját Irén: Éjszakai telefon, Párizsból. *Esti Hírlap*, 1968. 05. 16.

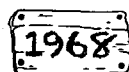
159 Uo.

160 Uo.

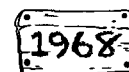
161 Ezt követően több tízezer ember hagyta el Lengyelországot az antiszemita vádak miatt. Domány András: Lengyelország 1968 – fajvédő kommunizmus. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/lengyelorszag-%E2%80%99%E2%80%93-fajvedo-kommunizmus> Utolsó letöltés: 2017. 12. 01.

162 Gombár József: A fejlett kapitalista országok diákmozgalmainak néhány kérdéséről. In: *A diákmozgalmak Nyugaton*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969. 44. o.

- 163 Rényi Péter: A forradalom, amely nem falja fel gyermekeit. *Valóság*, 1970/9. 19. o.
- 164 Király István: *Irodalom és társadalom*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1976. 622. o.
- 165 Tömpe István: Az elitek árulása, Noran Libro, Budapest, 2017.
- 166 Pető Iván: 1967. <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/97/10/peto.htm> Utolsó letöltés: 2017. 12. 01.
- 167 Az 1969-es bölcsészkarai mozgalom részletes történetéről Dénes István Zoltán: Diákmozgalom Budapesten 1969-ben. http://cseri.web.elte.hu/lustrum/DenesIvan_Diakmozgalom.pdf Utolsó letöltés: 2017. 12. 01.
- 168 *Népszabadság*, 1968. 05. 06. 2. o.
- 169 *Népszabadság*, 1968. 04. 07. Szántó Jenő: Egy puskalövés torkolattűzzel, 3. o.
- 170 *Népszava*, 1968. 04. 06. 1. o.
- 171 Nemény László: A traumák éve Amerikában. In: *Beszélő évek. 1957–1968. A Kádár-korszak története*. Szerk. Révész Sándor. Stencil Kulturális Alapítvány, Budapest, 2000. 567. o.
- 172 *Népszava*, 1968. 04. 10. 1. o.
- 173 *Népszabadság*, 1968. 04. 09. 2. o.
- 174 *Szabad Föld*, 1968. 04. 14. 11. o.
- 175 *Népszabadság*, 1968. 06. 06. 1. o.
- 176 Magányos örült célpontja volt-e Robert Kennedy? *Ország Világ*, 1968. 06. 22.
- 177 Uo.
- 178 Norbert Frei: 1968. *Diáklázadások és globális tiltakozás*. Corvina Kiadó, Budapest, 2008. 114. o.
- 179 *Népszabadság*, 1968. 04. 13. 2. o.
- 180 Milyen következtetések adódnak a Rudi Dutschke elleni merényletből? *Ország Világ*, 1968. 05. 01.
- 181 Rudi Dutschke és a Nyugat-Német „nyugtalan ifjúság”. *Kritika*, 1968. június, 26. o.
- 182 Norbert Frei: 1968. *Diáklázadások és globális tiltakozás*. I.m. 121. o.
- 183 Uo. 109. o.
- 184 The Attack on Rudi Dutschke: A Revolutionary Who Shaped a Generation. *Spiegel*, 2008. április 11. <http://www.spiegel.de/international/germany/the-attack-on-rudi-dutschke-a-revolutionary-who-shaped-a-generation-a-546913.html>. Utolsó letöltés: 2017. 11. 30.
- 185 *Népszabadság*, 1968. 04. 13. 2. o.
- 186 *Népszava*, 1968. 04. 14. 5. o.

- 187 Jacques Rupnik: Rudi Dutschke utolsó interjúja. *Magyar Lettre*, 1993. nyár, 36. o.
- 188 Az újbalsoldali gondolkodás a szovjet blokkban uralkodó ideológiától való függetlenséget jelentette, olyan eszmét, amely szemben állt a „létező szocializmussal”. A hazai újbalsoldali eszméről részletesen lásd Heller Ágnes *Bicikliző majom* című könyvét.
- 189 Norbert Frei: 1968. *Diáklázadások és globális tiltakozás*. I. m. 96. o.
- 190 Jean-Paul Sartre (1905–1980), egzisztencialista filozófus, író, a 20. századi francia filozófia és az újbalsoldal nagy hatású gondolkodója és politikai aktivistája. A szocialista eszmék támogatójaként járt a Szovjetunióban és Kínában, az 1956-os forradalom idején felszólalt a szovjet megszállás ellen, híve volt a kubai forradalomnak, és lelkesedett Mao Ce-tung műveiért.
- 191 Göbolyös N. László: *Hatvannyolc! I.m.* 59–60. o.
- 192 Heller Ágnes: *Bicikliző majom*. Kőbányai János interjúregénye. Múlt és Jövő, Budapest, 1998. 195. o.
- 193 Papp Zsolt: *Hétköznapiak és filozófiák*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1981. 182. o.
- 194 Az MSZMP KB zárt és bizalmas kiadványairól ad részletes ismertetést Sipos Anna Magdolna: Az államszocialista ancien régime hatalmi attribútuma, avagy kik olvashattak rendszerellenes könyveket? *Valóság*, 2015. 3. szám.
- 195 *Népszabadság*, 1969. 01. 04. 8. o.
- 196 Uo.
- 197 Uo.
- 198 *Népszabadság*, 1969. 12. 07. 3. o.
- 199 Uo.
- 200 *Népszava*, 1969. 07. 12. 5. o.
- 201 *Népszabadság*, 1969. 12. 07. 3. o.
- 202 Norbert Frei: 1968. *Diáklázadások és globális tiltakozás*. I.m. 205. o.
- 203 Alberto Korda (1928–2001) kubai fotós 1960-ban készítette Che Guevaráról a legismertebb képet, a *Guerillero Heroico* (Hős partizán) címmel. A kép, amelyen Che hosszú haját, szakállát és fekete barettsapkát visel vörös csillaggal, és a távolba réved tekintete, a Havannában felrobbantott La Coubre teherhajó áldozatainak a temetésén készült.
- 204 Che Guevara a kubai forradalom után a Nemzeti Bank elnöke, majd az ország ipari minisztere lett.
- 205 *Népszabadság*, 1960. 12. 20.
- 206 *Magyar Ifjúság*, 1960. 12. 24.
- 207 *Népszabadság*, 1960. 12. 20.

- 208 Népsport, 1961. 07. 26.
- 209 Karczag Gábor: Ernesto Che Guevara. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969. 9. o.
- 210 Uo. 5–6. o.
- 211 Orvosi Hetilap, 1998. 04. 08. 37. o.
- 212 Népszabadság, 1967. 10. 11., 12., 13., 15., 17.
- 213 Népszabadság, 1967. 10. 22. 7. o.
- 214 Fábián Ferenc, IM, 1967. november, 48–51. o.
- 215 Régis Debray (1940–) francia baloldali filozófus, újságíró (Che Guevara a bolíviai naplójában Danténak nevezi).
- 216 Karczag Gábor: Ernesto Che Guevara. I.m. 6. o., 234. o.
- 217 Szirmai István (1906–1969), számos pozíciót töltött be az MDP-ben, majd az MSZMP-ben, többek között a Tájékoztatási Hivatal elnöke, 1959-től a Központi Bizottság ideológiai titkára, majd a KB agitációs és propaganda bizottságának vezetője.
- 218 Lásd Dalos György írását: Éhségstrájk anno 1971 – Adalékok egy Lukács–Kádár levélváltáshoz. *Mozgó Világ*, 2000/3. szám, <http://epa.oszk.hu/01300/01326/00003/marcus3.htm> Utolsó letöltés: 2017. 08. 20.
- 219 Világirodalmi Lexikon II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 188. o.
- 220 Pálffy István: Angliai jegyzetek. *Alföld*, 1968. 11. szám, 73. o.
- 221 Kőszeg Ferenc: Könyvkiadói cenzúra Magyarországon II. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/konyvkiadói-cenzúra-magyarországon-ii>. *Beszélő*, 9. szám (1984. február), Évfolyam 1. szám 7.
- 222 Magvető, 1983. A bolíviai naplót másodszor az „első teljes és hiteles magyar kiadásként” megjelölve 2006-ban jelentette meg az Ulpius-ház Könyvkiadó.
- 223 1966. januárban Havannában 82 ázsiai, afrikai és latin-amerikai ország küldött részt a három kontinens felszabadításáról tanácskozó Trikontinentális Értekezleten.
- 224 Moldova György (1934–) író, szépirodalmi munkái mellett a Kádár-rendszerben készült szociográfiai könyvei váltak híressé (*A szent tehén*, 1980, *Akit a mozdony füstje megcsapott*, 1977, *Bűn az élet*, 1989), Che Guevara életéről szóló *A napló* 1983-ban jelent meg.
- 225 Simon Zoltán: Moldova György: A napló. *Alföld*, 1983. 10. 84. o.
- 226 Uo.
- 227 MSZMP Somogy Megyei Végrehajtó Bizottság ülése, 1976. november 10. https://library.hungaricana.hu/hu/view/SOMOGYMSZMP__C_1976/?query=che%20guevara&pg=1223&layout=s
- 228 Karczag Gábor. Ernesto Che Guevara. I.m. 9. o.
- 229 Uo. 163–166. o.

1968

- 230 Köteles Pál: Egy örömlány feljegyzései. *Alföld*, 1982. 7. 26. o. Köteles Pál (1927–1991), erdélyi író, publicista.
- 231 Haraszti Miklós (1945) politikus, író, a hatvanas évek újbaldali mozgalmának egyik meghatározó alakja.
- 232 Új Írás, 1969/12. 63. o.
- 233 Hajdú Ráfi Gábor (1944–1980) kritikus, irodalomtörténész, 1976 és 1978 között a *Népszabadság* kulturális rovatának munkatársa.
- 234 http://mmyki.blog.hu/2014/07/12/3_che_guevara_boliviai_naplo_elso_magyar_kiadas (utolsó letöltés: 2017. 08. 20.)
- 235 Dalos György (1943–) író, műfordító, a hatvanas évek újbaldali mozgalmának egyik meghatározó alakja. *Hosszú menetelés – rövid tanfolyam* (Magvető, 1989) című könyvében beszéli el a maoista mozgalom és per történetét.
- 236 ÁBTL – V-158402/2.
- 237 *Költők, dalok, forradalmak*. Zeneműkiadó, Budapest, 1969. Az előszót Maróthy János zenetudós, a pol-beat és Gerilla együttes lelkes támogatója írta.
- 238 Pol-beat zenekar, alapítói Vámos Tibor (aki később Vámos Miklós néven vált ismert íróvá) és Berki Tamás.
- 239 Ladányi Mihály (1934–1986) költő.
- 240 Pomogáts Béla: Ladányi Mihály: A túloldalon. *Tiszatáj*, 1970/1. szám, 80. o.
- 241 Csoóri Sándor (1930–2016) költő, publicista, a Magyar Demokrata Fórum egyik alapítója, a Magyarok Világszövetségének elnöke (1991–2000).
- 242 http://www.jamk.hu/ujforras/0706_11.htm (utolsó letöltés: 2017. 08. 20.)
- 243 Múzeumi játék szocialista brigádoknak. In: Horváth István szerk. *Múzeumi Mozaik*. 1986. 1. 59. o.
- 244 KISZ-díj először egy brigádnak. *Dunántúli Napló*, 1979. 04. 04. 4. o.
- 245 Uo.
- 246 *Honismeret*, 1975. 3. szám 28. o.
- 247 Csátri Bence: Az Országos Rendezőiroda működése a Kádár-rendszer végén. *Levéltári Szemle*, 2013. 1. 34. o.
- 248 A Che Guevara-kép metamorfózisáról is szól Horváth Gyula – Anderle Ádám: Perón, Che Guevara. *Pannonica*, 2000., valamint Brendel Mátyás: Egy terrorista naplója. *Aetas*, 2010/2.
- 249 *Népszabadság*, 1968. 06. 09.
- 250 Idézi Dénes Iván Zoltán: C. Longworth: „Új baloldal” Magyarországon és más szocialista országokban. *UPI*, 1969. február. 21.; Peter Kuntze: Maóval és Guevarával

1968

Kádár ellen. *Süddeutsche Zeitung*, 1969. 03. 02.; Martos Péter: Magyarország „új baloldala”. *Die Presse*, 1969. 03. 06.; Gabriel Lorince: Budapest ifjú maoistái. *New Statesman*, 1969. 05. 15.; Cikkek a nemzetközi sajtóból. XV. évf. (1970) 39. szám, 64–65. http://cseri.web.elte.hu/lustrum/DenesIvan_Diakmozgalom.pdf

251 Aczél György (1917–1991), a Kádár-rendszer nagy befolyású vezető kultúrpolitikus, az ő nevéhez fűződik a 3 T (túr, tilt, támogat) irányelve.

252 Murányi Gábor: Tévelygők, avagy a „maoista összeesküvők”. In: *Beszélő évek*. 1957–1968. 578. o.

253 *Népszava*, 1967. 02. 16. 5. o.

254 *Népszabadság*, 1975. 07. 26. 4. o.

255 Uo.

256 Bence György (1941–2006) filozófus. 1968-ban politikai okokból eltávolították állásából, a hetvenes évek elejétől publikációs tilalom alá esett. A nyolcvanas évek elejéig a demokratikus ellenzék „kemény magjához” tartozott. A rendszerváltozás után egyetemi oktatóként dolgozott.

257 Bence György: Korhangulat, némi belterj. *Holmi*, 2000. 12. 1490. o.

258 „Pusztítsd el a régi világot, hogy újat alkothass” jelszóval 1966-ban indult meg a kínai kommunista párt irányításával a kulturális forradalom, amelynek célja a kulturális hagyományok felszámolása és egyúttal a Maóval szembenálló értelmiség megsemmisítése volt. Az 1976-ig, Mao Ce-tung haláláig tartó, az egész országot meg-rázó pusztítás során a fiatalokból szervezett vörösgárdisták gyilkolták az értelmiség tagjait, bezárták az oktatási és kulturális intézményeket.

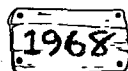
259 Bence György: Korhangulat, némi belterj. *Holmi*, 2000. 12. 1490. o.

260 Révai Gábor (1947), apja Révai József, a Rákosi-rendszer kommunista kultúrpolitikus. Az úgynevezett maoista csoport tagja, 1968-ban államellenes összeesküvés vádjával ítélték el, felfüggesztett börtönt kapott. 1973-ban filozófiából szerzett diplomát. A rendszerváltozás után a Magyar Könyvklub vezetője volt. Íróként több „beszélgetős” könyv riporter-szerzője. A szélsőbaloldali mozgalmakhoz fűződő kapcsolatairól és a maoista perről önéletrajzában ír részletesen: *Bemutkozásaim története*. Kalligram Könyvkiadó, Budapest, 2012.

261 Révai Gábor: *Bemutkozásaim története*. I. m. 2012, 139. o.

262 Ungváry Rudolf (1936), író, publicista.

263 Ennek ellenére a kor egyik legbefolyásosabb marxista gondolkodóját, Lukács Györgyöt arra kérte, írjon levelet a letartóztatott fiatal egyetemisták érdekében a pártvezetőknek. Heller Ágnes: *Bicikliző majom*. I. m. 221. o.

264 Kenedi János (1947), újságíró, író, filmkritikus, az 1956-os Intézet munkatársa.

A hetvenes évek közepétől az úgynevezett demokratikus ellenzék meghatározó szereplője volt. Tevékenysége számos területre kiterjedt, így a hetvenes években szamizdat kiadványok szerkesztője volt, később munkatársa a *Holmi* és a 2000 folyóiratoknak, önálló tanulmánykötete jelent meg többek között Bibó Istvánról (A fogoly Bibó István vallomásai az 1956-os forradalomról. 1956-os Intézet, Budapest, 1996), az állambiztonsági szolgálatról (Kis állambiztonsági olvasókönyv I–II. Magvető Kiadó, Budapest, 1996), Szabó Zoltán hagyatékát rendezte sajtó alá.

265 Kenedi János: Emberekről, eszmékről, politikáról. In uő: *A halál és a lednyka*. Századvég, Budapest, 1992. 370. o.

266 Dalos György: Kommentár. <http://epa.oszk.hu/01300/01326/00003/marcu3.htm>; Dalos György: *Hosszú menetelés – rövid tanfolyam*. I. m.

267 Dalos György: Kommentár. I. m.

268 Uo.

269 Sasvári Edit: Miért éppen Pór? http://www.rev.hu/ords/f?p=600:2:::P2_PAGE_URI:kiadvanyok/szovegek_evk2000/sasvari

270 ÁBTL – 3.1.9-V-158402/1

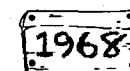
271 Dénes Iván Zoltán http://cseri.web.elte.hu/lustrum/DenesIvan_Diakmozgalom.pdf Utolsó letöltés: 2017. január 19.

272 Dalos György: *Hosszú menetelés – rövid tanfolyam*. I. m. 7. o.

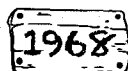
273 1961. évi V. tv. BTK 148.§ (1) Aki mások előtt azért, hogy a. a magyar nemzet, vagy valamely nemzetiség, b. a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendje, c. a Magyar Népköztársaság szövetségi, barátsági vagy együttműködésre irányuló felekezeti kapcsolata, d. valamely nép, felekezet vagy faj, továbbá – szocialista meggyőződésük miatt – egyes csoportok vagy személyek ellen gyűlöletet szítson, ennek felkeltésére alkalmas cselekményt követ el, büntetett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. BTK 208. o. 2–8.

274 Az összeesküvés tényállása: „Aki a népköztársaság állami, társadalmi, gazdasági rendjének megdöntésére vagy gyengítésére irányuló összeesküvésben részt vesz vagy azt támogatja, büntetett követ el és egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel, az összeesküvés kezdeményezője vagy vezetője két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. Minősített esetei voltak: az állami, társadalmi, gazdasági rendet súlyosan veszélyezteti, fegyveresen vagy háború idején követik el. Az előkészület alapesetben három évig terjedő börtönnel volt büntetendő. BTK, 191. o.

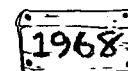
275 Bencze Sándor 1968. január 23-i kihallgatása.

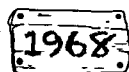
- 276** Tagjai voltak: Pór Gyögy, Kozma Endre, Haraszi Miklós (általános iskolai barát volt), Garzó Lilla, Gáspár Judit, Striker Judit, Dalos György, Szűszman György, Hal-mágyi Gyöngyvér, Friss Ilona. Bencze Sándor kihallgatása, 1968. február 14.
- 277** Bencze Sándor kihallgatása, 1968. február 14.
- 278** Dalos György: Kommentár. <http://epa.oszk.hu/01300/01326/00003/marcu3.htm>. Utolsó letöltés: 2017. 11. 11.
- 279** Vámos Miklós: Lábát ne szagold. *Élet és Irodalom*. 48. évf. 20. szám. 2004. 05. 17. <http://www.vamosmiklos.hu/index.php/2013-09-17-15-18-19/hogy-volt/896-mai-mitoszok-896>. Utolsó letöltés: 2017. 03. 10.
- 280** Sasvári Edit: Miért éppen Pór? http://www.rev.hu/ords/f?p=600:2:::P2_PAGE_URI:kiadvanyok/szovegek_evk2000/sasvari. Utolsó letöltés: 2017. 12. 01.
- 281** ÁBTL – 3.1.9-V-158402/1
- 282** ÁBTL – 3.1.9-V-158402/1. 68.
- 283** Határozat nyomozás elrendeléséről. Budapest, 1970. május 14. 11. o.
- 284** ÁBTL – 3.1.9-V-158402/1. 15.
- 285** Haraszi Miklós: Civil kurázsitól civil forradalomig. *Magyar Lettre*, 2000. ősz, 55. o.
- 286** Haraszi Miklós: Darabbér. Téka, Budapest, 1989.
- 287** Népszabadság, 2011. 04. 30.
- 288** Révai Gábor: Bemutatkozásaim története. I. m. 152. o.
- 289** Heller Ágnes kifejezése. 1968 és az életmód forradalmának kapcsolatáról fr a *Bicikliző* majomban. I. m. 208–209. o.
- 290** Az egyre népszerűbb beatzenészekkel is megtörtént, hogy a hajuk miatt zaklatták őket nyilvános helyen. Illés Lajos visszaemlékezése szerint autóbussen is bántalmazták miatta. Csátári Bence: *Az ész a fontos, nem a haj*. I. m. 14. o.
- 291** Kádár János: *Hazafiság és internacionalizmus*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968. 433. o.
- 292** A Kádár-rendszer ifjúsági szubkultúrájáról ad részletes leírást Horváth Sándor könyve: *Kádár gyermekei. Ifjúsági lázadás a hatvanas években*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009.
- 293** Horváth Sándor: Huligánok, jampecek, galerik. In: „Hatvanas évek” *Magyarországon*. 1956-os Intézet, Budapest, 2004. 416–417. o.
- 294** Kenedi János: Emberekről, eszmékről, politikáról. In uő: *A halál és a leányka*. I. m. 358. o.
- 295** Horváth Sándor: Huligánok, jampecek, galerik. Fiatalok szubkultúrái a hatvanas években. In: Rainer M. János szerk. „Hatvanas évek” *Magyarországon*. I. m.

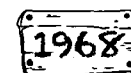
- 296** Kenedi János találó megfogalmazása a *Törvénytelen Muskátlí* című dokumentumfilmben hangzik el. A film a budapesti Muskátlí presszóban, valamint a dr. Végh László köré csoportosuló értelmiségi, művész társaságot visszaemlékezéseken keresztül mutatja be. Kisfaludy András rendezése, 1996.
- 297** A szórakozóhely vezetője a hírhedt Rajnák László volt, smasszereivel „előszere-tettel járták gumibotjaikat lóbálva a parkot, hogy az ifjúságot a szabadidő kulturált, „művelődési célú” felhasználására buzdítsák.” Az Ifjúsági Park 1968–69-ben fogadta a legtöbb vendéget, 1969. május 27-én ünnepelték az egymilliomodik látogatót. Horváth Sándor: „Lötyögünk, szobrozunk, megy a szöveg” – ifjúsági lázadás a hatvanas években. http://mindennapoktortene.blog.hu/2015/03/22/ifiipark_nagyfa_lazadas_hatvanas. Utolsó letöltés: 2018. január 3.
- 298** A Nagyfa galeri történetéről részletesen lásd Horváth Sándor: *Kádár gyermekei. Ifjúsági lázadás a hatvanas években*. Nyitott Könyvműhely
- 299** Kenedi János: Emberekről, eszmékről, politikáról. In uő: *A halál és a leányka*. I. m. 358–359. o.
- 300** Mezey András: A beat korszak és a hippik kultúra és azok társadalmi gyökerei és hatásai Magyarországon a hatvanas-hetvenes években. In: *Magyar hippik. A hippik mozgalom és a magyar underground művészet. Válogatás az 1960-as és 1970-es évek underground műveiből és korabeli felvételeiből*. Benkő Zsuzsa szerk. kArtion Galéria 2014. 76. o.
- 301** Zombori Mónika: A hippik mozgalom és a korszak underground művészete. In *Magyar hippik*. 10. o.
- 302** Mezey András uo. 74. o.
- 303** Az amerikai hippielet központja a San Franciscóban kialakított kommunák voltak, amelyek tagjai hippiknek nevezték magukat. Jelszavuk és szimbólumuk a Flower Power, amely fogalmat Allen Ginsberg, a beatnemzedék ikonikus alakja használta először.
- 304** Árkus István: Hippie-k a Times Square-en. *Népszabadság*, 1967. 08. 01. 3. o.
- 305** Ivanics István: Hippik a körúton. *Magyar Ifjúság*, 1968. 06. 21.
- 306** Uo.
- 307** Uo.
- 308** Uo.
- 309** *Népszabadság*, 1968. 05. 04.
- 310** Kenedi János: A hippik békés lázadása. *Új Írás*, 1969/1. 122–127. o.
- 311** Heller Ágnes: A nemek közötti kapcsolatok jövőjéről. *Társadalmi Szemle*, 1970/10.

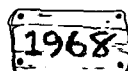
- 312** Apor Péter: Autentikus közösség és autonóm személyiség: 1989 egyik előtörténete. *Aetas*, 2013/4. 13. o.
- 313** Heller Ágnes – Vajda Mihály: Családforma és kommunizmus. *Kortárs*, 1970. október, 1655–1665. o.
- 314** G. Márkus György: Az életforma-forradalom és az új baloldal – a lázadástól a félreállásig. *Társadalmi Szemle*, 1973/10. 21. o.
- 315** Uo. 20. o.
- 316** Uo. 19–20. o.
- 317** Galicza Péter: Hol volt, hol nem volt. Kommuna 1972-ben. 2000, 2008. július–augusztus 9. o.
- 318** Gáti Tibor idézi Apor Péter. Autentikus közösség és autonóm személyiség: 1989 egyik előtörténete. *Aetas*, 2013/4. 4. o.
- 319** Uo.
- 320** Városi népzenezként modern népdalokat írni. Beszélgetés Bródy Jánossal. In: Csatári Bence – Poós Zoltán: *Azok a régi csibészek*. I. m. 72. o.
- 321** Vámos Miklós (1950) író, 1966 és 1971 között a Gerilla együttes tagja, nevét Vámos Tiborról Miklósról a pol-beat tevékenysége miatt változtatta meg. Dolgozott dramaturgként, volt könyvkiadó vezetője és televíziós műsorvezető.
- 322** *Népszabadság*, 1991. június 22. 26. o.
- 323** A Metro a hatvanas évek egyik legjelentősebb együttese, az 1966-os *Táncdalfesztiválon* sikerrel szerepeltek a *Mi fáj?* című számmal. Első lemezük 1969-ben jelent meg, az együttes 1972-ben oszlott fel.
- 324** Az Omega együttes 1962-ben alakult, a beat- és a rockzene legnagyobb hatású magyar zenekarai közé tartozik. 1968-ban elsőként jelent meg önálló albuma.
- 325** Kovács Kati (1944) énekesnő, a magyar beatzene egyik legsikeresebb előadója, háromszor nyert táncdalfesztivált, a korszak leghíresebb együtteseivel, az Illéssel, a Metróval és az Omegával is koncertezett.
- 326** Bob Dylan (1941) amerikai folkénekes, költő, a protest song leghíresebb képviselője a hatvanas években. 1962-es *Blowin' in the Wind* című száma a polgárjogi mozgalmak egyik himnuszává vált.
- 327** Peter „Pete” Seeger (1919–2014) amerikai folkénekes, politikai aktivista.
- 328** A megfigyelésről részletesebben ld.: Szőnyi Tamás: *Nyilván tartottak. Titkos szolgák a magyar rock körül 1960–1990*. Magyar Narancs – Tihany-Rév Kiadó, 2005., 271–284. o.
- 329** Joan Baez (1941) amerikai folkénekes.
- 330** Donovan (1946) angol folkénekes.

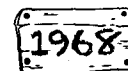
- 331** Peter, Paul and Mary, 1961-ben alakult amerikai folkegyüttes.
- 332** Dinnyés József (1948) zeneszerző, énekes, ahogy önmagát nevezi: „daltulajdonos”.
- 333** Bauer Tamás (1946) közgazdász, egyetemi tanár, politikus, a Szabad Demokraták Szövetségének egyik alapítója.
- 334** Szabó Kata interjúja Vámos Miklóssal. 4. o. MTA BTK ZTI, 20–21. századi Magyar Zenei Archívum és Kutatócsoport. http://www.zti.hu/files/mza/docs/Oral_History/VamosMiklos.pdf. Utolsó letöltés: 2017. 12. 01.
- 335** Papp Máté életútinterjúja Dinnyés Józseffel. 6. o. https://www.csehtamasprogram.hu/docs/Dinnyes_Jozsef.pdf Utolsó letöltés: 2017. 12. 01.
- 336** *Népszabadság*, 1975. 04. 27.
- 337** Bálint Csaba interjúja Szervánszky Attilával. <http://passzio.hu/modules.php?name=News&file=article&sid=29933>
- 338** Végh Miklós: Hazai Donovanok, IM, 1967. május, 36–38. o.
- 339** *Népszabadság*, 1967. 06. 4. 12. o.
- 340** *Népszabadság*, 1967. 06. 03. 10. o.
- 341** Berki Tamás (1946) jazzénekes, zenész, egyetemi tanár.
- 342** Maróthy János: Pol beat és kultpol. *Új Írás*, 1968. május, 94–97. o.
- 343** Maróthy János (1925–2001) zenetörténész, népzenekutató, 1954-től a Magyar Tudományos Akadémia tagja volt.
- 344** Maróthy János: Pol-beat és kultpol. I. m.
- 345** Dalos György: Éhségstrájk anno 1971 – Adalékok egy Lukács–Kádár levélváltáshoz. *Mozgó Világ* 2000/3. szám <http://epa.oszk.hu/01300/01326/00003/marciu3.htm>
- 346** Vámos Miklós: *Félnóta*. Európa Kiadó, Budapest, 2015. 10. o.
- 347** Szabó Kata interjúja Vámos Miklóssal, 3. o.
- 348** *Népszabadság*, 1991. 06. 22. 26. o.
- 349** A Best of KISZ című lemezen 3 Gerilla-szám található: *Elment a repülő, Johnson kirándulása, Nem lehet tudni ... (holnap mi lesz)*. CD, 2000, Hungaroton.
- 350** Csizmadia Ervin: A pol-beatról. Beszélgetés Dinnyés Józseffel. *Kritika*, 1983. 3. 13. o.
- 351** *Népszabadság*, 1973. 11. 23. 7. o.
- 352** *Népszabadság*, 1974. 05. 18. 8. o.
- 353** Csizmadia Ervin: A pol-beatról. I. m. 14. o.
- 354** Szőnyi Tamás: *Nyilván tartottak*. I. m. 283. o.
- 355** Berlinben, az Alexander Platzon működött a pol-beat előadókra szakosodott klub.

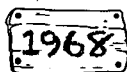
- 356 *Népszabadság*, 1991. 06. 22. 26. o.
- 357 Vámos Miklós: *Félnóta*. I. m. 163. o.
- 358 Szabó Kata interjúja Vámos Miklóssal, 9. o.
- 359 ÁBTL – 3.1.2. – M-29275/35-36
- 360 Maróthy János: I. m. 95. o.
- 361 Szabó Kata interjúja Vámos Miklóssal, 9. o.
- 362 Papp Máté életútinterjúja Dinnyés Józseffel, 7. o.
- 363 Uo.
- 364 ÁBTL – 3.1.2. – M-29275/27
- 365 Szőnyi Tamás: *Nyilván tartottak*. I. m. 272. o.
- 366 Uo. 273. o.
- 367 ÁBTL – 3.1.2. – 29400/1/28
- 368 ÁBTL – 3.1.2. – M-29275/27
- 369 ÁBTL – 3.1.2. – M-29275/35-36
- 370 Szőnyi Tamás i. m. 281. o.
- 371 A Monszun alapítói Bársony János, Szabó Katalin, P. Vass János voltak. A hetvenes évek elejétől számaik jelentős részében cigány folklórt dolgoztak fel.
- 372 Szőnyi Tamás i. m. 283. o.
- 373 ÁBTL – 3.1.5.O-17190/1/286.
- 374 „Sokszorosító” fn. ügy, ÁBTL – 3.1.5.O-17190/1/267.
- 375 ÁBTL – 3.1.5.O-17190/1/28/271.
- 376 ÁBTL – 3.1.5.O-17190/1/28/278.
- 377 ÁBTL – 3.1.5.O-17190/2/185.
- 378 Például a dialógus békemozgalom, az 1980-as évek elején. Ennek történetéről ld. Tóth Eszter Zsófia: „Én fiókos szekrény voltam és a teásbügrével táncoltam egész este.” *Betekintő*, 2009. 1.
- 379 A Kex együttes 1968-ban alakult, frontembere Baksa-Sós János, tagjai Bianki Iván, Doleviczenyi Miklós, Imre Attila, Kisfaludy András. Az együttes Baksa-Sós 1971-es disszidálása után hamarosan megszűnt. A Kex együttes állambiztonsági megfigyeléséről ld.: Koós Levente: A Kex zenekar története és az állambiztonság működése. <http://multikult.transindex.ro/?cikk=19164> Utolsó letöltés: 2017. 08. 29.
- 380 *Z, avagy egy politikai gyilkosság anatómiája*. 1969., francia, rendezte Costa-Gavras.
- 381 *Álmodozók*. 2003. olasz-francia, rendezte Bernardo Bertolucci.
- 382 *Az Eper és vér* (1970., rendezte Stuart Hagmann) a Columbia Egyetem szerelmespárjának történetébe ágyazva mutatja be a diákok ellenállását, aminek különösen

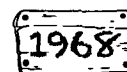
- emlékezetes az utolsó része, ahol az ellenállás „sit in” (ülősztrájk) módját választó diákokat brutálisan elintézi a kivezényelt rendőrség. Denis Hopper legendás road-movie-ja, a *Szelíd motorosok* (1969), a szabadság utáni vágy megfogalmazásának örök érvényű filmje, amely a többségi életmódtól radikálisan eltérő, kötöttségek nélküli élet megvalósításának lehetetlenségéről szól. A *Zabriskie Point* (1970) Michelangelo Antonioni, a modern európai film egyik megteremtőjének lassú sodrású mozija a Los Angeles-i egyetemisták lázadásáról a fogyasztói társadalom ellen. Az angol *Ha...* (rendezője Lindsay Anderson) című filmben az ultrakonzervatív oktatási környezetben tör ki lázadás a tekintélyelvűséget mindenekfelett, testi fenytéssel is fenntartó tanárok és a rendszerhű felsőbb éves diákok ellen.
- 383 *Ólomidő*, 1981., német, rendezte Margarethe von Trotta.
- 384 *A Baader-Meinhof csoport*, 2008., német-francia, rendezte Uli Edel.
- 385 '68 és a film kapcsán meg kell említenünk a francia új hullám fiatal rendezőinek (többek között Jean-Luc Godard és François Truffaut) formabontó munkáit, amelyek tematikájukban nem, de szellemiségükben pre-hatvannyolcas művek. A forradalmi hév mozgóképi átültetései, amelyek a filmnyelvi lázadással megelőlegezték a konvenciókat megkérdőjelező társadalmi mozgalmakat.
- 386 Készültek filmek, amelyek egyes epizódjai utaltak '68-ra. Például az 1968-ban bemutatott *Bohóc a falon* (Sándor Pál első rendezése) című filmben tüntetők vonulnak felirat nélküli táblákkal. A *Melodráma*, Gothár Péter 1990-es filmje pedig a csehszlovákiai katonai bevonulással kezdődik. Az expozícióban a főszereplő húsz év börtönt kap, mert Csehszlovákiából hazajövet az irányt Bécsnek akarja venni, és 1989-ben szabadul. A filmben az 1968 után eltelt két évtized nemcsak az ő számára, de általában a nemzedékének börtön volt, az agónia hosszú ideje.
- 387 Schubert Gusztáv: A '68-as csapdája. *Filmvilág*, 2008. november, 4. o.
- 388 *Tanítványok*, rendezte Gulyás Gyula, 1967. A később dokumentumfilmekkel nevet szerző Gulyás testvérek (Gyula és János) korai alkotása.
- 389 Tóth Péter Pál: *Tanítványok*. (A Gulyás testvérek. Pálya és kép). *Filmvilág*, 2017. április.
- 390 Gelencsér Gábor: A macskaköves úton. 1968 és magyar filmművészet. In uő: *Az eredendő másból. Magyar filmes szólamok*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2014.
- 391 *Falak*, rendezte Kovács András, 1968.
- 392 Grunwalsky Ferenc operatőr-rendező visszaemlékezésében azt mondja, a *Falak*nak 1200 vitája volt. Muhi Klára: Nem követeltük a lehetetlent. Beszélgetés '68-ról. *Filmvilág*, 2008. november, 9. o.

- 393** Történetéről ld. Pataki Ferenc: *A NÉKOSZ-legenda*. Osiris, Budapest, 2005.
- 394** A Tanácsköztársaságról több film is készült abban az időben, például a *Bors* című tévésorozat 1968-ban indult, az *Imposztorok* (Máriássy Félix rendezésében) 1969-ben.
- 395** 1956-os forradalomra utaló jelenet az 1919. június 24. Ludovika Akadémia tisztiskolásainak Tanácsköztársaság elleni lázadása. Az ellenforradalmat spontánnak és szervezetlennek mutatja a film, a felvonulás és a lövöldözgetés alatt felhangzik az *Egmont*-nyitány és ezzel a film alkotói 1956-tal vonnak párhuzamot – persze csak az utalás szintjén.
- 396** Muhi Klára: *Forradalmak és büntetések. Beszélgetés Magyar Dezsővel és Koltai Lajossal*. Filmvilág, 1998. november, 9. o.
- 397** Kenedi János: Emberekről, eszmékről, politikáról. In uő: *A halál és a leányka*. I. m. 365. o.
- 398** Révai Gábor: 1968. *Agitátorok*. Magyar Lettre, 2012. tavasz, 74–76. o.
- 399** Haraszti Miklós: 1969. *Beszélő*, 1997/12., <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/97/12/1969.htm>
- 400** Sinkó Ervin (1898–1967) író, a Tanácsköztársaság idején a Budapesti Központi Forradalmi- és Munkástanács tagja. Az 1918/19-es eseményeket bemutató *Optimisták* című könyve Újvidéken 1953-ban, Magyarországon először 1965-ben jelenhetett meg.
- 401** Lukács György (1890–1971), a 20. század nagy hatású, marxista filozófusa. A Tanácsköztársaság idején közoktatásügyi népbiztos, és a Vörös Hadsereg politikai biztosa volt. Ekkori tevékenységéhez kivégzések is kötődnek, mások ezt vitatják.
- 402** Lengyel József (1896–1975) író, a Tanácsköztársaság idején a Vörös Újság szerkesztője.
- 403** Bódy Gábor (1946–1985), a hetvenes és nyolcvanas évek magyar filmművészetének meghatározó egyénisége, kísérletező filmkészítő. Filozófia–történelem szakon tanult, közben a Balázs Béla Stúdióban bekapcsolódott a filmkészítésbe. 1971 és 1975 között a Filmművészeti Főiskola filmrendező szakára járt. Három nagyjátékfilm (*Amerikai anizs*, *Nárcisz és Psyché*, *Kutya éji dala*) mellett több fontos experimentális filmet készített, jelentős filmelméleti munkássága is.
- 404** Földes László (Hobó) (1945) énekes, dalszerző, előadóművész. A Rolling Stones iránti rajongásának köszönhető, hogy az *Agitátorok*ban az együttes két száma is felhangzik.
- 405** Dobai Péter (1944) író, költő, forgatókönyvíró. Magyar Dezső második (és egyben utolsó magyarországi) filmjét, a *Büntetőexpedíciót* az ő forgatókönyvéből készítette. Ő írta – több más film mellett – Szabó István három filmjének is a forgatókönyvét: *Mephisto*, *Redl ezredes*, *Hanuszen*.

- 406** Bertalan László (1941–2001), filozófus és szociológus, a Közgazdaságtudományi Egyetem tanára.
- 407** Az *Agitátorok* az 1919-es kommunisták filmbeli megfélemltetései felől elemzi Kádár Anna: *Többszörös szerepek* című tanulmányában. http://exsymposion.hu/index.php?tbid=article_page_surfer&csa=load_article&rw_code=kadar-anna_3132#_ftn3
- 408** Révai Gábor: 1968. *Agitátorok*. Magyar Lettre, 2012. tavasz, 74–76. o.
- 409** ÁBTL 2.2.1. I/9. 5./825.
- 410** Révai Gábor: 1968 *Agitátorok*. I. m. 74–76. o.
- 411** ÁBTL O-16301
- 412** Jancsó Miklós (1921–2014) filmrendező, a hatvanas években kialakult újszerű ábrázolási módszerével készült filmjei (*Szegénylegények*, 1964, *Csillagosok, katonák*, 1967, *Csend és kiáltás*, 1968) a magyar és az egyetemes filmtörténet kiemelkedő darabjai. Életművének jelentős részében a történelem és a hatalom mechanizmusát a történelmi helyzetek modellálásával vizsgálta, művészetét átszővi a jelképek használata és a parabolikus ábrázolás. Állandó munkatársa Hernádi Gyula író volt.
- 413** Az 1968-as cannes-i filmfesztivál eseményeiről: Ádám Péter: *A forradalom illuzionistái*. Filmvilág, 2008/6. 4–9. o.
- 414** Jancsó Miklós: *Zsebünkben a bölcsek köve*. Filmvilág, 2008/6. 12–13. o.
- 415** A második világháború után a népi kollégiumi mozgalom 1946-tól 1949-ig működött, 1948-ban 158 népi kollégium volt, összefogó szervezetük a Népi Kollégisták Országos Szövetsége (NÉKOSZ). A mozgalmat Rákosi-korszakban számolták fel, többek között azért, mert a NÉKOSZ-t kezdettől támogatta Rajk László belügyminiszter. A NÉKOSZ-indulóból származik a „Fényes szelek”.
- 416** Gelencsér Gábor: *A macskaköves úton*. 1968 és a magyar filmművészet. In uő: *Az eredendő máshol*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2014. 78. o.
- 417** Létay Vera: *Sípoló Macskakő*. Filmvilág, 1972. 02. 25.
- 418** Gazdag Gyula (1947), a hetvenes és nyolcvanas évek magyar filmművészetének meghatározó alakja. A *sípoló macskakő* első nagyjátékfilmje. Fontos társadalomkritikus dokumentumfilmet készített (*Hosszú futásodra mindig számíthatunk*, 1968., *Válogatás*, 1970., *A határozat* 1972., *A bankett*, 1979), amelyek közül többet betiltottak. *Bástyasétány hetvennégy* című filmjét tíz évre zárták dobozba. A rendszerváltozás óta Los Angelesben, a UCLA School of Theater, Film and Television Film és Televízió Tanszékén tanít.
- 419** Gervai András: *Úgy hittem, dolgom van itt*. Beszélgetés Gazdag Gyulával. In Gervai András: *A tanúk*. Film – történelem. Saxum Kiadó, Budapest, 2004. 171. o.
- 420** Uo.

- 421** A dokumentumokat közétette Gervai András *A tanúk* című könyvében. I. m. 299–301. o.
- 422** Gyertyán Ervin: A sípoló macskakő. *Népszabadság*, 1972. 02. 19.
- 423** Bodó: Miért pont a francia? *Kisalföld*, 1972. 02. 24.
- 424** Troszt Tibor: A sípoló macskakő. *Somogyi Néplap*, 1972. 02. 19.
- 425** Papp Zoltán: A bemondások filmje. *Csongrád megyei hírlap*, 1972. 02. 09.
- 426** „Passzív” kamera? Beszélgetés Gazdag Gyulával és Györfy Miklóssal. In: Zsugán István: *Szubjektív magyar filmtörténet. 1964–1994*. Osiris–Századvég, Budapest, 1994. 230. o.
- 427** Uo. 233–234. o.
- 428** Hogy mi lett a filmbeli sráccokkal, megtudhatjuk a *Miért sípolt a macskakő?* című, az egykori szereplőkkel és a rendező részvételével 2000-ben készült dokumentumfilmből. Az eredeti film forgatásának helyszínén arról beszélgettek, el lehetne-e ma készíteni ugyanazt a filmet. Gazdag Gyula rendező így írt az azóta eltelt időről: „mindenkit a kamera elé citált már, csak én maradtam. [...] Mondanám el, mi történt velem a forgatás óta. Csak röviden, néhány mondatban. [...] Csernobilban felrobbant egy atomerőmű, összeomlott egy világrend, a forgatás nyomát többször is benőtte a gaz, és én mondom el röviden, néhány mondatban, hogy mi történt velem azóta? A nap nem vár tovább, lemegy. Talán ha egymás mellé kerülnek az akkori képeink, meg a mostaniak, abból majd kiderül valami.” *Filmvilág*, 2000/11. 18–19. o.
- 429** Hirsch Tibor: A sípoló macskakő. <http://archiv.magyar.film.hu/filmtortenet/filmelemzesek/a-sipolo-macskako-1971-filmtortenet-elemzes.html>. Utolsó letöltés: 2017. 12. 01.
- 430** Dubčeket 1969-ben kényszerítették lemondásra, 1970-ben kizárták a pártból, állandó rendőri megfigyelés alatt állt. 1989-ben, a rendszerváltás évében a Szövetségi Gyűlés elnökévé választották. 1992-ben, autóbaleset következtében halt meg.
- 431** Rainer M. János: A „hatvanas évek” Magyarországon. (politika)történeti közelítések. I. m. 23. o.
- 432** Huszár Tibor: 1968. *Prága–Budapest–Moszkva. Kádár János és a csehszlovákiai intervenció*. Szabad Tér, Budapest, 1998. Kun Miklós: *Prágai tavasz – prágai ősz. 1968 fehér foltjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998.
- 433** Heller Ágnes: *Bicikliző majom*. I. m. 202. o.
- 434** A korábbi évekhez képest szabadságot jelentett például a nyugati filmek, irodalom és szakfolyóiratok szűk rétegének megjelenése, a forradalom miatt bebörtönzött írók megjelenése, az útlevéligénylés joga, a magánszektor térnyerése. Rainer M. János i. m. 24. o.

- 435** A „dinamikus cselekvészóna” kifejezéssel 1968 tavaszának pezsgő légkörét jellemzi Papp Zsolt: *Nézd milyen az ég, és Nézd milyen az ég estefelé* című esszéiben. In uő: *Barangolások. Századvég*, Budapest, 1993.
- 436** Dömötör Endre: „A sorok közötti üzenetek titokzatos világa” – interjú Bródy Jánossal. http://recorder.blog.hu/2012/02/29/a_sorok_kozotti_uzenetek_titokzatos_vilaga_brody_janos_interju_1_resz_az_illes_evek. Utolsó letöltés 2017. 12. 01.
- 437** A demokratikus ellenzék történetéről részletesen lásd Csizmadia Ervin: *A demokratikus ellenzék (1968–1988) I–II–III*. T-Twins Kiadó, Budapest, 1995.
- 438** Rainer M. János i. m. 24. o.
- 439** Heller Ágnes, Márkus György, Márkus Marisa, Tordai Zádor, Sós Vilmos voltak az aláírói, és a deklaráció a *Le Monde*-ban jelent meg.
- 440** A „korcsulai nyilatkozat” történetéről részletesen beszél Heller Ágnes a *Bicikliző majomban*. I. m. 223–230. o.
- 441** Gömöri György: Hazatérés az intervencióba. Az írók tervezett tiltakozó beadványának történetét Csoóri Sándorral való beszélgetését felidézve beszéli el. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/hazateres-az-intervencio>. Utolsó letöltés: 2017. 11. 20.
- 442** *Népszabadság*, 1968. 08. 22.
- 443** Tóth Eszter Zsófia: *Puszi Kádár Jánosnak*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2007.
- 444** *Népszabadság*, 1968. 10. 25. 1–4. o.
- 445** Oswald Machatka: Évforduló.
- 446** Az MSZMP KB üléséről készült jegyzőkönyvet (MOL M-KS-288. f. 4/92. ő. e.) idézi Békés Csaba: Kádár János és a prágai tavasz című tanulmányában. *Beszélő*, 2008. július–augusztus, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/kadar-janos-es-a-pragai-tavasz>. Utolsó letöltés: 2017. 12. 20.
- 447** Kádár és Dubček viszonyáról Mitrovits Miklós: Kádár és Dubček 1968-ban. In: *Kádár János és a 20. századi magyar történelem*. Szerk. Földes György – Mitrovits Miklós. Napvilág Kiadó, Budapest, 2012.
- 448** A katonai megszállás magyar vonatkozásairól lásd Kun Miklós könyveit: *Prágai tavasz – prágai ősz*. I. m.; *A prágai tavasz titkos története*. I. m.
- 449** Sugár András: *Dubček megszólal. Tankokkal a tavasz ellen*. (A szenzációs maratoni tévéinterjú teljes csonkítatlan szövege Sugár András helyszíni riportjaival, a nemzetközi polémia krónikájával.) Magánkiadás, Budapest, 1989.
- 450** Bauer Sándor történetét a korabeli rendőrségi anyagok, kihallgatási jegyzőkönyvek alapján rekonstruáltuk. E részek egy korábbi változata megjelent a *Veritas* Évkönyvben, 2016.

- 451 Lakhelye Budapesten a IX. kerületben, az Üllői úton volt. A Bánki Donát iskolába járt (MűM 9. számú ipari iskola).
- 452 1969. január 20-án Josef Hlavatý huszonöt éves munkás Plzenben, 1969. január 21-én Josef Jaroš tizenkilenc éves traktoros Znojmban, 1969. január 22-én Miroslav Malinka huszonkét éves munkás Brnóban, 1969. január 23-án Jan Gabor huszonhárom éves munkanélküli Léván, 1969. január 24-én Emanuel Sopko huszonnégy éves szerelő, 1969. január 24-én Blanka Nacházelová tizennyolc éves tanuló Prágában, 1969. január 26-án Jan Beres tizenhat éves tanonc Chebben, 1969. február 25-én Jan Zajic tizenkilenc éves tanuló Prágában, 1969. április 9-én Evžen Plocek negyvenéves technikus Jihlavában. Forrás: Terror Háza honlapja.
- 453 ÁBTL – V-157854/1-2. Az itt idézett források lelőhelyei ezek a dossziék. Kapus József tanúvallomása. 1969. január 22.
- 454 Szilágyi János és Udvarias Károly tanúvallomása, 1969. január 22.
- 455 Máté János tanúvallomása.
- 456 ÁBTL – 3.1.9. V-157854/2
- 457 ÁBTL – V-157854/1. 44. o.
- 458 ÁBTL – V-157854/1 1969. február 26-i jelentés.
- 459 Kiss Istvánné tanúkihallgatása. 1969. január 21.
- 460 Kóris Erika tanúvallomása. 1969. január 21.
- 461 Intézkedési terv, 1969. február 11. ÁBTL – V-157854/1. 41. o.
- 462 1944 decemberében Öcsénynél esett fogságba, a borovicaai táborba került, 1947 nyarán tért haza. Honvéd alhadnagyként szerelt le. A hatvanas években díszállatkereskedéssel foglalkozott.
- 463 Ezt magyartanára is megerősítette, szerinte pol-beat „muzikel” írásával foglalkozott.
- 464 Borsovszky Rudolfné tanúvallomása.
- 465 Szilágyi János tanúvallomása.
- 466 Wizer Erika tanúkihallgatása, 1969. január 22.
- 467 Kóris Erika tanúvallomása. 1969. január 21.
- 468 Ezt tanúvallomásában megerősítette Cseh Imre is: „Lakásuk egyik részében egy kisebb-szerű [sic!] növénykert volt, ahova kígyót-békát összehordott. Ez szó szerint értendő, mert volt békája, vízisiklója, gyíkja. [...] A kirándulások alkalmával nagy buzgalommal beszélt az erdei életéről, valamint a vadállatokról. [...] Amikor kisebb volt, arról beszélt, hogy ő erdész szeretne lenni”. 1969. február 14.
- 469 Néha a szervizben is gyakorolt, boksizoló mozdulatokat tett a levegőbe az öltözőben vagy a mosdóban. Néha azt játszotta, hogy gorilla. Trizna István tanúvallomása,

1968

1969. március 6. „Munkahelyén a gorillára emlékeztető testtartást vett fel és ilyenkor kijelentette, hogy ő gorilla.”
- 470 ÁBTL – V-157854/1. Szabó Sándor üzemvezető jellemzése. 1969. január 31. 40. o.
- 471 1969. február 21-i jelentés. ÁBTL – V-157854/1. 25. o.
- 472 A nyomozás során kihallgatták nőismerőseit, így: Lökös Éva, Fazekas Éva, Wizer Erika, Vajda Mária, Kőríz Erika, Heitler Gabriella. Jelentés, 1969. március 6. ÁBTL – V-157854/1. 46. o.
- 473 Máté Sándor feljegyzése Kassai László századosnak. ÁBTL – V-157854/1. 1969. február 21. 43. o.
- 474 Ezt írásszakértői vizsgálat is alátámasztotta. ÁBTL – V-157854/1. Jelentés, 1969. március 6. 45. o.
- 475 Sabján Miklós kihallgatása. 1969. február 13.
- 476 Jelentés, 1969. február 10. 32. o.
- 477 Jelentés, 1969. február 10. ÁBTL – V-157854/1. 34. o.
- 478 Gyakorlatilag mindennap találkoztak. 1969. február 13-i kihallgatásán számolt be arról, hogy 1969. január 16-án ő volt bent Baueréknál, január 17-én Bauer náluk. 70. o.
- 479 Berger István kihallgatása. 1969. január 21. 14 óra. ÁBTL – V-157854/1.
- 480 Sabján Miklós kihallgatása. 1969. január 21. 12 óra.
- 481 Feljegyzés, 1969. január 28. ÁBTL – V-157854/1. 28. o.
- 482 Részlet az 1968 című dokumentumfilmből.
- 483 Jelentés, 1969. február 10. ÁBTL – V-157854/1. 33. o.
- 484 Rövidhír: Esti Hírlap, 1969. január 21.
- 485 Bihari Imre mellett tanúk voltak még: Nagy Balázs a Budapesti Műszaki Egyetem hallgatója, kabátja a helyszínen elégett. A kabát árát a rendőrség megtérítette neki. Dorogi László, Bálint János kőműves, a Magyar Nemzeti Múzeum dolgozója, Vida Béláné, a Magyar Nemzeti Múzeum portása.
- 486 http://ritkanlathatotortenelem.blog.hu/2014/01/19/bauer_sandor_onegetese
- 487 Nagy Balázs tanúvallomása. 1969. január 21.
- 488 Földes Lajos tanúvallomása.
- 489 ÁBTL – 3. 1. 9. V-157854/1. 36. o. Fáklyás fedőnevű nyomozás.
- 490 Földes Lajos tanúvallomása. 1969. január 24.
- 491 http://ritkanlathatotortenelem.blog.hu/2014/01/19/bauer_sandor_onegetese
- 492 Holttestét megvizsgálták, mérgező anyag volt-e a szervezetében, de nem találtak mérgező anyagot. ÁBTL – V-157854/2. 12. o.

1968

- 493** BRFK-leltár személyes tárgyairól: 1 db sötétkék színű férfinadrág, 1 db barna nadrágszűj, 1 db barna színű férfiing, 1 db fehér színű jéger alsónadrág, 1 db búzakék színű sportnadrág, 1 db szürke férfizokni, 1 műanyag kezításka, 1 fél literes fehér üveg dugóval, 2 sötétzöld üveg, steril pólya, műanyag tasak, 2 darab, hurkapálca nyéllel ellátott piros-fehér-zöld papírzászlócska. ÁBTL – V-157854/2. 15. o.
- 494** ÁBTL – V-157854/1. 11. o.
- 495** ÁBTL – V-157854/1. 17.
- 496** ÁBTL – V-157854/1. 33. o.
- 497** Intézkedési terv, 1969. február 11. ÁBTL – V-157854/1. 40. o.
- 498** Sabján Miklós kihallgatása. 1969. március 12.
- 499** Klucsik Gábor tanúvallomása. 1969. január 22. A magyar uránérc sorsa az 1956-os forradalom központi kérdése is volt, gondoljunk a korabeli jelszóra: „azt kérdezik Pesten, Budán, hová lett a magyar urán.”
- 500** Kapus István tanúvallomása.
- 501** Nyomozást megszüntető határozat. 1969. március 17.
- 502** A megelőzés a büntetőeljárásen kívüli differenciált felelősségre vonás módszere. A társadalomellenes tevékenységről jelzésadás az illetékes párt, állami, társadalmi, gazdasági szerveknek, szervezeteknek. <http://www.galantai.hu/festo/fogalomtar.html>
- 503** Laczik Erika – Modor Ádám: Bauer Sándor emlékezete. https://mno.hu/migr_1834/bauer-sandor-emlekezete-724853
- 504** ÁBTL – 3.1.9. V-158036
- 505** Iványos Ambrus színműve.
- 506** Színes ceruzák, szöveg: Bródy János, zene: Szörényi Levente és Bródy János, előadó: Koncz Zsuzsa. Nézd: ilyen az ég estefelé / ibolyakék / ilyen az ég / Nézd: ilyen a föld / hegy és völgy / szomorú zöld / ilyen a föld / Nem vihetlek el most sehova sem / Későre jár, aludj el kedvesem / Nézd: ilyen a nap / színarany / sugarakat / meleget ad / Nézd: ilyen a rét / csupa virág / gyönyörű szép / ilyen a rét / Nem vihetlek el most sehova sem / Későre jár, aludj el kedvesem / Nézd: ilyen a tó / mély a víz / ringató / ezüst tó / Nézd: a parton áll / a házikó téged vár / aludj már.
- 507** Lengyelország három hadosztállal, Magyarország egy csökkentett hadosztállal vett részt, míg a Német Demokratikus Köztársaság szinte csak névlegesen, megfigyelőkkel volt jelen a hadműveletekben (az óvatosság oka az volt, hogy a második világháború óta ez volt az első alkalom, hogy német katonák külföldi ország területére léptek). A Magyar Néphadsereg részvételéről az 1968-as „prágai tavasz” leverésében lásd Pataky Iván: *A vonakodó szövetséges*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1996.

1968

- 508** A rendszerváltozás idején készült történelmi dokumentumfilmekről Murai András: Szembesítés. Apertúra, 2015. ősz.
- 509** A magyar katonák csehszlovákiai tartózkodásuk során két alkalommal lőttek a levegőbe, hogy a bevonulás ellen tiltakozó dühös lakosságot szétoszlássák.
- 510** Dubček, szabadság.
- 511** Pataky Iván: „Zala” hadgyakorlat. A rétsági harcokcsi ezred részvétele Csehszlovákia 1968. évi megszállásában. 14. o. <http://www.nogradhistoria.eu/data/files/186650328.pdf>
- 512** Norbert Frei: 1968. Diáklázadások és globális tiltakozás. Corvina Kiadó, Budapest, 2008. 200. o.
- 513** Ezek a fiatalok, rendezte Banovich Tamás.
- 514** Extázis 7-től 10-ig, rendezte Kovács András. A filmet 1969. május 24-én, szombaton késő éjjel vetítette a televízió. Az akkori televíziózási szokásokhoz képest szokatlan időpontnak az lehetett az oka, hogy az alkotás bátran beszél a magyar beatzene köré szerveződő fiatalok értékrendszeréről.
- 515** A „nagy generáció” jelenségét alakító emlékezeti sémákról és mitikus helyszínekről ír Horváth Sándor: A „nagy generáció” emlékezete. Alternatív Kádár-korszak. Műút, 2010. február; valamint Getno. A nagy generáció emlékezeti helyei. Korunk, 2013. augusztus. Amellett érvel, hogy a „nagy generáció” inkább utólag, főleg a '80-as években konstruált mítosz.
- 516** Ifjúsági Magazin, 1976. március, idézi Koltay Gábor: Szörényi–Bródy. Az első 15 év. Zeneműkiadó, Budapest, 1980. 289. o.
- 517** Ezt támasztja alá Koltay Gábor 1980-ban megjelent könyve Szörényi–Bródy. Az első 15 év címmel, amely a hatvanas éveket, mint az akkori kamaszok és fiatalok életét meghatározó fontos változások időszakát írja le. András Ferenc 1985-ben arról készített játékfilmet A nagy generáció címmel, mire vitték a „legendás” korszak felnőtté, középkorúvá lett tagjai.
- 518** Hadas Miklós, Népszabadság, 2001. 12. 31.

1968

Annak ellenére, hogy '68 a személyes és politikai önmeghatározás eltérő változatainál szolgál viszonyítási pontként, van közös vonása a világszerte lezajlott eseménysorozatnak: mégpedig a lázadás, és a tekintélyelvűség megkérdőjelezése.

Az 1971-es párizsi diáktüntetés

1968 a huszadik század meghatározó éve. Határkő, mely felforgatta a világot, és fordulópontja lett a nyugati demokráciáknak. De a keleti blokkban szintén fordulópont: ez a prágai tavasz éve, a remény eltiprásáé. 1968 a lázadás és az erőszakhullám esztendeje, amikor meggyilkolták Martin Luther Kinget és Robert Kennedyt.

1968 nem egyszerűen egy évet jelöl, hanem a hatvanas évek sűrűsödését: az évtized politikai mozgalmait, kulturális és eszmei áramlatait. 1968 új ideológiák emblematisztikus kifejezése: az újbaloldalé, a marxizmus reneszánszáé és a női emancipációs mozgalmaké, a feminizmusé, de 1968 törekvéseiből fejlődött politikai erővé az ökológiai mozgalom is. 1968 kifejezi a közösségek megújulásának utópiáját, s egyúttal az életmódváltozás szimbóluma is, a szexuális forradalomé, a szabad szerelemé. Sőt 1968 új művészeti (zenei, filmes, irodalmi) divatok és áramlatok időszakát kifejező évszám is.

A kötet szerzői 1968-at magyar nézőpontból vizsgálják. Forrong a világ – mi történik mindeközben Magyarországon? 1968 kiemelkedik a Kádár-korszak három évtizedéből. A „frizsiderszocializmus” már éreztette hatását: viszonylagos jólét uralkodott, az életszínvonal – az ötvenes évekhez képest – emelkedett, és az országba ellenőrzött formában ugyan, de beszívároghatott a nyugati kultúra. Új termékek jelentek meg: az Omnia kávé, a Túró Rudi, sőt elkezdték Magyarországon gyártani a Coca-Colát. Mindezzel párhuzamosan a Varsói Szerződés hadseregei, köztük a magyar katonák, bevonultak Csehszlovákiába...

3990 Ft

WWW.SCOLAR.HU

Kövessen minket a Facebookon!
facebook.com/scolarklub